

Національна спілка краєзнавців України

Роман ОФІЦІНСЬКИЙ

НАРОДНІ ПЕРЕКАЗИ ЗАКАРПАТТЯ

Монографія

Ужгород
Видавництво «Гражда»
2016

ББК 82.3(4УКР-4ЗАК)

О 91

У монографії розглянуто народні перекази Закарпаття під кутом зору особливостей жанру, збирацької та публікаторської діяльності на тлі конкретно-історичного часу, характерних рис окремих сюжетних типів, їх інформативної та художньої вартості. Народні перекази слугують вагомим історичним джерелом, де відбито не стільки конкретні факти, а народну свідомість, світорозуміння, стереотипи, оцінки, прагнення. Найпотужніший ідейно-тематичний пласт закарпатських старожитностей, як видно з переказів, абсолютно суперечить усталеним у певних наукових колах і серед аматорів ілюзіям про повільний сумирний хід отут, на Закарпатті, історичного процесу, безконфліктний поміркований настрій, якусь виняткову заробітччансько-пацифістську ментальність закарпатських українців. Водночас вікторіальні чи інші діяння предків не можуть затьмарити реалій сучасності. Це наше, але ми вже інші, живемо за цінностями досконалішого відбору.

Для всіх шанувальників духовної та матеріальної культури України.

Відповідальний редактор

Олександр Реєнт, доктор історичних наук, член-кореспондент Національної академії наук України, голова Національної спілки краєзнавців України

Рецензенти:

Михайло Делеган, кандидат історичних наук, голова правління Закарпатської обласної організації Національної спілки краєзнавців України;

Павло Леньо, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Ужгородського національного університету

*Затверджено до друку
президією правління Національної спілки краєзнавців України
Протокол № 2 від 9 червня 2015 р.*

ISBN 978-966-176-135-2

© Роман Офіцинський, 2016

© Видавництво «Гражда», 2016

ПЕРЕДМОВА

---

*Я учивсь рідних слів
Не з пожовклих листків,
Не від книжників хитроучених,
А від темних лісів,
Від квітистих лугів,
Від журливих потоків студених.*

Богдан Лепкий, «Я учивсь»

На переломах, коли у всіх відношеннях надзвичайно скрутно, люди особливо пильно вдивляються у пожовклі сторінки минувшини. Стається парадоксальне: натомість розбитих підвалин колишніх стремлінь на очах народжуються нові, зіткані з голосів про славні діяння предків.

Професіональні суперечки науковців ураз перестають бути келейними, елітними, привілейованими. Історія проривається потужним річищем на шпальти строкатої періодики, аби всіляко підперти розмаїті громадсько-політичні спрямування, аби у перспективі втілитись у певні набутки матеріальні чи знову пропасти у вихорі життєвих невідповідностей.

Власне, історія як особливий літературний жанр – це передусім безперервний пошук можливостей найпереконливіше, найдохідливіше добути, з'ясувати і примножити істину на основі старожитностей, успадкованих у численних писемних, усних чи мистецьких пам'ятках. Іншими словами, безцінна мозаїка історії краю чи країни – в універсальній пам'яті народу, у його піснях, казках, легендах і, щонайбільше, у переказах. Власне, фольклор є усною формою соціокультурної пам'яті¹.

Народний переказ – одна з форм етнічної самосвідомості, система орієнтирів у часових і просторових розгалуженнях, засіб осягнення навколишнього з вершин свого інтелектуального піднебесся. Для справжніх поціновувачів і збирачів усної народнопоетичної творчості у переказах приховані шифри і коди магічної сутності.

Фактографічна точність цих оповідей про давнину невелика, але вони надто важливі як причинки, як морально-психологічні ілюстрації до цілісної характеристики історичного процесу. Інакше кажучи, це яскраві епізоди з книги буття будь-якого народу, коштовні уривки з повісті його временних літ, які він іще достеменно тямить. Наріжним тут є підхід Геродота, котрий у своїй «Історії» зауважив: «Я мушу записати все, що розказують, але не зобов'язаний всьому вірити».

---

¹ Дет.: Томпсон П. Голос прошлого. Устная история / Пер. с англ. – Москва: Весь мир, 2003. – 368 с.

ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРУ НАРОДНИХ ПЕРЕКАЗІВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ ПРОЧИТАННІ

У східнослов'янській фольклористиці доволі чітко визначені основні принципи збиральницької та дослідницької роботи над народною прозою. Вона поділяється на дві великі групи: казкову і неказкову.

Теоретично бездоганно зазначені специфічні риси суміжних жанрів. Вони безперервно взаємодіють, наприклад, загадки переходять у переказ, а переказ скорочується до загадки. У свою чергу, прислів'я народжується з легенди, а замовляння розвиваються в легенду тощо.

На думку російського вченого Сергія Азбелева (1926 р. н.)¹, казка у суспільстві служить для естетичної насолоди. У ній відсутня установка на вірогідність (на відміну від трьох преставників неказкової прози – легенди, переказу, сказання), але притаманна вишукана палітра художніх засобів, вступних формул, повторів і кінцівок.

Легенда ж породжена намаганнями підкріпити гадки, викликані труднощами у поясненні речей до кінця непізнаних. У ній домінують художні домисли, котрі неодмінно налаштовують слухача на правдивість викладу. Таким чином у легенді тісно переплітаються пізнавальні та естетичні моменти.

Переказ вигідно вирізняється бажанням з'ясувати і реально прокоментувати дійсність низкою фактів, заземленість яких досягається людським досвідом. У сказанні (як на мене, це – варіація в жанрі переказу) випинає спроба прикрасити відображення того, що гідне слави.

Видатний російський фольклорист Кирило Чистов (1919–2007) послуговувався матеріалами Міжнародної наради дослідників оповідального фольклору, котру провело Етнографічне товариство Федеративної Республіки Німеччина 27 вересня – 1 жовтня 1973 року у Фрай-

---

¹ Азбелев С. Отношение предания, легенды и сказки к действительности (с точки зрения разграничения жанров) // Славянский фольклор и историческая действительность. – Москва: Наука, 1965. – С. 5-25; Его же. Отражение действительности в преданиях, легендах, сказаниях // Прозаические жанры фольклора народов СССР (Тезисы докладов на Всесоюзной научной конференции 21-23 мая 1973 г., г. Минск). – Минск, 1974. – С. 96-109. Серед його досліджень у цьому руслі: Азбелев С. Устная история в памятниках Новгорода и Новгородской земли. – Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2007. – 294 с.; Его же. Куликовская победа в народной памяти. – Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2011. – 312 с.

бурзі. Він принагідно зауважив, що ні в ученій, ні в народній традиції Європи нема узагальнюючих термінів, котрі б виразно означували, наприклад, жанрову групу типу *sage* для німецькомовних країн чи *legend* для франко- й англомовних.¹

Далі науковець зацентрував увагу на відмінностях між оповіданнями (сюжети про те, що відбулося недавно і продовжується, але без участі надприродних сил, про яке мову ведуть переважно від першої особи) та переказами (оповіді про давнє минуле без участі надприродних сил, що характеризуються пізнавальністю – хронологією, локальною чи переносною приуроченістю).

Легенда у такому ракурсі позбавлена самостійності, бо покликана до життя художнім вимислом особливого роду – з установкою на достовірність, себто виконує водночас і пізнавальну, й естетичну функції. Тому в одних випадках її відносять до казок, в інших – до переказів.

Одначе поки фольклористи Росії не доробилися до окремого академічного або науково-популярного видання легенд чи переказів у багатотомній «Библиотеке русского фольклора», важко було зовні оцінювати наукову спроможність, придатність їхніх дослідницьких схем у практичному застосуванні.

Неоніла Кринична (1938 р. н.) у низці фольклорних і фольклористичних видань, заснованих на записах народних переказів Російської Півночі, вдало поєднала теорію з багатолітньою практикою². Зазначивши, що «сукупність переказів – поетична автобіографія народу», вона поділила їх на вісім великих груп: заселення та освоєння краю; про панів; скарби; велетні, богатирі та силачі; боротьба із зовнішніми ворогами; розбійники; розкольники; історичні особи.

---

¹ Чистов К. Прозаические жанры в системе фольклора // Прозаические жанры фольклора народов СССР. – С. 6-31. Див. також капітальні монографії: Чистов К. Русские народные социально-утопические легенды XVII–XIX вв. – Москва: Наука, 1967. – 339 с.; Его же. Русская народная утопия (генезис и функции социально-утопических легенд). – Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2011. – 523 с.

² Северные предания: Беломорско-Обонежский регион / Изд. подгот. Н. Криничная. – Ленинград: Наука, 1978. – 254 с.; Криничная Н. Русская народная историческая проза: Вопросы генезиса и структуры. – Ленинград: Наука, 1987. – 227 с.; Ее же. Персонажи преданий: становление и эволюция образа. – Ленинград: Наука, 1988. – 192 с.; Легенды. Предания. Бывальщины / Сост., подгот. текстов, вступ. ст., примеч. Н. Криничной. – Москва: Современник, 1989. – 287 с.; Криничная Н. Предания Русского Севера. – Санкт-Петербург: Наука, 1991. – 327 с.; Ее же. Русская народная историческая проза: вопросы генезиса и структуры: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.01.09 / Ин-т русской л-ры. – Петрозаводск, 1991. – 46 с.; Ее же. Русская мифология: мир образов фольклора. – Москва: Гаудеамус, 2004. – 1005 с.; Ее же. Мифология воды и водоемов: былички, бывальщины, поверья, космогонические и этиологические рассказы Русского Севера. – Петрозаводск: Карельский науч. центр, 2014. – 388 с.

Загалом перекази, за Н. Криничною, – це історична проза, тобто усні твори, що своєю основою і реаліями пов'язані зі суспільним життям і минулим певної локально і соціально відособленої спільноти (рід, сільська община, село, місто, професійні об'єднання). За своєю структурою вони співвідносяться з міфом про тотемного предка, котрий дав у процесі еволюції численні «розгалуження» і «відбрунькування», трансформувався у конкретні сюжети, де відображена суспільна діяльність людини.

Цікавим є «Показчик типів, мотивів і основних елементів» північноросійських народних переказів¹. Він охопив 21 тип мотивів, у т. ч. і легенд у моєму розумінні, бо дослідниця до них, як виду міфологічної прози (поруч билиць, бувальщин, псевдобилиць), віднесла лише сюжети на біблійну тематику – про бога, святих і т. п. У дечому вказаний показчик схожий до аналогічної спроби 1962–1963 рр. польського вченого Юліана Кржижановського (про нього див. наприкінці).

Справою підсумковою у тривалому вивченні легенд і переказів російськими вченими стала поява на світ видання «Народная проза» у 1992 р. Упорядкування, вступна стаття, підготовка текстів і коментарі цієї книги належать відомому фахівцю Сергію Азбелєву². Стосовно розмежувань і специфіки жанрів він дотримувався позиції, висловленої у своїх працях, уже згаданих мною.

Зібраний матеріал дослідник розподілив на чотири частини – «Исторические предания и легенды» (Київська і Новгородська Русь; татаро-монгольське нашествя; Іван Грозний, Єрмак, Кудеяр, Борис Годунов, Лжедмитрій та перші Романови; Степан Разін; Петро І; Пугачов; Суворов; Кутузов; народні заступники; силачі; розбійники), «Суеверные рассказы» (скарби і скарбошукачі; прокляті; ті, що побували на тому світі; перевертні та закляті; чаклуни і відьми; мерці; лісовики; водяники і русалки; домашні духи; чорти), «Этиологические рассказы и басни» (створення світу, походження тварин і рослин; про ріки, гори, озера; виникнення населених пунктів), «Христианские легенды» (праведники і святі; гріх і покута; про Божий суд).

Як бачимо, чітких меж не проведено. Проте зі вступної статті С. Азбелєва випливає, що забобонні оповіді (бувальщини і билиці) належать до різновиду легенд, а етіологічні – до переказів. Це консервативний підхід. Веде він свій відлік від зламу ХІХ–ХХ ст., коли у східно-

---

¹ Криничная Н. Предания Русского Севера. – С. 278-294.

² Народная проза / Сост., вступ. ст., подгот. текстов, коммент. С. Азбелєва. – Москва: Русская книга, 1992. – 608 с. (Библиотека русского фольклора. Т. 12); Тысяча лет русской истории в преданиях, легендах, песнях / Сост., вступ. ст., коммент. С. Азбелєва. – Москва: Полиграфресурсы, 1999. – 463 с.

слов'янській фольклористиці лишень за народними оповідями християнської історії закріпився термін «легенда». Це буквалізм. Адже легендами («те, що належить читати») у середні віки називали життєписи і похвали святым, які читали в їх честь під час церковних відправ.

Відносно побутування і систематизації зразків неказкової прози рубіжну позицію українських народознавців синтетично подав Олексій Дей (1921–1986). Легенди і перекази, доводив фахівець у своїй передмові (С. 7-36) до відповідного тому знаменитої серії «Українська народна творчість»¹, зримо об'єднують дві функції – інформативно-мнемонічна (збереження і передача відомостей про давні часи) та етіологічна (трактування причин і змісту природних явищ).

Виключною атрибутивною домінантою переказів є реалістично-пізнавальна конкретність відображення фактів, явищ і подій, про котрі свідчать не очевидці, а шляхом переповідання почутого (звідси і сама назва – переказ). Залежно від суспільної ваги їх діапазон коливається від вузькомісцевих частот до загальнонародних і міжнародних.

На диво, теоретичні настанови О. Дея не відіграли належної ролі у підготовці українських «Легенд та переказів» (1985). У книзі зібраний матеріал розміщено за тематичним та історико-тематичним принципами, однак упереміш у двох відділах – «Космогонічні, міфологічно-апокрифічні, топонімічні та побутові легенди й перекази» та «Історико-героїчні легенди та перекази».

За моїми підрахунками у збірник потрапили чотири десятки записів із Закарпаття. Та не тільки двох заявлених жанрів. Якось проникли туди казка, оповідання, публіцистичний етюд (про німецько-радянську війну 1941–1945 рр., котру комуністичний режим означив як Велика Вітчизняна).

Серед усіх переказів властиво закарпатських ▢ вісімнадцять: 8 топонімічних і гідронімічних, 1 побутовий, 9 історико-героїчних (про Шандрівський колодязь, турків і татар, панщину, опришків Пинтю і Шугая). Їх передрукували із популярних видань «Легенди Карпат» (1968), «Легенди нашого краю» (1972), а також із рукописних матеріалів Петра Пойди, що зберігалися в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнографії Академії наук Української РСР.

Цей же шлях виявився дуже зручним і невибагливим для інших упорядників. У мініатюрі «Легенди та перекази» відтворив Степан Мишанич². Аналогічно міркували під час упорядкування записів із нинішніх Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської, частково Донецької об-

---

¹ Легенди та перекази / Упоряд., прим. А. Іоаніді, вступ. ст. О. Дея. – Київ: Наукова думка, 1985. – 400 с.

² Змієві вали: Українські легенди та перекази / Передм., упорядк., приміт. С. Мишанича. – Київ: Веселка, 1992. – 159 с.

ластей Віктор Чабаненко¹, Петро Медведик – над зразками із Вінницької, Хмельницької, Тернопільської², Октябрина Ковальова – Миколаївської³, Віктор Давидюк – Волинської⁴, Григорій Гусейнов – Дніпропетровської⁵, Юрій Чорі – Закарпатської⁶, Михайло Паньків – Івано-Франківської⁷.

Те саме стосується популярних і наукових есе, що доросли до обсягу окремих книжок на фольклорному матеріалі Чернігівщини, Сумщини, Нижньої Наддніпрянищини, Буковини, Поділля⁸. Відрадно, що у сучасних дисертаційних дослідженнях й у наукових студіях випускників загальноосвітніх шкіл уже нема місця для таких жанрових коктейлів⁹.

Принагідно зауважу, що «Народні перекази Закарпаття», котрі готувалися до друку Іваном Хлантою від 1993 р. і досі не побачили світ, мали продовжити всеукраїнську краєзнавчу серію, котру в посттоталітарну епоху мимовільно вчені та видавці започаткували «Савур-могилою» (1990) та «Євшан-зіллям» (1992).

---

¹ Савур-могила: Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянищини / Упорядк., прим. В. Чабаненка. – Київ: Дніпро, 1990. – 361 с.; Січова скарбниця: Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянищини / Упорядк., авт. передм. В. Чабаненко. – Запоріжжя: Запорізький держ. ун-т, 1999. – 491 с.

² Євшан-зілля: Легенди та перекази Поділля / Упорядк., вступ. ст., прим., словн. П. Медведика. – Львів: Червона калина, 1992. – 288 с.

³ Легенди та перекази Південного Прибужжя / Упорядк., авт. передм. О. Ковальова. – Миколаїв: Іліон, 2008. – 220 с.

⁴ Золота скриня: Народні легенди й перекази Північної Волині й Західного Полісся / Збір., упоряд. В. Давидюк. – Луцьк: Вежа, 1996. – 122 с.

⁵ На землі, на рідній...: Легенди та перекази Криворіжжя / Упорядк. Г. Гусейнов. – Кн. 4: Біля витоків. – Дніпропетровськ: Арт-Прес, 2007. – 352 с.

⁶ Хоч не рай, зате свій край: Легенди і перекази Закарпаття / Упорядк. Ю. Чорі. – Ужгород: Карпати, 2007. – 350 с.

⁷ Паньків М. Текла кровця по Україні: Топоніми, легенди, перекази та пісні про татарські напади на Прикарпаття з середини XV до початку XVIII ст. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. – 222 с.

⁸ Дем'яненко Р. Легенди, перекази Сіверського краю. – Чернігів: Деснянська правда, 2006. – 152 с.; Корнющенко І. Крізь призму століть: Легенди, перекази та бувальщини Сумщини. – Суми: Козацький вал, 1999. – 109 с.; Павленко І. Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянищини: буття у просторі та часі. – Запоріжжя: Запорізький нац. ун-т, 2006. – 244 с.; Ревуцький М. З семи плаїв: Легенди та перекази Буковини. – Чернівці: Захист, 1997. – 117 с.

⁹ Смагло Н. Регіональні особливості народної прози Поділля (на матеріалах фольклору Вінниччини): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.07 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 1999. – 18 с.; Шкляєва Н. Народна топонімічна проза Західного Полісся: синхронічний аспект: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.07 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2005. – 18 с.; Хлонь М. Народні перекази Поділля: соціально-побутові мотиви, образи, персонажі / Хмельницьке територіальне відділення Малої академії наук України. – Хмельницький, 2011. – 34 с. – volosvita.at.ua/MAN/robotu/filologiya/2.doc.

Водночас очевидна легковажність вказаних кроків українських фольклористів, які відбиті у «Легендах та переказах» (1985) і подібних виданнях, у порівнянні хоча б із раніше оприлюдненим (1983) збірником із циклу «Беларуская народная творчасць». Через два десятиліття він вийшов другим виданням під егідою Інституту мистецтвознавства, етнографії та фольклору імені Кондрата Крапиви Національної академії наук Білорусі.

Образно висловлюючись, у книзі під однією стріхою зібрані зразки обох жанрів, однаке згруповані в окремих відділах «Легенди» і «Паданні» (перекази). Вступна розвідка Михайла Гринблата (С. 5-34) заснована на схемі загальноєвропейського каталогу, рекомендованого Міжнародною нарадою з вивчення народних оповідань (Будапешт, 1963), але виходить із національного контексту¹.

Принципове застереження дослідника стосується того, що наявність чи відсутність елементів фантастики не може бути надійним критерієм розмежування жанрів. Тому за М. Гринблатом, легенди – усні оповідання, в яких виникнення різних явищ (звичайно природних) народ приписував деякій наприродній силі чи Богу. Вони поділяються на етіологічні або космогонічні (про походження всесвіту, небесних світил, землі, людини, тварин, рослин, інших явищ природи), етносоціальні або історико-культурні (про походження племен, народів, класів, різних соціальних і культурних феноменів), духовно-етичні (про Бога, святих, народні свята, вірування, страхи).

У свою чергу, перекази – оповіді, у котрих поява різних явищ (звичайно соціальних) тлумачиться діяльністю людей, здатних подеколи і на чарівні дієства. Вони розпадаються на історичні (про знаменні події – війни, нещастя, епідемії тощо, а також про видатних осіб), топонімічні (про виникнення міст і сіл, назв урочищ, рік, озер, криниць, гір, пагорбів, каменів, прізвищ), про заклияті скарби.

Солідарність із останнім словом європейської та білоруської фольклористики продемонстрував у своїх монографіях український дослідник Василь Сокіл². Він проаналізував сюжетний фонд за основними тематичними циклами, виділяючи і простежуючи домінуючі мотиви.

---

¹ Легенды і паданні / Складальнікі М. Грынблат, А. Гурскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 544 с.; Легенды і паданні / Склад. М. Грынблат, А. Гурскі. – Мінск: Беларуская навука, 2005. – 550 с.

² Сокіл В. Народні легенди та перекази українців Карпат. – Київ: Наукова думка, 1995. – 157 с.; Його ж. Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти. – Львів: Ін-т народозн. НАН України, 2003. – 320 с.; Його ж. Історико-героїчні перекази українців: генеза, структура, поетика: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.01.07 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 34 с.

Перекази, на переконання В. Сокола, подають подію правдоподібно, залучаючи епічні засоби і прийоми відтворення дійсності. Фантастика виконує важливу художню функцію – підтвердження імовірності повідомлення. Тому нема об'єктивних підстав їх зараховувати до різних жанрів, тобто правдиві (достовірні) вважати переказами, а неправдиві (недостовірні) – легендами. Диференціація за ступенем домислу відтворюваної дійсності є вельми суб'єктивною. Адже елементи фантастики спрямовані на підтвердження імовірності історичного повідомлення.

Запропонував цей учений свою класифікацію теж з урахуванням висновків міжнародних нарад (Будапешт, 1963; Москва, 1964). Його таблиця відмінностей між суміжними жанрами неказкової прози має з невеликими моїми редакційними покращеннями такий вигляд:

Специфіка народної неказкової прози

Ознаки	Жанри			
	Легенда	Переказ	Билиця	Оповідання
Зміст	Міфологічні уявлення, релігійні вірування	Історичні події	Демонологічні вірування	Історичні, побутові події
Персонажі	Міфічні, у т. ч. персоніфіковані, релігійні	Реальні, подеколи квазі-реальні	Духи, нечиста сила	Реальні
Час	Давньоминулий (прачас)	Минулий (історичний)	Теперішній, зрідка недавньоминулий	Теперішній
Епічна позиція оповідача	Розповідь від третьої особи		Розповідь від першої (інколи третьої) особи	Розповідь від першої особи

Причому В. Сокол визначив легенду як народнопоетичний твір про давньоминулі події міфологічного і релігійного змісту, розповідь у якому ведеться від третьої особи. У переказі йдеться про історичні особи і події, свідком яких не був оповідач. Скласифікував легенди він на етіологічні й есхатологічні, біблійно-героїчні й агіографічні, про міфічні істоти, сили, предмети, а також топонімічні. Перекази ж поділив за ідейно-тематичним складом на два різновиди: історичні та топонімічні.

Приблизно таке ж тлумачення у профільному термінологічному словнику – в авторів гасел «Легенда фольклорна» Віктора Давидюка і «Переказ» Михайла Чорнопиского¹. Наразі це останнє «кодифіковане» слово вітчизняної фольклористики.

Згідно з баченням Ірини Павленко, в основі легенди – міфологізація минулого (іноді – майбутнього), тоді як переказ є формою збереження народноісторичної пам'яті². Побутування творів того чи іншого жанру залежить від домінуючого типу мислення середовища. Переказ – продукт народноісторичного мислення, легенда – міфопоетичного. Основна подія та характеристики героїв переказу зумовлені сферою реального та ймовірного. Достовірність подієвості та характерології легенди також не викликає сумнівів, але подія, простір, герой несумісні із часом звучання оповіді.

Василь Сокіл спробував поєднати теорію з практикою на прикладі топонімічних легенд і переказів українців Карпат³, що були водночас темою його кандидатської дисертації з філології, захищеної в Мінську 1990 р. Він заперечив ступінь достовірності як мірило розмежування жанрів, вважаючи об'єктивним критерієм лише наявність чи відсутність вірувань (дохристиянських чи християнських, міфологічних уявлень).

На його думку, переважна більшість легенд ускладнена природно-географічними, побутовими та іншими реаліями, котрі, однак, не впливають на змістовий бік і не змінюють природу жанру. Перекази стосуються історичних подій та осіб незалежно від міри і ступеня вимислу.

Топонімічні легенди і перекази В. Сокіл розглянув у нерозривному тандемі, розподіливши на три групи: про оселі (сюжети, що стосуються регіонів, міст, сіл, присілків), гідронімічні (криниця, струмок, потік, річка, озеро, болото), про урочища (верх, гора, камінь, скеля, печера, кам'яна фігура, ліс, стежка, поле, долина, полонина).

У «Писаній керниці» (1994) він опублікував близько сімдесяти текстів, записаних на Закарпатті: про села (11 власних, 1987–1991 рр., + 22 передруків й архівних), гори (6+21), річки (1+8). Наприкінці збірки вмі-

---

¹ Українська фольклористика: Словник-довідник / Уклад., заг. ред. М. Чорнопиского. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – С. 222, 292-293.

² Павленко І. Динаміка функціонування усної епічної традиції (на матеріалі Нижньої Наддніпряни): Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.01.07 / Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України. – Київ, 2009. – 33 с.

³ Писана керниця. Топонімічні легенди та перекази українців Карпат / Упорядк., передм. В. Сокола. – Львів: Ін-т народозн. НАН України, 1994. – 206 с.

щено чотиричленний показчик сюжетотворчих мотивів (історичних; географічних; побутових; міфологічних, релігійних і фантастичних).

Через десятиліття Василь Сокіл опрацював «Історичні перекази українців» (2003)¹. Книга містить 405 переказів, 105 з яких введені в науковий обіг уперше. Безпосередньо закарпатського походження рівно півтора десятка: по три взірці стосуються князів Лаборця і Федора Корятовича, короля Матвія Корвіна, п'ять – татар (песиголовців), один – опришків.

Упорядник акцент поставив на первинних, автентичних текстах, відмітаючи зретушовані та відверто сфальсифіковані. Зібране він подав у чотирьох розділах, взявши за основу проблемно-хронологічний принцип: княжі часи, боротьба з монголо-татарськими і турецько-османськими завойовниками, козацько-гетьманська держава, соціальні та національно-визвольні рухи XVII–XIX ст.

У цілому мені імпонують методологічні засади білоруських колег. Але під час відбору текстів для окремого видання довелося б поміркувати. Зокрема, чи пройти мимо сюжетів із провідними фантастичними лініями, котрі російські фольклористи класифікують як соціально-утопічні легенди: про «ходіння в народ» Матвія Корвіна, австрійських цісарів, благородне лицарство – Олексу Довбуша і т. д.

Та ж дилема постала б і щодо оповідей про опришківські скарби. На мою думку, вони належать до різновиду переказів. Елементи фантастики і демонології у них невиразні, додані задля фону, як правило, наприкінці.

В остаточному варіанті зібраний на Закарпатті матеріал цілком би увійшов у двох частинах. Зразки історичної тематики увійшли б у розділ «Історичні події та діячі», а топонімічні – у «Географічні, історико-культурні та родові назви».

Поки що до синтетичного видання народних переказів Закарпаття справа не дійшла, хоча воно було майже завершене два десятиліття тому. Власне, ця моя розвідка написана в основному тоді як передмова до поважної збірки, складеної Іваном Хлантою з Ужгорода. Та через необачне поводження упорядника з новітніми технологіями весь його капітальний за обсягом том безповоротно з'їв комп'ютерний вірус.

Утім, фольклорист не упав у відчай, розпочав усе спочатку, але з локальних проектів. Отож побачили світ «Легенди та перекази Міжгірщини» (2010), упорядковані І. Хлантою². Перекази здебільше роз-

---

¹ Історичні перекази українців / Зібр., опрац. В. Сокіл. – Львів: Вид-во М. Коць, 2003. – 327 с.

² Легенди та перекази Міжгірщини / Упорядк., вступ. ст. І. Хланти. – Ужгород: Патент, 2010. – 334 с.

міщені тут окремо від легенд, хоча в передмові жанри не розмежовано. Подані вони у чотирьох розділах: «Географічні назви та пам'ятки архітектури», «Про історичні події та історичних осіб», «Карпатська Україна», «Населені пункти Міжгірщини».

Як і завше, Іван Хланта проявив інтерес до вичерпаності матеріалу в літературно-художньому руслі. Знову руки не дійшли до ґрунтового наукового відбору справді автентичних текстів. Ця пристрасть до олітературнення і псевдонародності, жадання видати бажане за дійсне, взяти читача за душу кількістю, а не якістю найрельєфніше відбита у розділі «Карпатська Україна». З усіх десяти наведених тут записів шість є уривками з публіцистичних писань політично заангажованої автури. Інші чотири не стосуються Карпатської України, бо відображають епізоди з життя закарпатського силача Кротона (Івана Фірцака). Для цих сюжетів у тій же книзі відведено розділ «Про історичні події та історичних осіб».

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧЕ ТАО НАРОДНИХ ПЕРЕКАЗІВ ЗАКАРПАТТЯ

Для початку належить лаконічно розглянути вузлові моменти минулого Закарпаття. Одразу кидається у вічі його феноменальне економіко-географічне розташування, унікальна строкатість культурно-історичної спадщини.

Доленосним виявився 896 р., коли сім літописних мадярських племен потрапили в Паннонію через придунайський обшир, ставши клином між південними і західними слов'янами.

У середньовіччі, до кінця XIV ст., закарпатські землі з попереми́ним успіхом входили в зону домінуючого впливу то київського столу, то угорських володарів, то Галицько-Волинського королівства. Страхітливе руйновище залишила по собі монгольська орда Батия у 1241–1242 рр.

До історії Закарпаття в нинішніх його межах мали причетність і представники правлячого роду Литви. Саме тут поселився з численними руськими підданими князь Федір Корятович (Коріатович), вигнаний усобицями з Поділля.

Нещаслива битва угорців із турками під Могачем 1526 р. розв'язала руки амбіційним трансільванським воєводам – васалам Османської імперії. Після вивільнення з-під влади азійських загарбників територія Угорщини, а з нею і все Закарпаття, наприкінці XVII ст. переходить під європейський скіпетр – як інтегральна частина держави династії Габсбургів.

Трохи згодом, в умовах австро-угорського дуалізму, коли край (у ширших територіальних рамках кабінетних учених – Угорська Русь) підпорядкувався Відню посередництвом свавільного Будапешта, для свідомиї української інтелігенції стала очевидною фатальність 896 р. Дивись, приміром, маніфест галицької інтелігенції «І ми в Європі» 1896 р.

Протягом двох десятиліть (1919–1939) Закарпаття (Підкарпатська Русь) розвивалося під погідним небом Чехословацької Республіки, однієї з найдемократичніших держав у тодішньому світі.

Відтак автономна Карпатська Україна (жовтень 1938 – березень 1939), проголошена незалежною державою 15 березня 1939 р. – короткий спалах, але потужний і гомінкий, державотворчого ентузіазму місцевого населення під проводом отця Августина Волошина.

До 18 березня 1939 р. Закарпаття повністю окупувала гортистська Угорщина. За підсумками Другої світової війни Чехословаччина у червні 1945 р. поступилася краєм на користь України у складі Радянського Союзу.

У результаті історичне Закарпаття (Угорська Русь), перебуваючи у стратегічному центрі Європи, розтратило значні території та масиви української людності. Її асимілювали повністю чи частково сусіди – угорці, румуни, словаки.

В історію всього регіону Українських Карпат золотими літерами вкарбована подвижницька діяльність монастирів – форпостів візантизму (православ'я) чи католицизму (уніатства) – Грушівського, Мукачівського, Маріяповчанського, духовних столиць – Сигота (у середньовіччі), Пряшева (будительська діяльність Олександра Духновича), Ужгорода (від 1772 р. головна резиденція єпископа Андрія Бачинського), Хуста (у часі Карпатської України).

Тривалий час в уявленні зарубіжних і вітчизняних публіцистів самотність краю асоціювалася скоріше з поняттями «забута земля», «земля без імені», аніж із гордовито-престижним «Срібна Земля». Але у вимірі надчасовому це рівнозначна, рівнодостойна земля Української держави, українського етносу.

Окремі досягнення місцевої інтелігенції випереджали подібні на сході, хоча за дивних обставин не набували значного розголосу, суспільної ваги. Зокрема, серйозні праці залишили по собі греко-католицькі священики: історики І. Базилович, М. Лучкай, філософ В. Довгович. Вони зазвичай користувалися чужими мовами, отже, мало чим за свого життя прислужилися рідному народу в добі романтизму, національного відродження. Проте через століття виявилися гідними наукової канонізації.

Для угорської великодержавної історіографії досі ключовим є спекулятивне питання: українці Закарпаття є корінним (автохтонним) населенням чи мігрантами? Щоразу прогнозовано чутно про міграційну версію. Оперуючи писемними згадками і топонімами, археолог Йосип Кобаль зробив такий же «важливий висновок»: між давніми (південними і західними) слов'янами Закарпаття VI–IX ст. та українцями (східними слов'янами), що поселилися в краї протягом XIII–XVIII ст., прямого генетичного й географічного зв'язку нема¹. Начебто до приходу угорців слов'яни проживали у низовині, а українські поселення, поширені в горах і передгір'ях, утворили рутени (руські, русини) з Галичини, Буковини, Поділля.

---

¹ Кобаль Й. Коли, ким і як були засновані українські села Закарпаття? // Срібна Земля № Фест; Закарпаття онлайн. № 2011. № 17 листопада.

Це хибна точка зору. Бо прямий генетичний та географічний зв'язок, навпаки, чітко простежується. На тому наголосив медієвіст Леонтій Войтович. Він одночасно заперечив версію про проживання на Прикарпатті та Закарпатті білих (західних) хорватів, які насправді займали землі на Верхній Віслі, Верхній Одрі, Заале, Білій Ельстер (нині це південно-східна Німеччина)¹. У VI ст. постало об'єднання, знане пізніше як Велика Хорватія, з центром у Прикарпатті, а до периферії потрапили Закарпаття і північні схили Карпат, Татрів, Судетів – аж до басейну річки Заале або слов'янською – Соляви, що співзвучна назві сучасного закарпатського міста Свалява.

Під натиском аварів частина хорватів мігрувала двома хвилями на Балкани в 587–614 і 626–630 рр. У Далмації виникли хорватські жупанії (князівства). Натомість у землі Великої Хорватії у районі пізнішого Кракова вклинилися вісляни, відділивши Велику Хорватію від Білої Хорватії, що у X ст. визнала залежність від германського імператора Оттона I. До XIV ст. її залишки на Заале і Білій Ельстер зберігали автономію. Велика Хорватія (карпатські хорвати) перестала існувати ще до X ст. Тут сформувалися племінні князівства засян, требовлян, поборан (Прикарпаття) та Земплинсько-Ужанське, Боржавське, Верхньотисянське (Закарпаття). У IX ст. вони ввійшли до Великоморавської держави, а на початку X ст. стали незалежними. Останнім відлामом Великої Хорватії було князівство з центром у Теревовлі. Наприкінці X ст. хорватські князівства на Прикарпатті князь Володимир включив до складу Київської Русі.

Наприкінці IX ст. угри (мадяри) застали князівства Земплинсько-Ужанське, Боржавське, Верхньотисянське, Нижньотисянське. Правитель останнього Глад сприяв поширенню християнства в Болгарії. Вождь Алмош обійшов Верхньотисянське і Боржавське князівства, вдаривши проти Земплинсько-Ужанського. При штурмі Земплина він загинув. До початку XI ст. Стефан I приєднав Земплинське й обидва потисянські князівства, а від Боржавського відгородився засіками. Остаточо приєднання цих земель (Marchia Rutenorum) завершено 1030 р. Тут жили русини – прямі нащадки карпатських хорватів, які заселяли і Галицьку землю Київської Русі. Вони зберегли оригінальну культуру з хорватською архаїкою в основі.

---

¹ Войтович Л. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя // Україна в Центрально-Східній Європі. 2004. № 4. С. 105-132; Його ж. Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. е.: найдавніші князівства // Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія: Історія. 2010. Вип. 45. С. 13-54.

Археолог Ігор Прохненко спростував міфотворчість щодо приходу угорців на Закарпаття¹. Написана на межі XII–XIII ст. хроніка «Геста гунґарорум» говорить про здобуття городищ Унг (Ужгород), Боржава (с. Вари Берегівського району), страту слов'янського князя Лаборця. Унг нібито знаходився на місці Ужгородського замку чи у селі Горяни, але на момент імовірного приходу угорців його не було. Як і Боржави, начебто здобутої 903 р. Арпадом, сином Алмоша. Ці городища з'явилися пізніше, а князь Лаборець – легендарна особа.

Археологічно не підтверджено проходження угорців на чолі з Алмошем наприкінці IX ст. через Верецький перевал і Закарпаття. Імовірний маршрут – це Дунайський коридор (між Південними Карпатами і Дунаєм), який номади використовували споконвіків. Знайдені на Закарпатті артефакти належали печенігам, які наприкінці X ст. втікали з Причорномор'я через незручний для кочовиків гірський перевал. Найімовірніше, Русь у відповідь на смерть Святослава 972 р. змусила печенігів ховатися за Карпатами. За речовими і грошовими скарбами простежується маршрут утечі – з Волині на Галич, Верецький перевал, Хуст і далі на захід.

Саме печеніги, а не угорці, в X ст. оселяються на землях від Братислави до Закарпаття. Переходу давніх угорців через Верецький перевал тоді не було, а пам'ятки, що ввійшли в наукову літературу як угорські з початку X ст., належать печенігам.

Верецький перевал подолав трансільванський князь Ференц II Ракоці, що займає чільне місце в історії Угорщини. Щоправда, це трапилося значно пізніше – 1703 р., а Ференца Ракоці супроводжувала нечисленна ватага. Однак цей перехід започаткував гучну сторінку минулого всіх народів Карпатського регіону.

Асиміляційні шкільні закони 1907 р., схвалені парламентом у Будапешті за ініціативою міністра освіти і культів графа Альберта Аппоні (1846–1933), були спрямовані на формування угорської політичної нації. Українців Закарпаття офіційно називали «угро-руським народом», «греко-католиками-мадярами», які з причин конфесійної приналежності («руської віри») ще не розмовляли угорською. Аби швидше їх асимілювати, «руську мову» переводили на латиницю та угорську орфографію. Звук [и] позначався літерою і, специфічний [ы] – літерою õ, замість м'якого знаку ставили апостроф.

---

¹ Прохненко І. Де починається Закарпаття // Український тиждень. 2011. 14 січня.

Це засвідчує читанка для угро-руських дітей молодшого віку 1918 р., де на 325-ти сторінках уміщено 201 текст¹. У багатьох із них відбиті міфи угорського націє- і державорення. Зокрема, переказ «Переход веречанський»² про гору, де стояло шатро вождя Алмоша і де принесли жертву Богові за те, що «щасливо припровадив мадярський народ в сесь красний, давно ожиданный край». Саме тут «мадяре збудували єдин замок (крипость), котрый назвали Мункачом, на пам'ятть того, что много трудов (труд по-мадярски: тунка) мали, пока на сесю околицю прибыли». Текст «Казка о происхожденіи гунов и мадяров» доводить їх спільну генезу. «Казка о білом коні» переконує, що у Паннонії правив слов'янський князь Святополк, який нібито віддав землю мадярам за білого коня, золоту вуздечку, золоте сідло. Пізніше цей сюжет виринає у записаних переказах про Лаборця та Ференца Ракоці.

У 1990 р. читаюча публіка відкрила для себе значний в інформаційному просторі «русинський рух», якого насправді на Закарпатті не існувало². Фактично його не існує дотепер, оскільки він досі не показав ознак масового національно-культурного процесу. У Москві, столиці вмираючого СРСР, відразу з'явилися впливові покровителі та куратори «русинського питання», котрі кинули в бій таку ж номенклатурну науку. Вустами російських радянських етнографів і лінгвістів негайно було заявлено ледь не на рівні наукового відкриття, що, в принципі, може існувати русинський етнос як четвертий³ додатковий до східнослов'янської трійки⁴ українців, росіян, білорусів.

За іронією долі «русинський рух» стартував як політико-технологічний проект і, животіючи, по тій же траєкторії добігає фінішу. Сучасне русинство є штучним або кабінетним, позбавленим серйозної інтелектуальної підтримки. Стрімкий перехід «русинського питання» у політичну фазу закінчився фіаско.

На Закарпатті проживає понад 80% українців. Закарпаття є і залишиться українським і за споконвічним духом, і за сущим характером.

---

¹ Пукіш В. Остання читанка для угорських русинів // Закарпаття онлайн. 2011. 29 вересня.

² Офіцинський Р. "Русинська політика" в сучасному Закарпатті // Від білих хорватів до українців / Упоряд. В. Мулеса. – Ужгород: Патент, 2013. – С. 3-6.

ЗАКАРПАТСЬКЕ ПЕРЕКАЗОЗНАВСТВО

Протягом останніх півтора століття закарпатське переказознавство пройшло динамічний шлях – від принагідних фрагментарних фіксацій до цілеспрямованих наукових експедицій, записів, видань. Повсякчас простежується аматорський підхід і свідоме олітературнення фольклорних текстів з естетичною метою. Тепер знову переважає стремління до видань автентичних творів.

У цілому йдеться про декілька важливих етапів, які в'яжуть докупи суміжні землі, зокрема два окремих сьогодні регіони – Закарпаття і Пряшівщину, що історично складають єдине національно-культурне середовище, але розділені державним кордоном між Україною та Словаччиною. До них долучаються прилеглі місцевості, що в складі Угорщини і Румунії. Це мозаїчні частини українського етнічного простору.

Перший етап припав на другу половину ХІХ ст. – 1920-ті рр.: нагромадження записів, вироблення засад їх публікування. Наступний став переломним, бо Закарпаття за збігом політичних обставин служило осердям української фольклористики 1930–1940-х рр.

Із кінця 1950-х рр. спостерігається продуктивне збирання, вивчення і популяризація народної прози закарпатських українців, що правда, з ложкою дьогтю – примітивною підгонкою під соціально-класове кліше. Останній етап розпочався наприкінці 1980-х рр. і триває донині. Провідні його риси – копітка систематизація та незангажоване вивчення наявного матеріалу.

НАГРОМАДЖЕННЯ

В Україні спочатку збирали перекази несистематично. Найбільш давні зразки містилися в писемних пам'ятках – літописах, нотатках іноземців. У 1840–1850-х рр. нарешті виробився науковий підхід, пов'язаний з діяльністю Пантелеймона Куліша (1819–1897) та виходом у світ його знаменитого двотомника «Записки о Южной Руси» (1856–1857).

Далі естафету перебрав Володимир Гнатюк (1871–1926). Його карпатоукраїнські збірники досі неперевершені і за обсягом, і з текстологічного погляду – за точністю записів. У другій половині ХХ ст. у радянській Україні вийшли десятки ідеологічно вивірених фольклорних видань – тематичних, регіональних, загальнонаціональних.

Стосовно теми вужчого дослідницького інтересу. Насамперед відзначу тривалу притягальність усної народнопоетичної традиції. Пер-

ші народні перекази, походження котрих можна локалізувати сучасними межами Закарпатської області, включені в добре відомий літопис «Діяння угрів» («Геста гунгарорум») початку XIII ст. Маю на увазі два сюжети – про загибель князя Лаборця, будівництво замку і назву «Мукачево»¹. Вони класичні, вельми поширені, знані багатьма поколіннями закарпатців.

Мукачівський монастирський літопис, де описані події 1339–1871 рр., є унікальною пам'яткою давньої літератури закарпатських українців. Його автори, монахи, користувалися історичними документами, а також побутуючими переказами і легендами про прихід князя Федора Корятовича, побудову Мукачівського замку, боротьбу князя зі змієм, заснування монастиря². Це теж канонічні тексти, довкола яких під впливом літературної та фольклорної традицій сформувалися певні варіативні ряди.

Семимильно крокував планетою час. Але місцева інтелігенція жила інерцією, тупцювала, не переступала межі першого (збиральницького) етапу ствердження національної самосвідомості.

Надто мляво проводилася робота над залученням у широкий обіг найбільш емоційного і мобілізуючого джерела – етнічної пам'яті, що легко піддатна часові та настроєві. Завдяки злагодженим зусиллям, умілій інтерпретації, пропаганді вона здатна у суспільстві (поряд з обробками писемних, речових, образотворчих пам'яток) відіграти надзвичайно революційну роль.

Повсюди до того дійшли не відразу. У закарпатському контексті теж. Наукові «польові» спостереження Якова Головацького зі знаменитої «Руської Трійці» у Львові відбито у дев'яти листах до чеського письменника і вченого Карела Запа в липні-серпні 1839 р. Це одна з перших спроб народознавчого вивчення Галичини і Закарпаття. В останньому листі з Перемишля від 26 серпня 1839 р. Я. Головацький з подробицями зазначив, як двома тижнями перед тим, у вівторок 13 серпня, подорожував через села Доманинці, Оноківці, Невицьке і Кам'яниця в напрямку до руїн замку, що височів на стрімкій горі, вкритій буковим лісом. Однак не зміг туди дістатися, оскільки не виявилось човна, аби переправитися через річку Уж, що розлилася.

Натомість у Кам'яниці мандрівник записав переказ або, за його словами, «напівказкову повість» про замок: «Розповідали мені, що там за давніх часів жила Боган-діва, або ж Поган-діва, яка мала подобу напів-

---

¹ Сенько І. Земля з іменем: Краєзнавчі студії. – Ужгород: Патент, 1998. – С. 17-19.

² Шмайда М. А іші вам вінчую (Календарна обрядовість русинів-українців Чехо-Словаччини). – Братіслава – Пряшів: Словацьке педаг. вид-во, 1992. – С. 42.

коня, а напівжінки і була великою розбійницею; зі своїм військом напала на села й міста і все палила й руйнувала; це тривало доти, доки з усієї країни не зібралися юрби народу, які замок здобули і спалили, а всіх його мешканців знищили: сама Поган-діва, побачивши, що не врятується, скочила зі свого замку в ріку й розтрощила свою голову об каміння»¹.

Я. Головацький переадресував майбутнім дослідникам завдання з'ясувати, про кого мова: жінку якогось магната чи жорстоку мучительку Єлизавету Баторі (1560–1614). Як відомо, Баторі вбила близько семи сотень дівчат, зокрема у Чахтицькому замку, що в Малих Карпатах у західній Словаччині. Нині в Книзі рекордів Гіннеса фігурує вона наймасовішою серійною убивцею. У 1999 р. знято німецько-французький історичний трилер актриси і режисера Жюлі Дельпі «Графиня» тривалістю 99 хв. Фільм, що доступний в інтернет-мережі для вільного перегляду, присвячений Єлизаветі Баторі – Кривавій Графині, що приймала ванни з крові незайманих дівчат.

Пізніше принаймні тричі протягом півстоліття (1873, 1888, 1922) пролунали палкі заклики до пошукової праці у народознавчій царині, у тому числі переказознавства, невід'ємної складової етнології. Поет-будитель, греко-католицький парох Свидника Олександр Павлович (1819–1900) в ужгородському освітньо-релігійному тижневику «Карпат» (1873) закликав до видання наукового «Угроруського збірника»². У ньому, крім інших народознавчих галузей та жанрів художньої літератури, окремим пунктом ішли «Народна творчість (пісні, легенди, повір'я)».

Удруге заклик прозвучав теж з Ужгорода – зі сторінок щонедільної газети «Kelet» («Схід»). Це був рупор угромовного греко-католицького духовенства – єдиної тоді освіченої верстви, тісно прив'язаної до краю³. У числі 32 за 1888 рік необхідність «зібрати прекрасне багатство поетичних переказів, які живуть в устах нашого народу і розповідають про окремі скали, гори, полонини, річки, джерела» пояснювалась його неоціненним світоглядним значенням, винятковим місцем у патріотичному вихованні грядущих поколінь. На той момент ці скарби лежали призабутою цілиною.

---

¹ Головацький Я. Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля Л. // Подорожі в Українські Карпати / Упоряд. М. Вальо. – Львів: Каменярь, 1993. – С. 98.

² Шмайда М. А іші вам вінчую. – С. 63.

³ Рудловчак О. До історії вивчення закарпатоукраїнського фольклору і етнографії в ХІХ та на початку ХХ століття // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – 1976. – Т. 7. – С. 337-386. (Далі – НЗ МУК).

Безпосередні результати народознавчих поривань виявилися надто скромними. Лише декілька зразків прозового фольклору потрапили у навчальний посібник священика Євгена Сабова, що його оприлюднив книговидавничий фонд Мукачівської греко-католицької єпархії¹. Про книжку скептичною рецензією у журналі «Житє і слово» (1894) відгукнувся Іван Франко².

Попри всі недоліки, цей посібник, що коштував на момент появи дві корони, має нині ціну не тільки раритетної бібліографічної одиниці. Є. Сабов під поняттям «народное предание», котрим користався, розумів легенди і перекази, звісно, не бачачи різниці між обома жанрами.

Насправді серед поданих у хрестоматії текстів лише два перекази, записані у комітаті Берез – селах Імстичово і Білки, нині Іршавського району (С. 219). Причому обидва з анекдотичним відтінком – про білецьких нямешів (дрібних бідних шляхтичів) і час, «коли імстичівляни сіль сіяли». Ними Є. Сабов проілюстрував говірку лишаків. Поруч неї розрізнув діалекти лемаків і верховинців.

Тоді ж, у середині 1890-х рр., завітав у край студент Львівського університету Володимир Гнатюк. Незабаром він став загальноновизнаним авторитетом на ниві народної словесності. Завдяки його шеститомним «Етнографічним матеріалам з Угорської Русі» (1897–1912) ця земля, заселена українцями, перестала бути безвісною в очах найширших кіл наукової громадськості принаймні Слов'янщини.

Примітне місце у зазначеному виданні зайняли сільські «оповідання про історичні особи» (перекази про Матвія Корвіна, Йосифа II, сподвижників Лайоша Кошута)³. Від Пилипа Опаленика у селі Ворочово комітату Унг або, як тоді ще казали, Унгварської столиці у липні 1896 р. В. Гнатюк записав і про те, «чому кошутівці побирають пенсію». Нині Ворочово належить до Перечинського району.

Володимир Гнатюк започаткував традицію вивчення особливостей жанру серед усіх гілок карпатських українців – у межах восьми так званих північноугорських комітатів (Угорської Русі), куди належали Пряшівщина і Закарпаття, що насправді знаходилися на північно-

---

¹ Хрестоматія церковно-славянскихъ и угро-рускихъ литературныхъ памятниковъ съ прибавленіемъ угро-рускихъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчіяхъ / Составилъ Евменій Сабовъ. – Въ Унгварѣ: Книгопечатня "Келеть" Варфоломея Іегера, 1893. – VIII + 236 с.

² Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 29. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 200.

³ Етнографічні матеріали з Угорської Русі. – Т. II / Зібр. В. Гнатюк. – Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1898. – С. 171-180.

му сході колишнього Угорського королівства¹. З того часу, приміром, у Східній Словаччині фольклористами, починаючи від експедицій В. Гнатюка і до початку 1980-х рр., записано й опубліковано більше трьохсот зразків української народної неказкової прози – переказів, легенд, бувальщин, оповідань.

Краєзнавець Тиводар Легоцький (1830–1915) до пенсії трудився юристом, головним прокурором Мукачівсько-Чинадіївської домінії графів Шенборнів. У 1910 р. він завершив рукопис про визначні пам'ятки історії та природи міст і сіл комітату Берег. Окремою книжкою це наукове есе побачило світ угорською мовою у 1918 р., а у 1997-му – угорською та українською².

У нотатках про низку поселень Т. Легоцький стисло переповів почуті перекази у 13 селах: Абранка, Верб'яж, Підполоззя (Воловецький район), Боржава, Гут, Нижні Ремети (Берегівський район), Дерцен, Іванівці, Обава, Підмонастир, Форнош (Мукачівський район), Ганьковиця, Пасіка (Свалявський район).

ПЕРЕЛОМ

Утретє, але потужніше до краян звернулися на початку 1920-х рр. два видатні організатори народознавчих і педагогічних часописів. Олександр Маркуш (за посадою – шкільний інспектор, за присудом долі – талановитий письменник) – із журналу «Наш рідний край», що виходив у Тячеві 1922–1938 рр.³ Учений-лінгвіст Іван Панькевич – з ужгородського місячника «Підкарпатська Русь» (1922–1938).

Редакції обидвох видань усіляко заохочували допитливих учнів, енергійних учителів надсилати до друку народознавчі записи. Йдеться про декілька десятків оприлюднених переказів і краєзнавчих нарисів,

---

¹ Гиряк М. До питання дослідження легенд та переказів українців Східної Словаччини // НЗ МУК. – Т. 11. – 1983. – С. 581-602.

² Легоцький Т. Історичні колоски: Визначні пам'ятки природи та історії / Пер. з угор., упорядк., вступ. сл. Й. Кобаля. – Ужгород: Карпати, 1997. – 69 с.

³ У вересні 1998 р. в Ужгороді його відновили як «краєзнавчий журнал для підлітків та юнацтва» (річник XVIII) нові засновники, зокрема видавництво «Закарпаття», обласне управління освіти і науки, проте сил вистачило на кілька номерів – останній, п'ятий, вийшов у січні 1999 р.

що, образно кажучи, складають золотий фонд закарпатської етнології. Вибрані студії О. Маркуша побачили світ окремою книжкою у 2001 р.¹

Комплект журналу «Наш рідний край» (оригінальна назва «Наш рідний край. Новинка для молодіж Подкарпатской Руси») – неперебутнє регіональне зібрання первинного народознавчого матеріалу і науково-популярних екскурсів у минуле.

На журнальних шпальтах народним переказам серед фольклорних жанрів знайшлося чільне місце. Їх записували і надсилали до редакції учні й учителі. Домінувала топонімічна й опришківська тематика. Інколи перекази майстерно долучалися до популярних нарисів, що належали перу О. Маркуша, як «Прихід мадярів» (1925 р., ч. 1, С. 9-11), де передано зміст відомої оповіді про князя Лаборця.

Завдяки допомозі Комісії з вивчення Словаччини і Підкарпатської Русі Інституту славістики у Празі І. Панькевич оприлюднив чимало текстів, зафіксованих власноруч у 1922–1934 рр. Маю на увазі додатки до капітальної монографії мовознавчого плану 1938 р., де нюанси живої бесіди 109 українських сіл сучасної Закарпатської області та Східної Словаччини передано латинськими літерами (С. 411-508)².

Спеціально додано «Спис сіл, з котрих походять записи взірців живої бесіди в порядку землеписнім від сходу на захід» (С. 409). У межах Підкарпатської Русі той перелік почато з Ясіня і завершено Коритнянами. Щодо Східної Словаччини бачимо вервечку від Коромля до села Баньске, де головним чином характерні «говори з наголосом сталим, на другім складі від кінця».

Всього представлено 67 закарпатських сіл (майже сто двадцять взірців фольклорної прози), які склали «говори з наголосом несталим». За жанром, як встановив Іван Сенько, зафіксовано 23 казки, 23 перекази, 14 легенд, 29 билиць, 21 бувальщина, 2 байки, 2 причти, 7 анекдотів³.

Утім, стосовно закарпатських поселень автор цих рядків визначив як перекази не 23, а 17 текстів. Із них – шість топонімічні (про назви сіл Бичків, Забрідь, Поляна, Копинівці, Лубня, потік Білий у Требушанах (Діловому), п'ять про історичні події (набіг татарів – село Підполоззя, панщина – Нижній Синевир (із 1946 р. – Синевир), Керецьки,

---

¹ Маркуш О. Наш рідний край: Народознавчі матеріали про Закарпаття / Упорядк., передм., прим. І. Сенька. – Ужгород: Закарпат. ін.-т післядиплом. педаг. освіти, 2001. – 174 с.

² Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей / З приложенням 5 діалектологічних мап. – Ч. І. Звучня і морфологія. – Прага: Орбіс; Політика, 1938. – XXXII + 549 с.

³ Сенько І. Народні оповіді Закарпаття у записах Івана Панькевича // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23-24 жовтня 1992 р.). – Ужгород, 1992. – С. 202-205.

комасація – Керецьки, падіння метеорита – Княгиня), два про розбійників (опришки – село Ясіня; Пинтя і Довбуш – село Руський Кривий, нині Румунія), два про примітних осіб (Пластуняк – село Ясіня, Анця Заріцька – село Заріччя), два про історико-культурні об'єкти (фабрика, давня церква – село Требушани (Ділове).

Ще вміщено 10 переказів, які записані в українських селах Східної Словаччини. Три – про давні церкви (Щавник, Гермехов, Баньске), два – про назви сіл (Літманова, Баньске), по одному – про замок (Пудгородь), панщину (Ольшавиця), короля Матвія Корвіна (Баньске), опришка Яношика (Літманова), угорську революцію під проводом Лайоша Кошута (Літманова).

Цікаво, що текст «За Анцю Заріцьку» І. Сенько у 1992 р. відніс до бувальщин про чимось примітних людей, хоча тут присутні всі ознаки переказу. Втім, у 1998 р. у відновленому на короткий час журналі «Наш рідний край» з'явилася тематична підбірка, що остаточно поставила крапку над «і»¹. Отож у 2003 р. фольклорист, не афішуючи, виправив свою помилку, відніс до рідкісних «переказ про Анцю Заріцьку»². Про неї йтиметься далі.

Тут же Іван Сенько зауважив бувальщину про метеорит, що 1868 р. упав у селі Княгиня, нині Великоберезнянського району. Насправді Іван Панькевич подав два тексти з того приводу, записані 19 жовтня 1930 р. від двох мешканців одного і того ж села, проте різного віку. 90-літній Іван Семйон був очевидцем падіння на поле метеорита вагою 300 кілограмів, який небавом відвезли у природознавчий музей Відня. Услід за цим спогадом І. Панькевич умістив переказ, почутий від 47-літнього Василя Мішка, з приміткою «та сама подія в усній традиції молодій генерації».

Такі різночитання трапляються нерідко, адже доводиться мати справу з «живими» прозовими взірцями, породженими «грою жанрів», їхнім переплетенням і перетіканням. Тому частину записів легко класифікувати як легенди, хоча мовиться скоріше про історичні перекази із соціально-утопічним підтекстом. Або, навпаки, можна помилитись і віднести до переказів легенди, сюжети яких близькі до героїко-фантастичних казок.

На початку ХХІ ст. побачила світ двомовна (словацькою та українською) книжка, де текстуально відтворені звукові записи закарпатсь-

---

¹ Зан М. Про Анцю-цілительку із Заріччя // Наш рідний край. – 1998. – № 4 (грудень). – С. 28; За Анцю Заріцьку / Із монографії І. Панькевича подав І. Сенько // Там само. – С. 28-29.

² Сенько І. У пам'яті народу // Як то давно було: Легенди, перекази, бувальщини, билиці та притчі Закарпаття у записах Івана Сенька. – Ужгород: Закарпаття, 2003. – С. 10.

кого фольклору, здійснені Іваном Панкевичем у 1929 і 1935 рр.¹ У підрозділі «Перекази» подані два сюжети, що, однак, є казковими. Власне переказів у тій книзі нема.

Беззаперечним стартовим досягненням міжвоєнного періоду стали «Народні оповідання про давнину» (1925) викладача Берегівської руської (української) гімназії Корнило Заклинського (1889, Львів – 1966, Прага)². Фактично, це перше особне закарпатське видання саме переказів, що й відбито у підзаголовку. Причому науково-редакційна робота виконана бездоганно: записи паспортизовані, приведені на місцевих говірках за офіційним тоді етимологічним правописом.

Ідею збірки було закладено Корнилом Заклинським двома роками раніше у розвідці, до котрої спонукав народний переказ про князя Лаборця, записаний учнем третього класу руської (української) гімназії у Берегові Миколою Сухарою від селянина (господаря) Федора Сухари з Драгова, нині Хустського району³. Запропоновану вченим інтерпретаційну схему потім узяли на озброєння інші ґрунтовні дослідники цієї проблематики.

Наразі показовий теоретичний підхід К. Заклинського у 1923 р. до визначення специфіки жанру. Він вважав, що переказом є «коротке оповідання з давніх часів, переховане в пам'яті народу». Фантастичні елементи нерідко наближають його до казки, але прив'язують до конкретного місця і часу. На відміну від фахових історичних праць, народний переказ «у силі зачарувати фантазію поета чи повістяра і привести його до поетичного оброблення старини, допомогти відшукати типічні постаті та закраску епохи».

Так само міркував Олександр Барвінський, автор відомої в наукових і педагогічних колах «Історії української літератури» (1920). Він теж надав переваги аксіологічному чиннику: «Перекази про події менше або більше історичні вирізняються від казок тим, що дія в них звичайно в'яжеться вже з якоюсь певною історичною місцевістю або історичною особою, але до тих історичних осіб і подій причіпаються мітичні [міфічні], казкові, легендарні, гумористичні й інші мотиви. Вправді істо-

---

¹ Мушинка М. Голоси предків. Звукові записи фольклору Закарпаття з архіву Івана Панькевича. – Пряшів: Центр антропол. досліджень, 2002. – 255 с.

² Народнѣ оповѣданя про давнину (Исторія Пѣдкарпатскоѣ Руси в переказах) / Зобрали ученики Береговскоѣ гимназіѣ, упорядковав и пояснив Корнило Заклинскій. – Пряшев: З печатнѣ св. Николая – Накладом Ч[ехо]сл. Червеного Хреста в Кошицях, 1925. – 128 с. Див. прихильні рец.: П[анькевич І.]. ... // Подкарпатска Русь. – 1925. – Ч. 6 (15 юнія). – С. 102-104; Д-к. ... // Учитель. – 1925. – Ч. 9-10 (31 децембра). – С. 284-285.

³ Заклинскій К. Переказ про князя Лаборця // Подкарпатска Русь. – 1923. – Ч. 1. – С. 16-19.

рична вартість переказів звичайно невелика, однак у них виявляються не раз важні і вірні в основі погляди й осуди народу про історичні події і задля того мають вони важне значення jako причинки до характеристики впливу історичних осіб і подій на нарід»¹.

У передньому слові до «Народних оповідань про давнину» упорядник Корнило Заклинський не випадково зазначив буквально таке: «Прийміть же щирим серцем сесь труд руських дітей!». Практично всі записи, за винятком п'ятох передруків (із загального числа 50, з яких 47 – перекази), зібрали по селах учні гімназії у Берегові. Серед них були відомі нині не тільки в Закарпатській області – Стефан Росоха, невтомний пропагатор української визвольної ідеї вдома, у часі Карпатської України, і на еміграції, Юрій Станинець, греко-католицький священник, самобутній майстер соціально-побутової прози.

Занотований вихованцями матеріал К. Заклинський розмістив у 17-ти розділах. Вони оснащені короткими роз'ясненнями історичної ситуації, що дала життя тим чи іншим зразкам. Їх розподіл за розділами набув такого вигляду: Князь Лаборець (1 переказ), Як повставали наші села? (1), Наші сусіди (1), Татари (8), Інші народи на Підкарпатській Русі (2), Замки (кріпості) (8), Князь Федір Корятович (1 – легенда), Монастир (5), Владики (1 – оповідання), Суспільні верстви (2), Господарство (2), Панщина (5), Повстання (1), Опришки (6), Кінець панщини (1), Революція 1848 року (2, плюс одна пісня), Пам'ятки давнини (2).

Ілюстрації талановитого художника-самоука Василя Петрука на татарську й опришківську тематику, руїни замків на світлинах Івана Корнути, зручний кишеньковий формат і невисока ціна зробили книжку «Народні оповідання про давнину» привабливою та доступною для широкого загалу. Досі дослідники і популяризатори карпатського епосу не обходяться без цього добросовісного видання.

Не випадково звідти третина текстів (точніше – 17) склала книжечку-витинанку (формату 8,5 x 11,5 см) ужгородської газети «Карпатський край» за 14 липня 1991 р.². Правда, вони пройшли горнило літературного редагування. Гравюри В. Петрука відтворені 1998 р. у популярному нарисі про Хустський замок й у книжці історико-літературних об-

---

¹ Барвінський О. Історія української літератури. – I часть (I і II доба. Устна народна словесність). – Львів: Накладом книгарні Наукового товариства ім. Т. Шевченка, 1920. – С. 344.

² Черлений кантар: Народні оповідки / Упоряд. В. Кухта. – Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1991. – 32 с.

робок «Замкові сходи» (1997)¹. Передмова й один переказ («Скарби опришків», Великий Бичків) подані у мовознавчій хрестоматії 2008 р.²

Корнило Заклинський протягом усього життя цікавився народною прозою Закарпаття. Про це свідчать і 17 листів, написаних ним у 1959–1962 рр. до вчителя Івана Долгоша з села Невицьке, що під Ужгородом³. Зокрема, К. Заклинський звернув увагу на давнішу назву села – Дунаєвець і просив записати раніше йому невідому версію про Невицький замок.

Міжвоєнний чехословацький період на Закарпатті позначений справжнім народознавчим бумом. Він покликав до серйозних фольклористичних студій плеяду віртуозів пера – Луку Дем'яна (1894–1968), Василя Гренджу-Донського (1897–1974), Петра Лінтура (1909–1969), Федора Потушняка (1910–1960). Народні перекази входять у лектуру школярів у підручники-читанки, як запис Л. Дем'яна про Свиридове Озеро у селі Вишні Верецьки (нині Верхні Ворота)⁴.

Частими гостями краю стали чеські літератори. Завдяки роману «Микола Шугай, розбійник» (1933) та циклу репортажів «Гори і століття» (1931–1935) Івана Ольбрахта офіційна Прага, отже й міжнародна громадськість, мала прекрасну нагоду для близького ознайомлення з багатогранними виявами менталітету українських горян.

Одночасно чеськомовна публіка отримала колоритне «легке читиво» із життя Підкарпатської Русі, зокрема пригодницькі романи Томаша Рoubіка «Відплата на полонинах: Кінець розбійника Буштина» (1938), «Корчма на Чорному мочарі» (1939)⁵. До того долучилася празька газета «Národní politika», що видавала серію «Бібліотека роману».

У 1930-х рр. славіст Франтішек Тіхий (1886–1968) доклав чимало зусиль, аби ознайомити чеського читача з українською народною прозою. Він підготував у 1930 р. невелику книжечку, котру проілюстрував знаний митець Янко Алекси. Ф. Тіхий відібрав п'ять переказів,

---

¹ Замкові сходи: Тексти для читання з історичного й літературного краєзнавства та народознавства / Упорядк., передм. Г. Попович. – Ужгород: Карпати-Гражда, 1997. – 70 с.; Панця О. Хустський замок. – Ужгород: Просвіта, 1998. – 42 с.

² Дуличенко А. Письменность и литературные языки Карпатской Руси (XV–XX ст.): Вступительная статья. Тексты. Комментарии. – Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2008. – С. 411–412.

³ Долгош І. Моє листування з Корнилом Заклинським // Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – 1996. – Р. I (XV). – С. 75–78.

⁴ Демянъ Л. Свиридово Озеро (Старинный переказъ) // Бирчакъ В. Руська читанка для I класы гимназійноѣ и горожаньскихъ шкѣлъ. – Прага: Накладомъ Державного Выдавництва, 1922. – С. 110.

⁵ Roubík T. Odplata na polonínách: Konec zbojníka Buština. – Praha: Politika, 1938. – 103 s.; Його ж. Krčma na Černém močále: Policejní roman z Podkarpatské Rusi. – Praha: Národní politika, 1939. – 143 s.

дві казки, три легенди, котрі записали А. Кралицький, В. Пачовський, К. Заклинський, Л. Дем'ян, Ф. Дутко¹. Вони передруковані з різних джерел, у тому числі із журналу «Наш рідний край».

Згодом, у 1937 р., празьке «Державне видавництво» замовило аналогічний збірник². Його склали 62 перекази: 34 чеських і словацьких (порядкові числа 1-34), 28 закарпатоукраїнських (ч. 35-62). Упорядниками і перекладачами з чеської були А. Сова-Палко, А. Штурм, а з іншого боку – Петро Світлик і Семен Петрашко.

Через сім десятиліть закарпатські тексти вийшли осібним виданням, підсилені публікаціями П. Світлика у журналах «Підкарпатська Русь» і «Наш рідний край», репродукціями дидактичних настінних малюнків Йосипа Бокшая 1930-х рр.³

Якщо судити за останньою публікацією, то маємо 21 непаспортизований взірець, відшліфований редактором: сім легенд (про замки: Ужгородський, Мукачівський (дві), Невицький, Бронецький, Квасівський, Хустський) і чотирнадцять переказів. Ідеться про літературну версію двох переказів (про князя Лаборця та дзвін у селі Богаревиця), один комбінований (підсилений піснею) запис про Маковицький замок, п'ять – про боротьбу з татарами і турками, по одному – про соляний привілей Матвія Корвіна, панщину, Григора Пинтю, Олексу Довбуша, Марію Терезію, Йосифа II.

Того ж 1937 р. Ян Душанек підготував нарис історії міста Хуст й округи, котрий зі смаком оформили відомий чеський графік Зденек Россманн (1905–1984) і художник О. Покорни⁴. Передне слово написав

---

¹ Pověsti z Podkarpatské Rusi / Sest. a přel. F. Tichý. – Košice: Slovenský východ, 1930. – 74 s.

² Выбѣр чехословацьких и пѣдкарпаторуських переказѣв / Чехословацькѣ переказы зладили и переложили А. Совева-Палкова и Ант. Штурм; Пѣдкарпаторуськѣ переказы зладили Петро Свѣтлик и Семен Петрашко. – Державне видавництво в Празѣ, 1937. – 98 с.

³ Світлик П. Небесна студня: Закарпатські народні перекази, легенди, вірування, звичаї, традиції, побут / Упорядк., підгот. текстів Н. Ребрик. – Ужгород: Гражда, 2008. – 142 с.

⁴ Chust v Marmaroši: náčrt dějin hradu a župy / Podle spisu A. Lukoviče a různých pramenů přeložil, sestavil a zpracoval J. Dušánek. – Chust: Okresní výbor – Městský úřad, 1937 – 112 s.; Хуст в Мармароше / Записки по истории замка и жупы на основании сочинения А. Луковича и разных источников перевел, составил и разработал Я. Душанек. – Хуст: Городский уряд, 1938. – 130 s.; Наш Хуст: Записи по історії замку та жупи на основі творів А. Луковича та різних джерел склав і розробив Іоанн [Ян] Душанек, переклав з чеської С. Чегель / Упоряд. О. Мункачі, П. Попадинець. – Хуст: Слово, 2004. – 119 с.

урядовий комісар міста Хуст Мілош Дрбал, обраний у лютому 1939 р. депутатом сойму Карпатської України.

У книзі, що має загалом три видання, зустрічаємо два варіанти переказу про хустську Червону скалу. Перший (С. 9-12) – від шкільного інспектора М. Гулянича, котрий знайшов запис в архіві церковного деканату в селі Заріччя, нині Іршавського району, чому сприяв парох Юрій Гомічков. Другий (С. 13-15) – від доктора філософії Едмунда Горвата (з рукописної збірки «Альбом Сіладі»).

Два інші перекази (С. 26-27, 38-40) названі «Про велета Павла з Салдобашу» (нині – село Стеблівка Хустського району) та «Відвідувачі хворого в Хусті». Перший є перекладом і передруком зі збірки К. Заклинського (записано від Ю. Росохи у с. Драгово). Другий – романтична літературна обробка угорського класика Мора Йокаї, що пізніше часто популяризувалась українськими фольклористами під різними заголовками.

На довершення Я. Душанек у співавторстві з відомим ученим Франтішком Габріелем (1901–1975) зумів опублікувати у ще зруйнованій війною Празі «Перекази із Закарпатської України» (1946). Їх проілюстрував Ярослав Водразка¹. Книгу тепло й привітно зустріли рецензенти².

Ф. Габріел прожив на Закарпатті дванадцять років (1927–1938). У 1930–1938 рр. він викладав у чеській гімназії Ужгорода. Не випадково у кінці видання перед примітками і зауваженнями він подав чималий «Перегляд історії Закарпатської України» (С. 171-187).

У передмові Я. Душанек і Ф. Габріел відзначили те, що «Закарпатська Україна зачарувала кожного, хто її відвідав», бо це «землі глибоких пралісів, гір незнаних, таємних імен, страчених сіл і до неба розп'ятих полонин, де зустрінешся на кожному кроці з відкриттями, несподіваними і дивовижними».

Тексти, приведені у «Переказах», в основному є результатом кропіткого вивчення багатющої спадщини Тиводара Легоцького. Музей його імені колись утримувався державним коштом у Мукачеві. Також залучені матеріали славіста Ф. Тішого і публікації журналу «Наш рідний край».

---

¹ Pověsti ze Zakarpatské Ukrajiny / Sestavili Jan Dušánek a Dr. František Gabriel; obávka a ilustrace od profesora Jaroslava Vodrážky. – Praha: Nová osvěta, 1946. – 213 s. Коштував один примірник 114 чехословацьких крон.

² Benhart F. Pověsti ze Zakarpatské Ukrajiny // Zemědělské noviny [Praha]. – 1946. – 19 жовтня – С. 2; Tichý F. Pověsti ze Zakarpatské Ukrajiny // Praha-Moskva. – 1946. – Č. 10-11. – С. 34-35.

За моїми підрахунками, у «Перекази із Закарпатської України» потрапив сумарно 31 взірець. Серед них за жанром дві третини справді перекази, а третина – легенди. Пізніше вони отримали зворотний переклад на українську мову і неодноразово потрапляли у тематичні збірники, що побачили денне світло в радянському Ужгороді.

Ось так логічно увінчалися почування чехословацької громади до частини своєї міжвоєнної Вітчизни, котру за радянсько-чехословацьким договором 29 червня 1945 р. вони втратили.

Із літ угорської окупації (1938–1944) досі багато значать наукові розвідки, покликані детальним і скрупульозним аналізом окремих сюжетних груп закарпатоукраїнських переказів.

Маємо на увазі цікаві записи і спостереження вчителя Хустської гімназії Петра Лінтура. Вони зачіпають непересічні для місцевого населення постаті угорського короля Матвія Корвіна (Справедливого)¹, бунтівного трансільванського князя Ференца II Ракоці², австрійського імператора Йосифа II³.

За допомогою учнів Хустської гімназії фольклорист зібрав, подав і прокоментував низку «народних розказов» (переказів, легенд), географічно пов'язаних із комітатами Мараморш та Угоча, себто здебільше південною частиною сьогоденішньої Закарпатської області. У додатках до своїх праць П. Лінтур розмістив 17 текстів: по сім про Корвіна і Ракоці, три про Йосифа.

Низку топонімічних переказів залучив до свого дослідження Іван Гарайда⁴, один із провідних діячів «Подкарпатского общества наук» в Ужгороді (1941–1944). Один із них, почутий від 84-річного діда з села Циганівці (Ужгородський район), він процитував повністю.

Оригінальністю вирізняються три записи плідного співробітника цієї ж інституції Федора Потушняка⁵. Два з них про священика і філософа Василя Довговича (1783–1849), члена-кореспондента Угорської

---

¹ Лінтуръ П. Король Матвѣй-Корвинъ въ угро-русской народной традиції // Народна школа [Ужгород]. – 1940/41. – № 7 (мартъ). – С. 124-134; № 8 (апрѣль). – С. 150-156. Передруки див.: Матяш, король Русинув / Упоряд. І. Керча, передм. І. Удварі. ☐ Ужгород: ПоліПрінт, 2001. ☐ 160 с.

² Л[інтуръ] П. Франць Ракоци II въ угро-русской устной традиції // Народна школа. – 1940/41. – № 9 (май). – С. 180-190.

³ Л[інтуръ] П. Императоръ Іосифъ II в угро-русской устной традиції // Народна школа. – 1940/41. – № 10 (іюнь). – С. 203-212.

⁴ Гарайда І. Причинки до поясненя назвъ нашихъ селъ // Зоря – Найнал [Ужгород]. – 1941. – Ч. 1-2. – С. 72-85.

⁵ П[отушняк] Ф. Переказы про Василя Довговича // Литературна недѣля [Ужгород]. – 1942. – Р. II, ч. 17, 30 серпня. – С. 177-178; В[ерегиensis] Т[h.]. Переказъ про рацовъ // Там само. – С. 250-251.

академії наук із 1831 р. Вони походять із рідного села видатного мислителя – Золотарьова (Хустський район).

Крім того, Ф. Потушняк під улюбленим латиномовним псевдонімом подав із своїми роз'ясненнями переказ про раців (сербів і хорватів), від яких пішли закарпатські прізвища Рац і Рацин. Записав його на батьківщині – у селі Осій (нині Іршавський район) із приміткою: «Сей переказ знали лише старші люди. Чували від своїх дідів».

Два перекази про першого єпископа Пряшівської греко-католицької єпархії (від 1816 р.) Григорія Тарковича (1754–1841), родом із села Пасіка (нині Свалявського району), оприлюднив учений-філолог Омелян Балецький¹. Перший з них він записав у Чинадієві від 66-літнього Дмитра Балецького, а другий «перечуто від баби, що померла 1887 р.».

Учитель і письменник Олександр Маркуш, який проживав у Хусті, прочитав у січні 1942 р. на радіо з Будапешта реферат про історичні перекази. Не зволікаючи, його надрукувала ужгородська «Літературна неділя»². Автор нагадав про зимові вечори в селі за чищенням меляу (кукурудзи), літні недільні та святкові пополуденки (пообіддя), на яких люди любили «казкувати і переказувати».

Одночасно підкреслено труднощі, котрі супроводжують фольклористів у польових експедиціях. Вони пов'язані з недовірою місцевих жителів до освічених незнайомців: «никто не дурень, аби із чужими панами у бесіду пустився», бо з того, що «чужі пани записують, часто і біда може бути».

О. Маркуш знову звернувся до студентів, учителів, священиків не допустити того, щоби «сі старі перекази, оповідання забулися, пропали». Бо з ними забудеться великий пізнавальний пласт старовинної історії, де віддзеркалена душа і мова народу.

На його переконання, у переказах дуже часто мовиться інакше, ніж у вчених трактатах. Бо історія – «наукою досліджена, фактами доказана правда», а перекази є «плодом народної фантазії», що показує «на спосіб думання народу, відкриває і пояснює дороги історії там, куди дослідження, записи і факти ще не досягають».

У цьому сенсі першочерговим завданням бачилося записування переказів про села й урочища, городища і монастирі, історичних осіб. Історики («історично школовані люди») і простий народ («історично нешколовані люди»), на його переконання, повинні взаємно доповнювати один одного.

---

¹ Б[алецький] Е. Переказъ про Тарковича // Литературна недѣля. – 1942. – Р. II. – С. 209-210, 251.

² Маркушъ А. Про историчнѣ переказы // Литературна недѣля. – 1942. – Р. II. – С. 125-127.

У 1943 р. Олександр Маркуш випустив під псевдонімом у світ науково-популярну книжку про закарпатські замки, залучивши до супроводу кожного розділу народні перекази та їх літературні обробки (усіх 8)¹. Йдеться про минуле шести замків: Ужгородського, Мукачівського, Хустського, Невицького, Виноградівського, Королівського.

Подібний історико-літературно-фольклорний збірник з'явився через декілька десятиліть двома виданнями². Іван Хланта підібрав історичні довідки, перекази, легенди, поезії, ілюстрації Одарки Долгош (перше видання) та якісні світлини Івана Енея, Карла Смутка (друге видання) до двох десятків замків і чотирьох городищ.

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ

За менше ніж півстоліття, що пройшло від часу возз'єднання Закарпаття з Україною до розпаду СРСР, у галузі радянського переказознавства спостерігалися помітні успіхи у двох напрямках – у польовій експедиційній роботі (збирання, публікація текстів) та у справі фахових студій над нагромадженим матеріалом.

За умовну точку відліку закарпатського радянського переказознавства можна взяти нариси Федора Потушняка про місцевих народних улюбленців різних епох: із ранньомодерної – Олексу Довбуша і новітньої – Івана Фірцака (Кротона)³. У цих публікаціях в офіційному органі «Закарпатська Україна» обіграно й тематичні народні перекази.

Примітна редакційна спроба цієї газети запустити у фольклорну круговерть стилізованого під опришка образ народного героя Олекси Борканюка, лідера закарпатських комуністів і радянського диверсанта, що загинув у Будапештській в'язниці 1942 р.⁴ 21 вересня 1945 р. його прах перевезли з Будапешта до Ужгорода, а потім до Рахова для

---

¹ Хустський А. [Маркуш О.]. Стариннѣ замки Подкарпатя. – Унгваръ: Подкарпатское общество наукъ, 1943. – 104 с. Ціна примірника становила 80 філерів.

² Закарпатські замки у легендах, переказах та літературних творах / Упоряд., підг. текстів, вступ. ст., прим. І. Хланти. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 173 с.; Закарпатські замки у легендах, переказах та літературних творах: Друге змін., доп. вид. / Упоряд., підг. текстів, вступ. ст., іст. дов., прим., слов. І. Хланти. – Ужгород: Патент, 2009. – 183 с.

³ Потушняк Ф. Олекса Довбуш (До 200 роковин з дня смерті) // Закарпатська Україна. – 1945. – 23 серпня. – С. 3; Його ж. Найсильніша людина в Європі. Білецький силач Іван Фірцак // Там само. – 1945. – 23 жовтня. – С. 4.

⁴ Народний герой Олекса Борканюк // Закарпатська Україна. – 1945. – 22 вересня. – С. 1, 2.

поховання на військовому цвинтарі. У статті накидано кілька сюжетів про «сталевого» Борканюка: як непокірний мадяризації школяр шанував «гірську українську пісню»; як тринадцятилітній напівсирота (батько помер від туберкульозу) був лісорубом і годувальником сім'ї; як «у темному лісі, серед древніх дубів і смерек» зібрав партизанів і нападав на угорських жандармів; як розбив кілька спеціальних угорських загонів, які за ним полювали; як не зрадив, коли потрапив до «пазурів ворога»; як оркестром глушили його останню промову на шибениці. Проте образ Борканюка у фольклорній та псевдофольклорній традиціях не закріпився.

У післявоєнний час на Закарпатті набули поширення російськомовні «авторські легенди» та «історичні оповідання» Петра Сови (1894–1984), які потрапляли чомусь у тематичні збірки народної творчості. Через три десятиліття після смерті автора його літературно-художні твори побачили світ окремою книжкою¹.

У 1972 р. вийшла книжка Павла Ловецького (1911–1975) «Гори кличуть у гості», котру склали чотири подорожні нариси². Свою «подорож другу» відомий мандрівник і письменник, що проживав у місті Мелітополь Запорізької області, назвав «По верховинські перекази» (С. 26-62). Адже тут знайшлося місце олітературненим варіантам народних переказів про Синевирське озеро, де діють донька заможного ґазди Синь і легінь-слуга Вир, а також і про кряж Свидівець, гору Близниця, полонину Драгобрат, урвище Жаднар і з кількома головними дійовими особами: багатій Петро Свидівець та його донька Світлена, брати-близнюки з Чехії.

Павло Ловецький вказав на місто Рахів як центр народних переказів, майстерно обігравши народні сюжети про Олексу Довбуша і найвищу в Україні гору Говерла. Водночас він порівняв український переказ про урвисту Скелю Любові біля села Костилівка, що поблизу Рахова, з аналогічним російським і про Скелю підступності й любові під Кисловодськом, що на Північному Кавказі. Через те що багаті батьки перешкоджали шлюбіві, син ґазди Семко і бідна вівчарівна Магда, як і безіменні князівна і поручик вирішили накласти руки, кинувшись униз. Під Раховом молода пара вчинила задумане, а під

---

¹ Сова П. Седые замки повествуют: Авторские легенды и исторические рассказы / Вступ. ст. С. Федаки. – Ужгород: Карпати, 2014. – 142 с.

² Ловецький П. Гори кличуть у гості. – Київ: Веселка, 1972. – 104 с. Також ряд переказів (про село Страбичово, озерце біля с. Нижні Ворота, скалу поблизу с. Костилівка, короля Матвія та витязя Павла Кинижа) олітературнено у додатках (С. 71-86) до видання: Поп Д.І., Поп Д.Д. Подкарпатські русини, їх історичні былины и легенды. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2001. – 92 с.

Кисловодськом розбився тільки бідний поручик. Князівна в останню мить відхитнулася від урвища, потім вийшла заміж за рівню ¹ старого князя. Як гадав П. Ловецький, вочевидь, на згадку про трагедію на маківці Скелі Любові біля Костилівки спорудили чавунний хрест із зазначенням року ² 1814.

Наголошу на появі спеціалізованих видань легенд і переказів, які підготували краєзнавець, режисер театру Гнат Ігнатович¹ і поет, редактор видавництва Петро Скунць². Обидві книги супроводить одна і та післямова фольклориста Петра Лінтура, подана спочатку в повній версії під назвою «Легенди Українських Карпат» (С. 283–294), а потім у скороченій – «Легенди Закарпаття» (С. 202–209).

У радянську пору П. Лінтур перейшов на збирання здебільшого казкової прози. Поміж його записів траплялися перекази з репертуару сільських самородків. Маю на увазі по чотири тексти від Андрія Калина (1908–1979) з села Горінчово Хустського району³ та від Івана Ільтя (1896–1972) із села Доробратово Іршавського району⁴. Калин розповів про песиголовців (татар), опришків Пинтю, Шугая, а Ільтю – про представників справедливої влади («Як Кошут ходив межі народ», «Про Егана») і зловживання можновладців («Про соляний колодязь у Доробратові», «Про воду і землю»).

Легенда у широкому розумінні, вважав Петро Лінтур, це – власне легенда, переказ, оповідь, казка-легенда. Тому в першому виданні тексти, записані у Закарпатській, Львівській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях, приведені вперемішку, без внутрішнього членування на окремі розділи, що значно знизило пізнавальні можливості читацького загалу.

Самі ж «історичні легенди або перекази (саги)» П. Лінтур пропонував розглядати за історичним принципом, користуючись такою схемою: 1) виникнення сіл, селищ, міст, замків (учений справедливо підкреслив їх почасти напівфольклорний, напівлітературний характер), урочищ та їх назв; 2) татаро-монгольська навала; 3) панщина і кріпацтво; 4) антигабсбурзькі повстання; 5) новий час.

---

¹ Легенди Карпат / Упоряд., заг. ред., підгот. текстів Г. Ігнатовича, післясл. П. Лінтура. – Ужгород: Карпати, 1968. – 304 с.

² Легенди нашого краю / Ред.-упоряд. П. Скунць, післясл. П. Лінтура. – Ужгород: Карпати, 1972. – 216 с.

³ Закарпатські казки Андрія Калина / Зап. текстів, вступ. ст. П. Лінтура. – Ужгород: Закарпат. обл. вид-во, 1955. – 214 с. (Див. С. 172-173, 191-194).

⁴ Записав Петро Лінтур [від Івана Ільтя] / Подав І. Сенько // Закарпатська правда. – 1992. – 6 жовтня. – С. 4.

У «Легендах Карпат» (1968) оприлюднений матеріал можна умовно поділити на тематичні групи у послідовності – В. Ленін (модна тоді ідеологічна фальсифікація), О. Довбуш, Л. Кобилиця, М. Шугай, замки, села, урочища, гори, татари, панщина, Ф. Ракоці, революція 1848–1849 рр., страхи, походження тварин.

У «Легендах нашого краю» (1972) із попереднього аналога вилучені всі незакарпатські сюжети, а передруковані подали у зворотному порядку з деякими перестановками. В основу знову лягли тексти, почерпнуті з журналів «Наш рідний край» і «Народна школа», «Народних оповідань про давнину» Корнила Заклинського, «Переказів із Закарпатської України» Яна Душанека, а також узяті у Василя Піпаша-Косівського, Петра Пойди, Петра Сиви, Івана Сенька.

Останній відзначився псевдофольклорним записом у селі Синевирська Поляна на ленінську тематику. Напередодні розпаду СРСР навіть видрукували спеціальну збірку форматом подарункової міні-книжки (6 x 8 см)¹. У ній вміщено стилізації під народні казки і легенди, зафіксовані М. Яськом, В. Тидіром, І. Сеньком у селах Доробратово і Приборжавське (Іршавський район), Синевирська Поляна (Міжгірський), Поляна і Стройне (Свалявський).

Втім, Іван Сенько оприлюднив чимало нових власних записів переказів і легенд про історичних осіб – Пинтю, Довбуша, Шугая, а також про географічні та історико-культурні назви, у тому числі про церкви. Звісно, у ті роки – з метою дискредитації «релігійного мракобісся». Назбирав їх у різних закарпатських селах під ідеологічне замовлення.

З одного боку, тоді утверджували атеїзм, тому на світ благословили збірку «Біля райських воріт» (1980), де вміщено чотири перекази у записах І. Сенька: про Довбуша (із села Ясіня Рахівського району), Шугая (із сіл Сойми і Негровець Міжгірського району), церкву, що не врятувала від холери (Негровець)².

Збірник «Ходили опришки» (1983), у свою чергу, вписано у панівну теорію класової боротьби як рушія суспільного прогресу. Утім, фольклорний матеріал з усього регіону Українських Карпат підібрано професійно³. Закарпатських переказів тут кілька десятків.

---

¹ Велика людина: Народні оповіді Українських Карпат про В.І. Леніна / Упорядк., передм., приміт., слов. В. Туряниці. – Ужгород: Карпати, 1990. – 94 с.

² Біля райських воріт: Збірник атеїстичного фольклору українського населення Карпат / Упорядк., передм., приміт. І. Сенька. – Ужгород: Карпати, 1980. – 272 с. (С. 103, 233, 236).

³ Ходили опришки / Передм., упорядк., приміт., слов. І. Сенька. – Ужгород: Карпати, 1983. – 383 с.

До репертуару талановитого оповідача Михайла Шопляка-Козака (1900–1980) із села Келечин Міжгірського району належали 19 переказів¹. У них відлунили первісний лад («Як старших людей відвозили у ліс»), боротьба з татарами, рух опришків, війна Ференца II Ракоці, соляні привілеї, топонімія, прізвища.

У передмовах до своїх поліжанрових збірок І. Сенько завше намагався простежити певні закономірності фольклорної традиції – вплив просторової відстані (чим далі від місця події, тим більше вигаданих подробиць) і часової тенденції до створення повної біографії героїв (привнесення так званих часових нісенітниць)².

Народна проза українців Пряшівщини теж не залишилася без особливих видань. У додатку до журналу «Дукля» (1970) Михайла Шмайда оприлюднив невелику збірку казок, легенд, переказів, бувальщин, анекдотів³. Переказів тут декілька (С. 21-23) – про заснування сіл, опришків, історико-соціального характеру.

Із наявної фольклористичної літератури найперше варто відзначити монографію доктора історичних наук, професора Василя Мельника (1930–1992). У радянській історіографії це поодиноким синтетичним спроба подати минуле Закарпаття через призму народних пісень, переказів від найдавніших часів до наших днів⁴. Автор використав опубліковане К. Заклинським, Г. Ігнатовичем, підтверджуючи кожен позицію варіантами власних записів і спостережень, фаховими працями істориків і фольклористів.

Стандартний ідеологічно-літописний стиль В. Мельника (або, за визначенням англійського філософа Робіна Джорджа Колінгвуда, метод «клею і ножиць») – невід’ємна ознака усіх трьох розділів – «Відгук давньої історії Закарпаття у фольклорі українського населення краю», «Деякі питання суспільного життя та антифеодальної боротьби XVIII–XIX та на початку XX ст. в українському фольклорі Закарпаття», «Деякі проблеми історії Закарпаття після Великої Жовтневої соціалістичної революції в усній народній творчості краю».

---

¹ Чарівна торба: Українські народні казки, притчі, легенди, перекази, пісні та прислів’я, записані від Михайла Шопляка-Козака / Упоряд., передм., приміт., слов. І. Сенька. – Ужгород: Карпати, 1988. – 175 с.

² Сенько І. Над чим люди сміються – тому не поклоняються // Біля райських воріт. – С. 3-20; Його ж. Опришківська слава // Ходили опришки. – С. 5-20; Його ж. Чародій слова Шопляк-Козак // Чарівна торба. – С. 5-8.

³ З народної пам’яті (Народна проза. II) / Зап., упорядк. М. Шмайда. – Пряшів, 1970. – 50 с.

⁴ Мельник В. Історія Закарпаття в усних народних переказах та історичних піснях. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1970. – 227 с.

Звичайно, головний недолік не в композиційній будові книги. Біда в тому, що, залучивши фольклорний масив як історичне джерело, дослідник у конкретному випадку чомусь ухилився від хоча б елементарного джерелознавчого аналізу, його зовнішньої та внутрішньої критики. З історіографічного екскурсу вийшов не дуже виразний огляд, радше перелік використаних видань.

За таким же принципом народознавець Юрій Чорі побудував і свій сюжетно-тематичний огляд легенд, переказів та оповідей, забувши у назві монографії локалізувати їх (випущено регіонім «Закарпаття»)¹. Дослідження цікаве коротким історіографічним вступом і фактографічним тлом.

Із 12 розділів його основної частини три стосуються відображення географічних та історико-культурних назв, ще чотири – подійної історії: кріпацтва, ворогів, опришків, 1930–1960-х рр., що, за редакційно-коректорським недоглядом, помилково датуються другою половиною ХХ ст. На теоретичному рівні Ю. Чорі розрізнив перекази від легенд, але у практичному вигляді змішав їх, добавляючи відомості мемуарного штибу (із народних оповідань).

Із праць загальних теж мусіли бути більш досконаліми з погляду систематизатора (відображення повноти побутування явищ із позначенням паралелей) відповідні ремінісценції у провідного народознавця Романа Кирчіва². Наразі він обійшовся усталеним оглядом яскравих епізодів минулого із певними закарпатськими вкрапленнями, як це видно у «Бойківщині» (1983) – розгром татарського загону (село Підполоззя Воловецького району), масові втечі та переселення бунтівних кріпаків у нетрі гірських лісів (село Ляховець, тепер – Лісковець Міжгірського району).

Дещо розлогіше розглянули легенди і перекази у відповідних підрозділах про північну і південну частини Лемківщини Микола Сивицький та Микола Мушинка³. Останній вивів різницю між обома жанрами, зазначивши, що «в переказах нема гіперболізму й фантастики, або їх дуже мало». Він зупинився на рідкісному сюжеті про обрив (велетнів),

---

¹ Чорі Ю. Жива історія. Сюжетно-тематичний огляд народних легенд, переказів та оповідей. – Мукачево: Елара, 2000. – 444 с.

² Кирчів Р. Фольклор // Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 261-262; Його ж. Усна поетична творчість гуцулів // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. – Київ: Наук. думка, 1987. – С. 333-335; Его же. Устное народное творчество // Украинские Карпаты. Культура. – Київ: Наук. думка, 1989. – С. 146.

³ Лемківщина. Земля – люди – історія – культура. – Т. II / Ред. Б. Струмінський. – Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1988. – С. 183-186; 403-406.

які генетично виводяться з часів літописних обрив (аварів). Досі у мовах західних слов'ян відповідником іменників «велетень», «гігант» служать слова *obr* (чеська), *obor* (словацька), *olbrzum* (польська).

Цикл оглядових статей, у котрих проаналізовані топонімічні, соціально-утопічні та історико-героїчні перекази і легенди, видрукував на сторінках головного органу українських етнологів також старший редактор видавництва Ярослав Кушнірюк («Політвидав УРСР», Київ)¹. Він анонсував те, що зібрав та упорядкував рукописний збірник «Карпатські легенди», з акцентом на записи у селі Ужок та його околицях (Великобerezнянський район). Подальша доля рукопису невідома.

Те саме можна сказати про рукописну збірку «Легенди, казки, міти і перекази Бойківщини (Етнографія Закарпатської Бойківщини 18, 19 та 20 століть)» (Келечин – Свалява – Довге, 1955–1966 рр.). Її упорядник відомий правозахисник, багатолітній в'язень радянських концтаборів Йосип Тереля (1943–2009), уродженець села Келечин Міжгірського району, почав збирати бойківський фольклор із 14 років. Найперше – від свого діда В. Пойди і рідних.

Деякі олітературнені записи звідти Й. Тереля надрукував у 1990–1991 рр. в американському україномовному журналі «Літопис Бойківщини» – піврічнику, присвяченому «дослідам історії, культури і побуту бойківського племені»². Ці відредаговані тексти фольклорного походження (фактично – перекази) пронизані патріотичним пафосом – «Азбука» (начебто її придумали бойки – Марія Ільницька, село Тюшка, 1960 р.), «Іван Беца в Капушанах» (Василь Тереля, село Голятин, 1962 р.), «Бодина» (про смерть дівчини Калини від татарської стріли в урочищі, котре відтоді поросло терням, на околиці Келечина – Василь Тереля, село Голятин, 1959 р.), «Торонь» (через зраду дівчини Білявки її рідне село, котре в давнину називалося Заграда Вовка, вирізало мадлярське військо – Петро Тереля, село Келечин, 1956 р.), «Бувальщина про двох діячів української культури [Івана Франка і Володимира Гнатюка]» (Лука Дем'ян, селище Воловець, 1961 р.).

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ

---

¹ Кушнірюк Я. Легенди та перекази про Миколу Шугая // Народна творчість та етнографія [Київ]. – 1973. – № 5. – С. 28-34; Його ж. Топографічні назви Карпатського регіону в народних легендах і переказах // Там само. – 1978. – № 5. – С. 57-66; Його ж. Соціально-утопічні легенди та перекази Карпатського регіону // Там само. – 1987. – № 2. – С. 55-60.

² Тереля Й. Міти та легенди Бойківщини // Літопис Бойківщини [Філадельфія, США]. – 1990. – Ч. 1/50. – С. 11-15, 62-64; 1991. – Ч. 1/51. – С. 9-15.

Окремо належить сказати про набутки зарубіжних українців, а насамперед про невсипущу діяльність співробітників Музею української культури у Свиднику, що у Словаччині. Нерідко вони вели перед у порівнянні із закарпатськими побратимами.

Особливу увагу привертають змістовні розвідки Надії Вархол. Наприклад, праця про народну Корвініану є результатом глибокого завоювання доробку своїх авторитетних попередників¹. Іде мова про просторі студії «Угорський король Матвій Корвін в слов'янській усній словесності (Розбір мотивів, зв'язаних з його іменем)» (1906) Зенона Кузеля, «Підкарпатські та галицько-руські традиції про короля Матяша Корвіна» (1926) Євгена Перфецького, «Король Матвій Корвін у народній прозовій словесності» (1957) Яна Коморовського.

У кінці своєї статті Н. Вархол додала 17 польових записів 1979–1981 рр. – переказів українського населення Снинщини. Представлені 10 сіл трьох адміністративних округів: Гуменського (Видрань, Новоселиця, Старина, Стриголець, Убля, Улич), Михайлівського (Іновець, Руський Грабовець, Пудгородь), Свидницького (Белеївці).

Дослідниця залишилась вірною девізу «Народний переказ – це властиво поетична картина, народна філософія історії» і в наступній статті про реліктові зразки народної пам'яті про татарські напади². У додатку зустрічаємо 9 нових сюжетів із цієї тематики, зафіксовані у 1973–1981 рр. серед українців 7 поселень чотирьох округів: Воронівського (Матяшка), Гуменського (Стриголець, Убля, Улич, Ялова), Михайлівського (Пудгородь), Свидницького (Свидник).

На власних польових записах побудовані стаття та монографія Н. Вархол про опришківський рух у піснях і переказах³, топонімічні перекази русинів-українців Словаччини⁴. У книзі три розділи. Найперше наведено перекази про виникнення назв: від місця заснування села (Курів, Новоселиця, Полянка, Прикра, Присліп, Рівне, Рунина, Старина); географічних явищ (Красний Брід, Руський Потік, Свидник, Ториски, Щавник); назви дерев (Грабське, Калинів, Хмельова, Рокитовець, Тополя, Яблінка, Ялинка, Ялова); назв тварин, домашньої птиці, риб і комах (Волиця, Руська Волова, Гачава, Рунина, Гусак, Комарник,

---

¹ Вархол Н. Матвій Корвін у народній прозі українців Східної Словаччини // НЗ МУК. – 1988. – Т. 15, част. 1. – С. 141-161.

² Вархол Н. Народні перекази про татар // Там само. – С. 173-179.

³ Varcholová N. Zbojníctvo v ľudovej slovesnosti Rusínov-Ukrajincov Slovenska // Jánošík a fenomén zbojníctva na slovensko-pol'sko-českom pomendzí. – Žilina, 2007. – S. 263-295.

⁴ Вархол Н. Звідки і коли... Топонімічні перекази про заснування сіл та виникнення їх назв. – Пряшів; Свидник, 2009. – 230 с.

Пчолинне); прізвищ перших поселенців і власників (Баєрівці, Белеївці, Валентівці, Ладомирова, Матисова, Ондавка, Снаків, Стащин, Сулин); переселенців (Біловежа, Доброслава, Копинувці, Легнава, Улич, Чертіжне); мовних елементів (Гавай, Гостовиці, Дара, Довгуня, Завада, Іновець, Нехваль-Полянка, Пихні, Русинець, Руська Воля, Собранці, Юркова Воля); видів ремесел (Баньске, Вапеник, Гутка, Млинарівці, Тварожець); діяльності опришківських груп (Збій, Збійне, Княгиня, Ряшів, Стежна). Майже всі наведені назви засвідчують українське походження заснованих сіл¹.

Окремо Н. Вархол подала перекази про замки, монастирі, природні особливості (Бараній Ріг, Біла Маковиця, Букова Гірка, Бусів, Голубова Студня, Город, Громова Скала, Дев'ята Гірка, Закоханець, Зборів, Каштелик, Красна Долина, Краснобродський Монастир, Крива Гора, Легнавський Замок, Могила, Мокошин Верх, Німецька Долина, Настас, Перунів Дуб, Перунова Скала, Пустайова Діра, Равка, Рогуля, Ряба Скала, Снинський Камінь, Списька Магура, Чичванський Замок, Чортів Камінь тощо). Третій розділ монографії присвячений прізвиськам і глузливим назвам мешканців окремих сіл.

Примітним є також дослідження науковця з Пряшева Юрія Панька, присвячене образу давньоруського князя Лаборця в усній та літературній традиції². Автор прискіпливо зупинився на чотирьох варіантах переказу, встановивши оригінальність публікації «Переказ про князя Лаборця» (село Драгово Хустського району) у «Народних оповіданнях» Корнила Заклинського, а також запису «Про князя Лаборця» (село Калинів неподалік від Гуменного) у книзі «Мова століть» (Львів, 1938) Юліана Тарковича.

Варіанти «Князь Лаборець» з видання «Вибір чехословацьких і підкарпатурських переказів» (Прага, 1937) і «Хрестоматії з української літератури» (Братіслава, 1957) Миколи Нервлого, на думку Ю. Панька, є похідними штучними витворами.

У цілому Юрій Панько пішов стежкою, протоптаною Корнилом Заклинським ще у 1923 р.³ Він аналогічно, але розлогіше відобразив літературний резонанс із цього приводу. У художній літературі неповторні концепції образу сформулювали словацький письменник Богу-

---

¹ Мушинка М. Дослідниця духовної культури українців Словаччини (до ювілею фольклористки Надії Вархол) // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 3. – С. 110-117.

² Панько Ю. Історія однієї легенди // НЗ МУК. – 1991. – Т. 17. – С. 275-302; Подібне: Сенько І. Князь Лаборець: як творився міф // Новини Закарпаття. – 2000. – 12 лютого. – С. 12; 26 лютого. – С. 14.

³ Див.: Заклинський К. Переказ про князя Лаборця // Подкарпатська Русь. – 1923. – Ч. 1. – С. 16-19.

слав Носак-Незабудов в історичному оповіданні «Лаборець» (1845–1846)¹ та закарпатський прозаїк, чернець греко-католицького монастиря в Марія-Повчі Анатолій Кралицький в оповіданні «Князь Лаборець» (1863).

Змалювали трагічну Лаборцеву долю чільні прибічники місцевого москвофільства Олександр Гомічков в оповіданні «Підкорення Ужгорода» (1865) та Євген Фенцик в однойменній героїко-романтичній трагедії у п'яти діях (1879), а також поет Іван Сільвай у ліроепічній баладі «Львоворець» (1957, першопублікація через 53 роки по смерті автора).

Крім того, «Князь Лаборець» – назви поем із багатогранного творчого набутку Марії Підгірянки (1922, стала народною піснею), Василя Ґренджі-Донського (1923), Василя Пачовського (1924, із присвятою о. А. Волошину), Андрія Патруса-Карпатського (1958), драми на чотири дії Августина Волошина (1942), історичного роману Петра Угляренка (1971), лібретто драми-опери Степана Папа (Філадельфія, 1979). І це неповний перелік.

Обов'язково варто відзначити зусилля угорського україніста Омеляна Балецького, котрий довгий час вивчав мовну приналежність, заселення і мадяризми лемківської говірки села Комлошка (колишній комітат Абауй), одного з нині нечисленних руських (українських) поселень теперішньої Угорщини. У будапештському періодичному науковому виданні «Studia Slavica Hungarica» (1980, том XXVI) О. Балецький оприлюднив півтора десятка переказів, легенд, оповідань під назвою «Диалектныя записи из Комлошки», що зафіксовані у 1951–1954 рр. Серед них – шість переказів: чотири про заснування села і два про татарів.

Це надихнуло викладачів кафедри етнографії Дебреценського університету ім. Л. Кошута Жужу Діосегі та Габора Барну підготувати невеликий нарис на підставі понад трьох десятків переказів, легенд і билиць села Комлошка. Їх зібрали 1973 р. у рамках комплексного фольклорного дослідження історико-адміністративного регіону Земплин з ініціативи Угорської академії наук. У додатках до нарису вміщено «Диалектныя записи из Комлошки» О. Балецького і 36 записів, зроблених авторами. Із них – лише 8 переказів із двома сюжетними лініями – про руїни замку на горі Пустовар (на південно-західній околиці села), Ференца II Ракоці.

Підкреслю, що Ж. Діосегі та Г. Барна не зовсім зрозуміло розмежували жанри, кажучи спочатку лише про дві групи: легенди-оповіді та

---

¹ Характерним для цього контексту є видання: Носак-Незабудов Б. Лаборець (Русинська повість) / Пер. з слов., передм. (С. 5-20) К. Заклинського. – Братислава – Пряшів: Слов. педаг. вид-во, відділ укр. л-ри, 1966. – 48 с.

легенди-вірування. Потім вони скористалися терміном «переказ», але поширили його й на билиці (містичні пригоди і страхи).

Показові висновки фахівців, один з яких безпосередньо нотував почуте: «Село розмовляє руською мовою, незважаючи на те, що всі знають по-угорськи. Старші угорською мовою розмовляють неохоче. Під час запису це було для мене проблемою, тому що добрі казкарі розповідають не по-угорськи, а по-руськи, а тільки на моє прохання розповідали по-угорськи декілька подій. Перекази вони називають подією або випадком, термін переказ їм невідомий»¹.

Насправді ж, морально-психологічна стійкість жителів Комлошки, імунітет проти асиміляції та водночас виживання народного жанру – радше феноменальні, ніж закономірні для регіону Українських Карпат. Тоді в оточеній горами Комлощі проживало 773 особи, з істотною перевагою вірників греко-католицької конфесії, котра в Угорщині та Чехословаччині діяла легально, а в СРСР була під заборонаю.

Наукову цінність має збірник «Квіти Ракоці», котрий дбайливо упорядкував редактор газети, ужгородець Балаж Керестень². Її обсяг умістив близько півсотні легенд і переказів угорців Закарпаття у давніх і сучасних записах. Левова частка з них є спільними для обидвох народів-сусідів – українців та угорців.

Зумовлене це дисперсним, тобто змішаним, проживанням українського та угорського населення. До того ж уся північно-східна Угорщина є специфічною етнографічною зоною, де злилися різні історичні традиції³. Красномовним прикладом є народнопоетична спадщина села Комлошка, низка закарпатських переказів про замки і населені пункти.

Примітним явищем у фольклористиці початку ХХІ ст. став підвищений інтерес до автентики. Передовсім на цьому зробили великий акцент закарпатські учені-філологи, котрі протягом останнього півстоліття сформували самобутню діалектологічну школу. У додатках до своїх аналітичних праць, хрестоматій та словників, подібно до І. Панькевича, вони оприлюднили тексти, записані у говірках Закарпатської

---

¹ Diósegi J., Barna G. Комлошківські оповіді // НЗ МУК. – 1986. – Т. 14. – С. 359-374.

² Rákóczi virágai: Kárpátaljai történeti és helyi mondák / Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta Keresztény Balázs. – Ungvár: Patent – Budapest: Intermix, 1992. – 134 o.

³ Мушкетик Л. Український фольклор в угорському оточенні // Фольклор українців поза межами України: Зб. наук. ст. – Київ, 1992. – С. 60-73; Її ж. Угорські історичні герої у народній прозі Закарпаття // Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення: Матер. міжнар. наук. конфер. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 190-198.

області. Практично ніде не зазначено їхню жанрову належність, хоча за рештою ознак записи належно паспортизовані.

У збірнику Ольги Миголинець та Ольги Пискач розміщено діалектні тексти, записані ними у 1995–2003 рр., почерпнуті з доробку 13 попередників, починаючи з М. Лучкая і закінчуючи мовознавцями-сучасниками¹. Приміром, передруковано ряд переказів із хрестоматії Є. Сабова та монографії І. Панькевича, про які вже йшлося.

Найбільший інтерес викликають найновіші записи, здійснені в рамках вивчення чотирьох наявних на Закарпатті українських говірок: ужанських, боржавських, верховинських, марамороських. За моїми підрахунками, йдеться про чотири десятки переказів.

Лєвова частка з них – топонімічні. У 21 (з варіантами – 26) мовиться про заснування сіл Мирча, Пастілки, Ставне (Великобєрезнянський район), Сасово (Виноградівський), Латірка (Воловецький), Білки – присілок Ковбасово, Ільниця (Іршавський), Лісковець, Студений, Торунь (Міжгірський), Пузняківці (Мукачівський), Лікіцари (Перечинський), Водиця (Рахівський), Березники, Голубине, Нєліпино, Тибава (Свалявський), Вовкове (Ужгородський), Іза, Рокосово, Сокирниця (Хустський район).

П'ять переказів пояснюють назви урочищ Вовків Квас (Голубине Свалявського району), Золоті Ворота (Горбок Іршавського району), Оленчине Печище (Нова Ростока Воловецького району), Чертезький рибник (село Чертеж Ужгородського району), Фантова Комора (Довге Іршавського району). Два – гідронімічні: потік у селі Рокосово Хустського району, Свиридове озеро у Верхніх Воротах Воловецького району.

Так само подано п'ять переказів історико-культурного виду – про церкви у селах Кушниця і Пасіка Свалявського району, Мукачівський та Виноградівський замки (відповідно із сіл Макар'єво і Мала Копаня), відоме городище у Малій Копані. Три взірці належать до опришківського фольклору: про Довбуша (село Добрянське Тячівського району), Пинтю (Крива Хустського району), розбійників (Подобовець Міжгірського району).

Два тексти персонально пов'язані зі знаменитим листошонею Федором Фекєтою (із села Тур'ї-Рємети Перечинського району), по одному – з примітною селянкою Терешкою (Тєрново Тячівського району) і прізвищем Гафинець (Верхні Ворота).

Народну прозу в аналогічних виданнях бачимо скрізь, хоча власне перекази стрічаються епізодично. Так, у добротному «Словнику закар-

---

¹ Українські закарпатські говірки: Тексти / Упоряд., передм. О. Миголинець, О. Пискач. – Ужгород: Ліра, 2004. – 397 с.

патської говірки села Стеблівка Хустського району» (2008) Івана Сабодоша, де представлено майже 16 тис. слів, уміщено у додатках десятки народних коломийок, оповідань, билиць, проте нема жодного переказу¹.

Натомість у класичному мовознавчому дослідженні Петра Лизанця «Українські південнокарпатські говірки Затисся Виноградівського району Закарпатської області» (2008) автентичні перекази склали вагому джерельну базу поруч казок, коломийок, прислів'їв, описів обрядів². Записи 11 переказів подані у додатку і вмонтовані в етимологічні роз'яснення назв окремих поселень. Шість із них стосуються походження сіл Веряця, Гудя, Дубовинка, Затисівка, Теково, Хижа, два – опришків Пинті та Шугая (із сіл Новоселиця, Веряця), один – австрійської правительки Марії Терезії (з Веряці).

Цікавими за задумом є збірники документів, підготовлені Станіславом Аржевітиним і Тамілою Висіцькою. У них приводиться низка народних переказів, почерпнутих із книги «Ходили опришки», відомості з яких верифікуються (переважно спростовуються) витягами з документів Державного архіву Закарпатської області або їх факсимільним відтворенням³.

До кожного епізоду, зокрема про Пинтю, Бецу, Довбуша, Шугая, Липея, Т. Висіцька долучила свої ремарки. С. Аржевітін на соціологічному, історичному, фольклорному, літературному і кінематографічному матеріалі провів унікальну реконструкцію та рекогносцировку.

Етапною є збірка неказкової прози Закарпаття у записах Івана Сенька «Як то давно було» (2003), де вміщено понад двохсот переказів усіх видів⁴. Принагідно у примітках зазначені паралелі, тобто подібні варіанти, оприлюднені іншими фольклористами. У передмові «У пам'яті народу» (С. 5-22) І. Сенько відніс до сфери переказу історичні явища і події, а політичні – до бувальщин. У генезі неказкових жанрів зауважив він чотири закономірності: часову гру й анахронізми; вплив простору на сюжетні варіації; тиск перемін у суспільних відносинах і моралі; багатofункціональність низки текстів, жанри яких важко розмежувати.

---

¹ Сабодош І. Словник закарпатської говірки села Стеблівка Хустського району. – Ужгород: Ліра, 2008. – 478 с.

² Лизанець П. Українські південнокарпатські говірки Затисся Виноградівського району Закарпатської області. – Ужгород: Карпати, 2008. – 438 с. Записи переказів на С. 31, 371, 377, 381, 396, 418, 423.

³ Аржевітін С. Шугаї: Історія верховинського села Колочава. – Чернівці: Букрек – Київ: Укр. письменник, 2006. – 546 с.; Висіцька Т. Опришки. Легенди і дійсність. – Ужгород: Ліра, 2007. – 310 с.

⁴ Як то давно було: Легенди, перекази, бувальщини, билиці та притчі Закарпаття у записах Івана Сенька. – Ужгород: Закарпаття, 2003. – 365 с.

Вважаючи, що «межі між жанрами усної народної творчості рухомі», Іван Сенько передрукував декілька переказів у збірнику «Притчі українського народу» (2008): про заснування села Кобилецька Поляна Рахівського району, Довбушеву криницю в селі Рекіти Міжгірського району, поле Дубове у селі Доробратово Іршавського району¹. У свою народознавчу книжку «Від часів Лаборця до сьогодні» (2012) І. Сенько включив три підсумовуючі статті про народнопоетичне, художньо-літературне і наукове сприйняття постатей князів Лаборця і Корятівича, опришка Шугая².

Провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського Національної академії наук України, доктор філологічних наук Леся Мушкетик заторкнула зауважену проблематику в двох монографічних дослідженнях³. Широко залучивши праці угорських учених, вона простежила історію фольклористики Закарпаття, привернула увагу й до збирання та публікацій переказів. Проте дослідниця не подала ні власної, ні іншої точки зору на розмежування жанрів народної прози. Тому судити важко без окремої перевірки, чи йдеться саме про перекази, коли цей термін уживається щодо оприлюдненого в певний час матеріалу.

У монографії «Фольклор українсько-угорського порубіжжя» (2013) Л. Мушкетик відобразила угорські мотиви в українській оповідній традиції, народні погляди на діяльність відомих діячів історії — Матвія Корвіна, Ференца II Ракоці, Лайоша Кошута. У додатках до монографії вміщено півсотні передруків взірців народної прози (казки, легенди, перекази), щоправда, без визначення їх жанру і без акценту на автентичні тексти. Адже долучено літературні обробки і квазіфольклорні уривки з художніх творів.

Як бачимо, протягом понад 120 років — доби серйозних зацікавлень закарпатською народною прозою — термін, що позначив переказ, пережив повільну сутнісну еволюцію, відображаючи загальний стан тодішньої фольклористики.

Розпочалось усе із «казки» Є. Сабова, «історичних оповідей» В. Гнатюка, «народних оповідань-переказів» К. Заклинського, «легенд» П. Лінтура, поки не усталився гібрид «легенди і перекази» Я. Кушнірюка і не почав викристалізовуватися у чистому вигляді «переказ» у І. Сенька.

---

¹ Притчі українського народу / Зібрав та впорядкував І. Сенько. — Ужгород: Закарпаття, 2008. — С. 147-148, 173-174, 191.

² Сенько І. Від часів Лаборця до сьогодні. — Ужгород: Карпати, 2012. — С. 7-42, 43-68, 258-268.

³ Мушкетик Л. Фольклор українсько-угорського порубіжжя. — Київ: Укр. письменник, 2013. — 494 с.; Її ж. Славістичні студії в Угорщині: історія та сучасний стан. — Київ: ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України, 2014. — 400 с.

Зрештою, тільки з урахуванням здобутків попередників може стати особне фольклорне видання, присвячене винятково народним переказам Закарпаття. У ньому, крім досить відомих публікацій О. Маркуша, К. Заклинського, П. Лінтура, Г. Ігнатовича, П. Скунця, В. Сокола, варто винести на суд широкого загалу витяги із збірок знаних вузькому колу спеціалістів, приміром, Є. Сабова, І. Панькевича і т. д.

Доцільно простудіювати і залучити матеріали з обласної та районної періодици. Два приклади. У 1990-х рр. у газеті «Нове життя» (м. Іршава) невгомний краєзнавець Василь Керечанин оприлюднив чимало народних переказів, що пізніше ввійшли в його науково-популярну книжку¹, точніше – у розділ під назвою «Легенди» (понад три десятки записів). На жаль, автор не вважав за потрібне класифікувати тексти за жанрами і подати автентичні записи, а не їхні літературні варіанти.

У журналі «Наш рідний край», що виходив дуже короткий час в Ужгороді (вересень 1998 – січень 1999), нерідко, крім передруків зі свого аналога 1920–1930-х рр., подавали нові записи переказів. Зокрема, записи стосуються Виноградівського району (1999 р., ч. 5, С. 29): опришківського скарбу в урочищі Финтино (село Черна) і дивом врятованої від підпалу татарами церкви (село Новоселиця).

Слід уважно придивитися до народознавчих зацікавлень закарпатського учительства і студентства. Тематичні публікації на правах рукописів побачили світ у Закарпатському інституті післядипломної педагогічної освіти (м. Ужгород), зокрема з власними записами (11 взірців) і відтворенням народних переказів про 24 поселення Воловецького району². Вісім текстів, з яких 5 переказів і 3 оповідання, подала університетська багатотиражка «Погляд». Це записи, зроблені під час літньої фольклорної практики 2009 р. студентами російської філології Ужгородського національного університету в селі Кам'яниця Ужгородського району³.

Методист відділу освіти Свалявської районної державної адміністрації, український філолог Лариса Андрела упорядкувала легенди і перекази рідного району в окремому виданні⁴. На теоретичному рівні

---

¹ Керечанин В. Скарби рідного краю: Іршавщина. – Ужгород: Мистецька лінія, 2007. – 192 с.

² Дробок Н. Розвиток пізнавальної активності учнів при вивченні курсу історії рідного краю «Моя Воловеччина». – Ужгород: ЗІППО, 2009. – С. 31-47, 171-176.

³ Лижечко В., Десятникова-Маринич Л. Почули перекази про Матяша і Хрущова // Погляд [Ужгород]. – 2009. – Вересень. № С. 13-14.

⁴ Андрела Л. Свалявщина у переказах і легендах. – Ужгород: Карпатська Вежа, 2013. № 124 с.

вона розмежувала обидва жанри, унаочнила їх відмінні та спільні особливості у спеціальній таблиці, взявши за основу вияви незвичайності, фантастики (легенда) і реалізму (переказ). Тексти класифіковано, зокрема подані перекази, пов'язані з двома десятками поселень.

У 1990-х рр. під час фольклорних експедицій Івану Хланті та Марині Офіцинській з Ужгорода поталанило записати близько сотні досить примітних зразків, які, сподіваюсь, таки з'являться друком. Ужинок два десятиліття тому задуманої книги «Народні перекази Закарпаття» обчислюється сумарно понад півтисячею оригінальних текстів, а з варіантами – істотно більше. Вона стала б етапним науковим здобутком.

ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ ТА ДІЯЧІ: МОТИВИ, СЮЖЕТИ, ОБРАЗИ

Народні перекази упродовж століть були засобом узагальнення і передачі наступним поколінням історичних, природничих, побутових знань. Важливим маркером у них є локальне і регіональне відчуття національної самосвідомості. Це відбито у назвах персонажів, топонімічних параметрах, етнічних мотивах тощо.

Найуживанішим ключем до вивчення народних переказів є аналіз мотивів – сюжетотворчих змістових одиниць. Структурно мотив складається з чотирьох елементів: суб'єкт (центральний персонаж), об'єкт (на кого спрямована дія), дія чи стан, обставини дії.

Будучи художньо організованими розповідями, фольклорні сюжети представлені в багатьох варіантах і версіях. Змістовно близькі сюжети групуються за темами. Також сюжетно-мотивний фонд народних переказів поділяється на проблемно-хронологічні групи, ідейними стрижнями котрих є захист Вітчизни і справедливі соціальні цінності.

ХАРИЗМАТИЧНІ ВОЛОДАРИ

Одними з найбільш інтригуючих і найбільш проблематичних є народні перекази про давньоукраїнського **князя Лаборця** з Ужгородської фортеці кінця IX ст. Оскільки народній пам'яті не властива загалом довготривала чіпкість, тут, здається, маємо класичний приклад обопільного переплетення писемної та усної традиції, фольклоризації літературних творів. Аби вловити і відсепарувати той процес, потрібна неабияка філігранність.

Найдавніша угорська хроніка «Діяння угрів» (початок XIII ст.) пояснює походження назви річки Лаборець подіями, що мали місце три століття тому. Дука (князь) на ім'я Лаборець, вислизнувши з ворожої облоги, поспішав з Ужгородської фортеці до Земплинської (нині Словаччина). Нападники навздогнали його біля річки Свіржава і тут же повісили. Відтоді місцеві жителі перейменували цю річку на Лаборець.

У ранньомодерній добі чи десь на початку XX віку міг просто священик у церкві або письменний селянин у гурті односельців переповісти вичитане в якомусь старому пошарпаному фоліанті або шкільній читанці. Потім випадково мотив підхопили будителі та романтики, від яких він, шліфований на манір щойно усталеної літературної

мови, повертався назад у народну гущу, навіть в інонаціональне середовище у вигляді «метеликів» – дешевих кишенькових видань культурно-просвітницьких товариств.

Або, якщо погодитись з аргументами вченого-ономаста Кирила Галаса¹, маємо справу всього-на-всього з вимислом Аноніма, угорського літописця кінця XII – початку XIII ст., автора «Діянй угрів». Аби уславити героїство мадярських племен та їх вождів у часі здобуття «другої вітчизни», він утворив антропонім (слов'янина, князя Лаборця) від сучасного йому гідроніма (річки Лаборець). Не виключено, що під впливом народних переказів про якийсь надзвичайний випадок.

До парадоксальних роздумів про цей магнетичний персонаж належить нарис «Князь Лаборець: легенда і дійсність» історика-медієвіста Сергія Федаки, вміщений у популярній книжці про минуле Ужгорода². Він заглянув в етимологічні та діалектичні словники. Там знайшов давньоукраїнське слово «лабор» – збирач податку на церкву чи взагалі носій фіскальної влади, а також діалектизм «лаба», що у закарпатських говірках позначає нижню кінцівку (ногу), підпору, опору в будівельних конструкціях. Утім мовознавець К. Галас «лабор» пов'язував із відображенням складок рельєфу, коли мовилося про горбок, кручу, підйом.

Письменники висунули теж оригінальні версії. І. Сільвай вважав його Левоборцем, а В. Гренджа-Донський – Латорцем, в'язучи до купи сучасні назви річок Лаборець і Латориця. Ці версії відлунили у фольклорній традиції. Відомі записи народних переказів про Левоборця, котрий одружився з дівчиною із села Лази (Ужгородський район) і був князем в Ужгородському замку. У деяких текстах мовиться про передумови й обставини загибелі Лаборця, будівничого Мукачівського замку, від слуги Мадяра та його родичів, унаслідок чого люди на згадку («оби то не забилося») назвали річку Латорицею (Латорицею).

Отже, у народних переказах про дуку Лаборця цілком достовірні факти поєднано з домислом, а фольклорну традицію – з літературними візіями. Його існування і трагічна загибель, за припущенням С. Федаки, виглядають реальними. Найвірогідніше князь загинув у внутрішньому конфлікті. Прив'язка смерті Лаборця до звитяг Алмоша чи Арпада пояснюється бажанням Аноніма удревнити права угорських королів на Карпатський край.

---

¹ Галас К. Про назву «Лаборець» // Народний календар. 1991. – Пряшів-Ужгород, 1990. – С. 60-62.

² Федака С. Ужгород крізь віки. – Ужгород, 2010. – С. 23-40.

Князь Лаборець загинув, обороняючи слов'янську Вітчизну від загарбницької навали кочівників – мадярів. Цей історико-героїчний мотив узгоджений з топонімічним: увічненням у назві річки. Проте фінальна формула «відтогди називається річка Лаборець» присутня переважно у варіантах переказу, що походили з Пряшівщини. Ці народні трактовки зрезонували у літературно-мистецьких колах новітнього часу.

Відносно Закарпаття річка Лаборець протікає на значній віддалі, тому потреби в такій гідронімічній помітці не виникало. Це видно у класичному взірці, вперше поданому і прокоментованому Корнилом Заклинським у 1923 р.¹ Переказ «Князь Лаборець» записав учень 3-го класу Берегівської руської (української) гімназії Микола Сухара від селянина-господаря Федора Сухари з села Драгова, тоді Марамороської жупи, а нині Хустського району. Він обрамлений характерним вступним і завершальним реченнями: «Каже народ, что бив раз оден славний князь Лаборець... Кажуть люде, что се било дуже давно».

У цьому сюжеті відбиті патерналістські настрої. У зачині йдеться про те, що князь жив турботами народу, скликав народні ради, влаштував святкові гостини. Відтак розвиток дії є стрімким. Коли мадяри напали на військо Лаборця, легіні (воїни) з Драгова поспішили йому на допомогу. Дорогою розбили мадярський підрозділ. Але в Ужгороді вони застали сумні дзвони, «такий великий сум бив, что навіть тотта пташка, что так весело співала, зажурилася». Це кульмінація. Розв'язка – похорони Лаборця, вбитого мадярами: «Двайцять попів [йо]му служило, // Трийцять дяків [йо]му співало». Все. Про жодну річку ні слова.

Водночас до знаменитого образу припасовані дотичні топонімічні перекази. Передмістя сучасного Ужгорода – колишнє село Доманинці – завдячило йому своєю назвою: «Село так назвали ще за Лаборця. Князь із військом вернувся із походу і сказав: «Уже ми дома нині!». Поставили шатри на рівнині, і князь їм повелів там оселитися. Вояки казали: «Ми дома нині». Так і зробилася назва села – Доманинці»².

У фольклорі та професійному мистецтві нерідко зводять місток, що пов'язує два береги над річкою часу. Німа художня стрічка чеського режисера Яна Юсти-Розводи «Koryatovič: Začarováný klíček karpat-ský» – «Коріатович: Чарівний перстень Карпат» 1922 р. була однією з перших робіт відомої кіностудії АВ (потім – «Barrandov») у Празі. У ній задіяно два десятки акторів, головну роль (Федора Корятовича) виконав Теодор Піштек. Корифей українського театру Микола Садовський (1856–1933), котрий проживав тоді у Празі, втілював образ Лаборця.

---

¹ Заклинській К. Переказ про князя Лаборця // Подкарпатска Русь. – 1923. – Ч. 1. – С. 16-19.

² Як то давно було. – С. 85.

Сценарій фільму належить перу інтернаціонального тандему – українця Василя Пачовського і чеха Карела Фігдора. Спонсорами «Коріатовича» виступили визначний політик, директор Ужгородської вчительської семінарії, греко-католицький священник Августин Волошин і директор «Підкарпатського банку», пізніше губернатор Підкарпатської Русі Костянтин Грабар. Прем'єра відбулась у Празі 9 листопада 1922 р. в присутності президента Чехословаччини Томаша Масарика.

За сюжетом, чарівний перстень князя Лаборця охороняв рідну землю, аж поки не загубився з вини його нащадків. Лише через кілька століть **князь Федір Корятович** відновив основи руської державності з крайовим центром у Мукачівському замку.

Уперше спеціально зосередився на відлунні постаті Федора Корятовича в усній народній творчості Іван Панькевич. У 1930 р. він оприлюднив наукову студію, де переглянув ключові історичні віхи і джерельні відомості, зачитував і проаналізував два перекази із двох сусідніх сіл нині Мукачівського району¹. Це його власний запис 1923 р. у Копинівцях від Іллі Петаха і текст від Петра Козара з Бобовища (подав гімназист-другокласник Іван Медвідь), оприлюднений Корнилом Заклинським у збірнику 1925 р.

В обох переказах центральним є мотив перемоги наляканого князя під час полювання над несподіваним, незнайомим, небаченим досі звіром (Копинівці) чи великим шарканем-змієм (Бобовище). Він убив його списом (Копинівці) або шаблею (Бобовище), почерпнувши богатирську сили молитвою до святого Миколи (Копинівці) чи Бога (Бобовище). У вдячність за своє врятоване життя Федір Корятович «завюв монахув ик Украины» (Копинівці) та з добротних дубів збудував монастир. Його за кілька століть замінили мурованим – отців василіян, улюблене місце греко-католиків для відпусту.

Показовим є пояснення Іллею Петахом із Копинівців офіційної тоді назви рідного краю в самому кінці переказу: «И позад того, што сесі пусті Карпати засіли русини, котрі прийшли із Корятовичем із України, зато називаєся Подкарпатска Русь. При малярскому режимі то било утаєно». Ця родзинка заслуговує високого індексу цитувань.

Загалом уперше переказ про перемогу Федора Корятовича над змієм зафіксований у Мукачівському літопису 1458–1871 рр., що вівся в монастирі, зберігався в його архіві та якимось дивом загубився. Проте Анатолій Кралицький устиг початок літопису (побіжний виклад подій 1339–1458 рр.) надрукувати у львівській газеті «Слово» 1874 р.,

---

¹ Панькевич И. Князь Федор Корятович в устной народной традиции // Подкарпатска Русь. – 1930. – Ч. 3 (март). – С. 47-52.

а Михайло Врабель – хронологічну частину (1458–1871 рр.) в ужгородській газеті «Наука» 1897–1899 рр.

У 1922 р. Франтішек Тіхий провів історико-текстологічний аналіз і встановив, що початок літопису – явно не пам'ятка XV ст. У тому був переконаний також Іван Панькевич, датуючи літописний фрагмент з «легендарним оповіданєм о Корятювичу» початком XVIII ст. Переказ зафіксовано таким чином: «Князь Федор Корятювич ... от года 1339 положи основание нини сущого города Мукачевского, в нем же пребывая часу нікоєго, ізийде ловити на гору (яже наречена гора Чернец) и где нападе нань змій велій (драконит), зіял усти, хотяй поглотити, і призва святителя Николая в помощь, копієм оружен, заколе єго, яко ізявляет образ із камені, ізсічен в старой церкви, збавшле єго губительства і погложенія змііного на камені єсть, в честь і память святителя Христова Николая положи храм сей, і уведе вон іноків в літо 1360 дня 8 марта, Божіім єже со всіх промишленієм». Як бачимо, до цієї канонічної версії найближчим є запис у Копинівцях.

Іван Панькевич вважав, що «легенда про чудо св. Николая, зроблене Корятювичеви» з'явилася значно пізніше завершення будівництва церкви святого Миколи на Чернечій горі в Мукачеві. Її фундатором став Федір Корятювич, тому він і був глорифікований, оповитий надзвичайним учинком. До того, за припущенням І. Панькевича, могла спонукати кам'яна фігура святого Юрія Змієборця, що стояла в тій церкві. Скульптуру святого Юрія стали сприймати за втілення князя Федора Корятювича. У цьому були впевнені богомільні селяни, котрі з таких близьких до Мукачева сіл, як Бобовище і Копинівці, часто провідували монастир.

Досі дискусійним є час появи в Мукачеві подільського князя Федора Корятювича¹. Він, представник правлячого у Литві роду, додився родичем угорському королю Сигизмунду (Жигмонду), котрий правив у 1387–1437 рр. Батькова рідна сестра Алдона (Анна), дружина польського короля Казимира III, була прабабкою Сигизмунда.

Історики поділені на декілька груп. Одна з них висунула аргументовану версію про безпідставне ототожнення двох постатей. Про «закарпатський період» князя Федора Корятювича мовиться в джерелах у проміжку від 1339 до 1395 р., а Федір Опільський, князь Поділля, прибув у Мукачево 1395 р. і помер 1414 або 1415 р. Із цього приводу дискусії у наукових колах тривають скоро вже століття. Припускають, що Федір Корятювич взяв участь у знаменитій битві під Грюнвальдом

---

¹ Див.: Копитчак О. Федір Корятювич. Видатний діяч історії Закарпаття доби середньовіччя. – Ужгород: Гражда, 2003. – 91 с.; Кобаль Й. Князь Федір Корятювич і Європа // Срібна Земля ☐ Фест. ☐ 2010. ☐ 26 серпня. ☐ С. 14.

у липні 1410 р., але на боці союзника німецьких рицарів ¹ угорського короля. П'ятиліттям пізніше, 6 липня 1415 р., не виключено, що він був присутнім при спаленні чеського проповідника Яна Гуса за рішенням собору в Констанці.

Важливу роль в отриманні Федором Корятовичем притулку і володінь на Закарпатті зіграло те, що династія Корятовичів на Поділлі була ленником Людовика (Лайоша) Великого, короля Угорщини (1342–1382) і Польщі (1370–1382). Вірність присязі угорській короні призвела до втрати наприкінці 1394 р. ними Поділля. Від нього Федір Корятович з братом Василем письмово зреклися 1403 р. на користь польського короля Ягайла (Владислава). Від угорського короля Федір Корятович отримав у володіння Мукачево і комітат Берег. Імовірно, він одружився у 1390-х рр. з Валгою (Вальхою), донькою марамороського воєводи Драга¹. Врегулювання державної належності Поділля відтак майже два десятиліття тривало у форматі перемовин угорського, польського, литовського володарів Сигизмунда, Ягайла, Вітовта.

У народних переказах знайшли відбиток події, що істотно змінили хід крайової історії. Завдяки Федору Корятовичу місцевості, що опустіли після масштабної еміграції волохів на чолі з воєводами Богданом Водю (1342 р.) і Драгошем (1359 р.) у межі сучасної Молдови, заселили вихідці з Поділля. За припущеннями, котрі деякі вчені вважають завищеними, їх було від 40 до 60 тисяч осіб (7-8 тисяч сімей). Причому з давніми подолянами пов'язані сучасні говірки басейну Латориці та Боржави, що зберігають чимало спільних рис, включно з «уканням» (вул, кунь і т. д., замість віл, кінь...), ніде більше не поширеним на Закарпатті. За припущенням члена-кореспондента Національної академії наук України Василя Німчука, писцем знаменитого Королівського (Нелабського) Євангелія 1401 р. міг бути книжник, який приїхав разом із Ф. Корятовичем².

У 1360 р. у вдячність за врятування від нападу змії князь начебто заснував монастир, хоча насправді звів значно пізніше лише монастирську церкву на Чернечій горі у Мукачеві в честь святого Миколи. Потім він розбудував монастир у Красному Броді на Пряшівщині, нині Словацька Республіка.

У деяких переказах, які побутували в межах нинішнього Іршавського району, відображені майнові та земельні конфлікти Федора Корятовича з місцевим панством (село Хмільник), його щедроти – подарував селянам Горбка діброву, де росла тисяча дерев.

---

¹ Михайловський В. Васальні стосунки князів Корятовичів із Казимиром III та Людовиком Угорським // Український історичний журнал. 2010. № 4. С. 4-15.

² Німчук В. Віддаймо честь Федорові Корятовичу // Новини Закарпаття. – 2014. 6 вересня. С. 8.

Для нащадків подільських переселенців усе це є закономірним відлунням. У подальшому вони разом із мігрантами з Галичини збагатили карпатохорватську демографічну основу класичної Угорської Русі – восьми «північноугорських комітатів», якими народознавці ґрунтовно зацікавилися наприкінці ХІХ ст.

У переказі про Мукачівський замок, записаному діалектологами недавно (1995–2003 рр.) від жительки села Макарьово Мукачівського району Ганни Габорець, 1953 року народження, «велике переселення» з Поділля зумовлене потребою залюднити регіон, опустілий через татарські набіги. Подаю повністю, але без позначення фонетичних нюансів: «Доки на наш край не нападали татари, кам'яних замків не було. Айбо татари дерев'яні замки попалили, а людей повбивали. Як татари пішли із сих місць, король Бийла почав скликати людей з інших земель. Запросив він руського князя Корятовича, а Корятович привів із собою сорок тисяч людей. На високій горі Корятович почав будувати замок, а робота була кривава навозити і наносити на таку стрімку гору каміння. Від тої муки всю місцевість навколо замку назвали Мукачевим»¹.

Цей текст (за винятком двох перших речень) є практично ідентичним розповіді Василя Короловича з села Страбичово того ж району. Він потрапив у збірки «Ходили опришки» (1983), «Як то давно було» (2003). Їх упорядник Іван Сенько пізніше вказав на анахронізм, помічений у цьому переказі². Угорський король Бела ІV правив із 1235-го до 1270 р., а подільський князь Федір Корятович володів Мукачівським замком щонайменше через століття.

Народним переказам у цілому не притаманна фактографічна точність. Це ж не історична хроніка. На сьогодні маємо різні підходи до народної поетики і сприйняття вірогідності окремих епізодів із переказів, що дійшли до нашого часу.

Так, Іван Панькевич показав тісний зв'язок «оповідання про чудесне збавлення Корятовича змія» і середньовічного апокрифа про святого Юрія, змія та царівну, що набув значного поширення в Українських Карпатах у ХVІІІ ст. (збірник Стефана Теслевцевого).

На погляд Василя Сокола, відвоювання окупованих давньослов'янських земель подано у символічній формі: Федір Корятович переміг шарканя (змія-дракона), що уособлює ворога³. У свою чергу, заснування князем монастиря вказує на перемогу християнських ідеалів.

---

¹ Українські закарпатські говірки / Упоряд., передм. О. Миголинець, О. Пискач. – С. 79.

² Сенько І. Земля з іменем: Краєзнавчі студії. – С. 22.

³ Сокіл В. Місце і роль князя Федора Корятовича в етнокультурній традиції українців Закарпаття // Українське народознавство: стан і перспективи на зламі віків. – Київ, 2000. – С. 195-198.

Із точки зору Івана Сенька, ці та подібні сюжети настільки казкові, що їх слід розглядати у жанровій системі легенд, а не переказів¹.

Священик Святомиколаївського православного монастиря у Мукачеві, архімандрит Василь (Володимир Пронін) приземлив легендарне тло добре знаного сюжету про двобій Федора Корятовича зі змієм, що наблизив його до образу святого Георгія (Юрія)². Уперше цей переказ оприлюднений у літописі Мукачівського монастиря 1458 р., звідки поданий Анатолієм Кралицьким у львівській газеті «Слово» у 1874 р.

Відомо, що в Карпатах розповсюджені дуже великі змії. В. Пронін пригадав, як на мисливця у селі Велятино, нині Хустського району, напав змій більше ніж двох метрів завдовжки. Мисливець, утікаючи, перестрибнув з гірки через потік і дістав грижу. Змій кинувся за ним і розбився, упавши на гострі каміння в потоці. Якщо досі на людей нападають змії, а лікарі мають спеціальні протиотрутні засоби проти їх укусів, то нема нічого дивного і легендарного в тому, що у XIV ст. під час полювання на князя напала змія. Така логіка отця Проніна цілком слушна.

Із видуманими вояками князя Федора Корятовича у двох топонімічних переказах пов'язані заснування сіл Арданово та Студений, відповідно Іршавського і Міжгірського районів³. Воевода Ардан заклав на горі Гат замок, а поруч поселення, котре не знало панщини. Його мешканці зобов'язалися допомагати Мукачівському замку в разі ворожого нападу. Остуд, легінь (воїн) Корятовича, оселився поблизу гори Кийовець. Поселення, що розросталося, спочатку назвали Остуднів, а потім – Студений. Пізніше населений пункт розділився на два села – Нижній Студений та Верхній Студений.

Топонімічні перекази нерідко відбивають різні часові нашарування. У 1923 р. 54-літній Ілля Петах тлумачив назву села Копинівці, нині Мукачівського району, беручи до уваги дві міграційні хвилі на Закарпаття – прихід угорців і переселення українців із Поділля. Від імені загиблого мадярського воїна (офіцера) тутешню місцевість називали Копинове поле. Коли ж Федір Корятович край «заселяв русинами», Копинове поле обжили дві родини, котрі й започаткували село⁴.

У Карпатській контактній зоні витворено ідеалізований образ «князя Матяша» – короля **Матвія Корвіна** (1443–1490), одного з найвизначніших правителів Центральної Європи пізнього середньовіччя.

---

¹ Сенько І. Земля з іменем: Краєзнавчі студії. – С. 23.

² Архимандрит Василий (Пронин). История православной церкви на Закарпатье. – [Москва] – Мукачево, 2005. – С. 119-120; Его же. Собрание трудов. – Т. 1. – Ужгород: Патент, 2010. – С. 208-211, 272-273, 291.

³ Як то давно було. – С. 74-75, 109.

⁴ Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі... – С. 473.

Матяш Гуняді, або на латині Matthias Corvinus (Ворон, згідно із зображенням на фамільному гербі), проголошений королем 24 січня 1458 р. Період його правління є часом останнього піднесення незалежного Угорського королівства.

Ще за життя Матвій Корвін став героєм численних переказів, легенд, казок, пісень, анекдотів, що побутували протягом півтисячі років¹. Ці тематичні цикли притаманні багатьом народам, на які поширювалася юрисдикція Угорського королівства. Угорці вважають його національним героєм, однак цей образ увійшов у фольклор словаків та інших народів. Зокрема, через те, що Корвін оформив категорію вільніших від звичайних селян під назвою «русини королівські наймити» (Rutheni Jobaggiones Regales). Угорські та словацькі селяни не мали тоді таких привілеїв.

У закарпатських українців суть мотиву чудесного обрання Матвія королем (падіння корони на голову) полягає в божественному благословенні на владу, богообраності, діях за Божою волею. Саме тому він стає захисником соціальних прав пересічного населення (помагає бідним, карає кривдників), проявляє мудрість, шанує мудрих людей, робить державу в очах народу легітимною, тобто влада і право узгоджуються зі здоровим глуздом.

Перемагаючи надприродну істоту (Поган-дівча), Матвій уособив для українців не тільки образ оборонця від Османської імперії та угорської окупації, але й відобразив пересічні переконання в тому, що реальні політичні зміни вимагають надзвичайного збігу обставин, вродженого хисту, осяяння найбільшого серед можновладців.

Тривале правління такого володаря символізує суспільну стабільність, опісля наступають зазвичай «смутні часи» у конкретному вияві: «Умер Матяш, умерла і правда»². Наступники вже, приміром, не добиралися до полонини Менчул, аби зсередини відчутти будні скотарів на салаші (стаї), коли перед ватагом усі однакі (рівні).

До того ж, за його гроші начебто заснували село Матійово (Виноградівський район). Цей топонімічний цикл (перекази про місця перебування) є спорідненим із групою сюжетів про встановлення справедливості переодягненим королем. Слід зазначити те, що на Закарпатті розповсюджені такі ж перекази про короля Матвія, як і серед українців Східної Словаччини³.

---

¹ Криза І. Угорський король Матяш в усній народній творчості Закарпаття // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 2. – С. 60-65.

² Переказъ за короля Матвія / Записавъ Юрко Ребаръ // Руська молодежь. – 1942. – Ч. 9-10. – С. 2-3.

³ Вархол Н. Матвій Корвін у народній прозі українців Східної Словаччини. – С. 141-161.

У цілому мотив «ходіння правителя в народ» є міжнародним. Часто в народних переказах багатьох етнічних спільнот глава певного державного утворення бажає сам дізнатися про істинне становище престолу, виявляє за результатами таких мандрів доброзичливе і справедливе ставлення до бідних і неіменитих громадян, які показали моральні чесноти¹. У закарпатських текстах це перевдягання і ходіння влистя образу державного діяча аж до Лайоша Кошута (середина ХІХ ст.).

Король Матвій Корвін, як володар справедливий, розумний, хитрий, великодушний, ревний захисник трудової верстви, зайняв поважне місце в усній народній творчості угорців, хорватів, сербів, румунів, словаків, українців. За висновком Петра Лінтура, основний мотив, приміром, переказів – Боже провидіння послало знедоленим «справедливого царя з народу», котрий «тримав руську віру».

Річ у тім, що Матвій Корвін справді звільнив 1479 р. православне духовенство Марамороша від усяких податків, а селян – від королівської десятини. Безумовно, такі фантастичні податкові канікули швидко призводили у середньовіччі до зростання добробуту народу і витворення ним ідеального образу володаря.

До речі, батько Матвія – семиградський князь Іван Гуняді є неодмінним персонажем епічних пісень південних слов'ян під іменем Янко Сабинянин. За те, що він до останку вдатно захищав християнський люд од мусульманської навали. Зі свого боку, Матвій Корвін запам'ятався приборканням свавільних магнатів (як-от: судді у Коложварі²), соціальним і податковим законодавством, покращенням становища залежних селян шляхом встановлення єдиного фіксованого річного податку.

Отож і народні перекази про дарування Шандрівського соляного колодязя (нині село Олександрівка Хустського району) – один із гуманних добродійних заходів на благо марамороських підданих. Подарунок приписується традицією Матвію Корвіну, а в поодиноких випадках – австрійській володарці Марії Терезії.

Як гадав П. Лінтур, цей переказ виник через те, що на заробітках пересічний житель комітату Мараморош (теперішній Хустський, Тячівський, Рахівський, Міжгірський і, частково, Іршавський райони)

---

¹ Демчик М. Народні перекази про «ходіння у народ» Матвія Корвіна й Івана Грозного // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Філологія. – 2005. – Вип. 12. – С. 177-179.

² Непаспортизований переказ про ходіння переодягнутого правителя в Коложварі (м. Клуж-Напока, Румунія) вмонтовано у нарис: Ікс. Король Матяшь // Руська молодежь. – 1942/43. – Ч. 5-6. – С. 18-21.

часто зустрічався «на лемаках», у долині серед угорців, із фактом великої дорожнечі солі, котра йому вдома давалася майже дарма¹.

Водночас наявні тексти, на мій погляд, органічно об'єднуються в окрему групу за назвою головного винуватця привілею – витязя Павла Кинижа з Салдобошу (Стеблівки), котрий перемиг у герці богатиря зі свити турецького султана Сулеймана. Це пряма спростувальна відповідь на зауваги про відсутність героїв на Закарпатті в пору середньовіччя, тобто часу, звідки, власне, походять донині культові постаті низки етнічних спільнот.

Існують припущення, засновані на звуковій подібності, що Павло Киниж є перекрученим з угорської ім'ям і прізвищем воєначальника Пала Каніжаї з армії короля Матвія Корвіна². Проте звучання антропоніма Киниж набагато ближче до слова «кенез» – найменування старости-осадника на Закарпатті, зосібна в часи волоської колонізації. У народних переказах закарпатських українців прізвище витязя Павла побутує у двох варіантах – Киниж і Кенез.

Крім того, досвідчений збирач народнопісенної творчості І. Сенько під час експедиції в Олександрівку та в сусіднє Данилово у липні 1990 р. записав два перекази про те, як вівці допомогли вівчареві знайти виступи солі на поверхню і трагічний випадок із 12 солекопами, котрих засипало в одній із копалень³. Внаслідок цього з'явилася коротка спеціальна праця із залученням раніше оприлюдненого.

Загалом же П. Лінтур на початку 1940-х рр. із допомогою учнів Хустської гімназії зібрав близько двадцяти, за його термінологією, найбільш характерних «преданій» про Матвія Корвіна із колишніх комітатів Мараморош та Угоча.

У розлогіх розвідці він проаналізував чотири у зв'язку з цим провідних мотиви: коронація (з киданням корони – наскрізним елементом у фольклорній традиції слов'янських народів), боротьба з Погандівкою (північноукраїнська паралель – Ілля Муромець та Ідолище Погане), згаданий соляний колодязь у Шандрові (Олександрівці), панщина (послаблення феодального пресу королем, який подорожував країною переодягненим у бідняка, побував у Чумальові, Золотарьові, Виноградові), подорожі Верховиною (Менчул поблизу Драгова, Синевирська полонина, гора Матяшівка і урочище Пивниці Матяша в Городилівських лісах поблизу Хуста).

---

¹ Лінтуръ П. Король Матвѣй Корвинъ въ угро-русской народной традиції // Народна школа. – 1940/41. – № 7. – С. 124-134.

² Мушкетик Л. Фольклор українсько-угорського порубіжжя. – С. 303.

³ Сенько І. Сіль та ропа в народній прозі Закарпаття // Фольклор у духовному житті українського народу: Наук. зб. – Львів, 1991. – С. 56-57.

У другій частині ґрунтовної студії Петро Лінтур подав сім текстів без заголовків, з яких шість записали його учні, а один передруковано від Є. Перфецького 1926 р.¹. Примітним є запис мешканця Салдобоша (Стеблівки) Антона Поповича про Павла Кинижа і шандрівський колодязь, про що вже мовилося. П'ять інших зразків переважно несуть, мовою російських фольклористів, печать соціально-утопічних легенд (записи у Чумальові, Ардовці (Підвиноградові), Бедевлі, Ізі, Хусті).

Перший же текст (за порядком розміщення) записаний в селі Невицьке під Ужгородом, власне, запозичений в Є. Перфецького. У ньому, подібно до героїко-фантастичної казки, змальована знакова дуель власниці Невицького замку Поган-дівки турецького роду та угорського царя Матвія, котрий начебто походив із села Оріховиця (Ужгородський район).

Вважається це символічним народнопоетичним відображенням боротьби християнського люду з кочівниками-поганами, наразі – з турками. Адже Матвій стяв голову туркені у Загонському лісі поблизу Чопа, після чого спалахнула чергова війна з Туреччиною. У рідкісній версії топонімічного сюжету він догнав її поблизу села Черногорова Великоберезнянського району². Погань-дівка втікала за Карпати, але загинула від Матвієвої шаблі. Від того, що її чорна голова покотилася схилом, найближче село назване Черноголовою.

Водночас привернено увагу до жіночої частини роду Другетів, у чийй власності знаходився тривалий час Невицький замок. Зокрема, донька Каспара Другета перебудувала замок, при цьому вона не вирізнялася християнськими чеснотами³. Оте свавілля і жорстокість, рідкісні для жіночої натури, могло відлунювати століттями. Образ Погань-дівчати у цьому контексті не є винятком.

До антигабсбурзького повстання угорських феодалів спадковий князь Трансільванії (Семигороду), колишній жупан комітату Шариш **Ференц II Ракоці** (1676–1735) приєднався, врятувавшись утечею з пруської тюрми через Польщу в листопаді 1701 р.⁴. Антиавстрійський виступ профінансував французький король. Ференц Ракоці перейшов із Речі Посполитої в австрійські володіння 16 червня 1703 р. карпатським перевалом між селами Климець і Верб'яж, нині відповідно Сколівського і Воловецького районів. Він очолив повсталих трьома тиж-

---

¹ Л[интуръ] П. Король Матвѣй Корвинъ въ угро-русской народной традициі (Приложеніе) // Народна школа. – 1940/41. – № 8. – С. 150-156.

² Хоч не рай, зате свій край: Легенди і перекази Закарпаття. – С. 210.

³ Вархол Н. Матвій Корвін у народній прозі українців Східної Словаччини. – С. 141-161.

⁴ В. Повстаня Франца Ракоція // Руська молодежь. – 1942. – Ч. 8. – С. 3-9.

нями пізніше нищівного розгрому куруців (так називалися повстанці) під проводом Томаша Есе. Урядовий австрійський військовий загін (лабанці) під командою графа Шандора Карольї розбив їх біля села Довге 7 червня 1703 р. Серед повсталих тоді загинули декілька офіцерів і півтори сотні рядових бійців. Через два століття на братській могилі куруців у Довгому в 1902 р. спорудили пам'ятник – стелу, увінчану колоною в античному стилі й орлом, який прагне злетіти.

Отже, 16 червня 1703 р. Ференц Ракоці перейшов польський кордон поблизу села Климець, нині Сколівського району Львівської області. У Нижніх Верецьках (нині село Нижні Ворота Воловецького району) його загін досяг семи сотень погано озброєних піхотинців і до півсотні кавалеристів, а біля Мукачева – вже до трьох тисяч осіб. Здобути Мараморош йому підсобили французи (чотири роти піхотинців і два ескадрони кінноти) на чолі з Міклошем Берчені.

Боротьба тривала з попереми́нним успіхом. Шальки терезів усе ж схилилися в австрійський бік. Остання твердиня куруців – Мукачівський замок здався у червні 1711 р. Останок життя Ференц Ракоці провів як політичний емігрант, переважно в Туреччині, де й помер.

Глибокий знавець фольклорного аспекту цього питання Петро Лінтур наголосив, що причиною популярності вождя повстання не тільки серед угорців, а й в іноетнічному середовищі, є аж ніяк не кланові інтереси аристократії. Ось деякі соціальні популістські жести Ференца II Ракоці: багатьом заможним і заслуженим селянам подарував дворянський титул, турбувався про сім'ї своїх солдатів, подеколи суперечки розв'язував на користь менш іменитих і впливових¹. Навіть заночував у селянській хаті у Підполоззі (Воловецький район) на почесному місці – столі. Гість щедро заплатив за ночівлю золотом.

Петро Лінтур виходив з історичного факту, що повстання почалося і завершилося в межах сучасного Закарпаття, охопило всі столиці-жупи (за тодішнім адміністративним поділом) з руським населенням – Ужанську, Березьку, Угочанську, Марамороську. Він удадо підмітив, що перекази про Ракоці у порівнянні, приміром, з корвініаною – ближчі до реалій історії, позбавлені нашарувань неправдоподібності. Але одночасно є менш поетичними і менш народними, бо грішать, до деякої міри, проти духу усної творчості. Йдеться, зокрема, про заміну дійсних ворогів – німців угорцями, націоналізацію образу головного героя.

На мою думку, такі анахронічні акценти уповні народні. У сюжетах із Комлошки, наприклад, відображені навіть подружні відносини Ференца Ракоці з Маргіт Чірке, знатною дамою, немилосердною зем-

---

¹ Л[интуръ] П. Франць Ракоци II в угро-русской устной традиции // Народна школа. – 1940/41. – № 9. – С. 181-190.

левласницею, про яку свідчать джерела кількома століттями раніше – за 1385 р.¹. У переказі «Про Раковця» із села Нижній Шард (тепер Нижнє Болотне Іршавського району), який записав від Семена Поляка учень 7-го класу гімназії Юрій Станинець (публікація 1925 р.), часові координати повстання змішані з роком приходу літописних мадярів. У 896 р. вони «позабирали від людей коси, мотики, балти [сокири], бо самі не мали, і вигнали всіх русинів горі в Мараморош», а пана Ракоці прогнали геть під Хустський замок.

Очевидно, патріотично налаштований селянин-інформатор, злегка знайомий з письмовою історіографічною традицією на рівні шкільної читанки, хотів зі свого боку підкреслити подальші фатальні наслідки для одноплемінників міграції агресивних представників ранньосередньовічного Уралу. Тоді й залишалось слов'янським вождям проспівати розпачливий речитатив: «Так черлений кантар, білий кінь, // Продав я країну, Боже мій!». За одним із переказів, так само князь Лаборець злегковажив, дав себе обхитрити, у результаті віддав край угорцям в обмін на білого коня.

У цілому в народних переказах, що побутують на закарпатських теренах і стосуються повстання куруців 1703–1711 рр., можна виокремити такі мотиви:

1) втеча Ракоці з тюрми у рясі задушеного сповідника;

2) бій на Лемацькім полі біля села Довге (Іршавський район), з оригінальним поясненням присутності на верхівці триметрової білої стели бронзового орла-турула (у радянський час його зняли, тепер він знову на місці);

3) як Ракоці рятувався від переслідувачів: поміняв підкови задом наперед у коня (тексти записані у селах Вільхівці та Шаланки – відповідно Іршавського і Виноградівського районів);

4) угорський макіавелізм («символічний відгук на колонізаційний процес», за П. Лінтуром, та угорський шовінізм, що спалахнув у середині XIX ст.).

Слід зауважити, що ряд мотивів, приміром про підступне здобуття країн, земель, фортець чи перекування підків коня задом наперед, є провідними в усній традиції багатьох народів².

За звичкою, Петро Лінтур наприкінці розвідки про Ференца Ракоці додав знову ж таки сім належно паспортизованих «преданій» (очевидно, це число впливало на нього магічно) із наявних у нього дванадцяти. Це перекази, записані від людей похилого віку у Довгому (два тексти: Лемацьке поле, пам'ятник з орлом), Білках (урочище Церквище), Ардовці (з бідканням «продав я країну»), Чумальові (з грою слів

---

¹ Діосегі Ж., Барна Г. Колмошківські оповіді. – С. 359-374.

² Мушкетик Л. Фольклор українсько-угорського порубіжжя. – С. 337, 341.

«був цар», які пов'язані з назвою присілка Бовцар), Буштині (два: зміна підков у Вільхівцях, задушення попа). Записи походять із трьох сьогоднішніх районів Закарпатської області – Іршавського, Виноградівського, Тячівського.

Появу орла на пам'ятнику в Довгому в народному переказі пояснено таким чином (подаю без купюр): «Коли Раковцїй бився за свободу, товди куруци учинили били на вишнім полі фронт. Як неприятелі приближовалися, еден комендант дуже кричав: “Шарам пї!” (“Стріляй рядом!”) і удтовди ото поле кличеться “Шарампї” (Sárámpű). Довго ся били, но било літо і дуже ся умучили і уже хотіли пуддатися. Товди дуже великий орел набрав у ріці води, полетів над куруцами, побризгав їх водов, они ся освіжили і нагнали неприятеля далеко узад. Но тоти пак май ся усилили, но і так не могли, бо орел уже сим помагав. Завто тому орлови учинили пам'ятник»¹.

Марія Терезія (1717–1780) ввійшла в історію не тільки завдяки успадкованому титулу – ерцгерцогиня Австрійська, велика герцогиня Тосканська, королева Угорщини і Чехії. Починаючи з 1740 р., вона правила Австрійською державою сорок років.

Одночасно Марія Терезія відома як «королева-мати». Протягом 1737–1756 рр. у шлюбі з герцогом Лотаринзьким Францом Стефаном народила 16 дітей. Десятеро з них пережили її. Двоє синів були австрійськими цісарями – Йосиф II у 1780–1790 рр., Леопольд II у 1790–1792 рр. Дві доньки стали королевами. Марія Кароліна (1752–1814) – дружина короля Обох Сицилій Фердинанда I. Марія Антуанетта п'ятнадцятилітньою вийшла заміж у 1770 р. за короля Франції Людовика XVI. Її стратили французькі революціонери 16 жовтня 1793 р.

Марія Терезія залишила спадкоємцям престижну європейську державу. Вона володіла тактом і харизмою. Недарма у Відні досі стоїть прекрасний пам'ятник у її честь, а її образ увічнений у фольклорі, зокрема українському. Адже серед іншого вона сприяла канонічному створенню Мукачівської єпархії (1771) та призначенню у 1772 р. єпископом Андрія Бачинського (1732–1809), колосальної за впливом постаті в історії краю. Про нього, як не парадоксально, не зафіксовано переказів, за винятком одного тексту з Ворочова Перечинського району, де присутній натяк про священика з Мукачева, котрий отримав у нагороду великий маєток. Тут вгадується канонізація Мукачівської єпархії.

Повністю переказ від Михайла Мандзича з Ворочова (1991 р.) звучить так: «Була така цариця – Марія Терезія. Така жона була, що не могла найти чоловіка по собі. З Мукачева прийшов до неї піп, дуже їй

---

¹ Л[интуръ] П. Франць Ракоци II въ угро-русской устной традиции. – С. 188.

полюбився. Та й силу мав до неї. То вона тому попові дала великий маєток. Та й другим попам вона помагала»¹.

Бачимо гіперболізацію інтимного життя австрійської правительки і фантазії з цього приводу (хіть до мужчин, надто до молодих вояків), трафаретне ототожнення її з сексуальними походеньками російської цариці Катерини II. Те саме присутнє у переказі про перебування Марії Терезії в Горянському замку чи, скоріше, фортифікаційній будівлі – казармі, де розміщалися солдати. Начебто комендант замку приводив їй «на ніч найдужчого вояка», котрого потім страчували, аби не допустити монаршої знеслави.

Про успішну жінку – главу держави не забули народні оповідачі, котрі мешкали у 1950-х рр. у селі Веряця Виноградівського району². Один із них – Іван Боротко, 1898 року народження, розповів переказ «За Марію Терезію», котрий неможливо не подати повністю: «Але [у значенні – там] за тим бережком, за тив кривульов Тиси бив зроблений у печери кип [образ] Марії Терезії. Май перш вун бив зроблений із грийди [вапняку], а пак потум уже із липи. Старі люди так говорять, ож Тисов давно много бокору ходило, і коло того бережка на бокори усе нападали розбійники, і забирали уд них ушитко [все]. Та так Марія Терезія загнала туди много войска і розбила тоту банду. І завто пак там зробили єї кип і туди ходили молитися».

Зауважений пам'ятник із липи являв собою погруддя жінки, що ніби лежала на подушці, одну руку тримаючи над головою. Поки його не спалили радянські солдати, він стояв на залісненій околиці Веряці у бік села Крива. Поруч була криниця «Марія Терезія».

На крутому березі – шестиметровій скалі Зарва – над старицею (давнім руслом) Тиси у викопаній печерці дерев'яна статуя з'явилася у вдячність за те, що правителька подбала про добру платню бокорашам, які возили сіль і сплавляли ліс. Також ☒ як оберіг (лик Діви Марії або святої Терези) проти нещасних випадків на небезпечній ділянці транспортування бокорів. За дозволом Марії Терезії тут проводилися відпусти³. Врешті-решт вдалося заспокоїти норовливу Тису і вона змінила круте русло на погідніше.

У міжвоєнний період пам'ятник Марії Терезії був туристичною родзинкою Підкарпатської Русі. Він виднівся здаля, здавалося, що зроблений з білого мармуру. Насправді – з липи, котру якийсь

---

¹ Як то давно було. – С. 149-151.

² Лизанець П. Українські південнокарпатські говірки Затисся... – С. 418.

³ Полянській А. Стародавний памятник из липы // Наш рѳднѳй край. – 1923. – Ч. 3 (ноябрь). – С. 9; Нещастя під скалами / [Подав учень] Иван Чейпеш // Там само. – 1928. – Ч. 8 (апрѳль). – С. 255-256; Як то давно було. – С. 167.

богомільний залізничник покрив білою фарбою. А от радянські вандали на світ дивилися не серцем, а через приціл.

Принагідно з Марією Терезією пов'язані три топонімічні перекази – про заснування багатой адміністративної одиниці Мараморош (спершу називався Марго-вариш, тобто місто Марії), села Драгова і місце розташування села Салдобош (Стеблівка), а також про братів Зейканів, золоті скарби в Горянах, які шукали «за чехів» – наприкінці 1920-х рр.¹.

Йдеться про обдарування вояка Рішка за кмітливість: завдяки його вчинку не впало колесо у кареті Марії Терезії під час її мандрівки з Хуста до Солотвина. Отак «якийсь драк» (прозивне – чорт) став власником полонин і полів, серед яких поселився. За подібну послугу стали шляхтичами із земельними наділами три брати Зейкани з Імстичова. Як оповідали у селі Вишній Шард (нині ☐ Широке Виноградівського району), Марія Терезія часто влаштовувала бали і найкращого танцюриста могла обдарувати 5-7-ма селами, що виконували панщину².

Салдобош (Стеблівку) начебто перемістили за її наказом ближче до прокладеного залізничного полотна, щоби залюднити завелику пустку між Хустом і Буштином. Звісно, це анахронізм, адже про залізницю в другій половині XVIII ст. говорити не доводиться. За іншим переказом, колись розкидане село перемістили до головної дороги у часи панщини хитрістю. Пан звелів салдобошцям розбирати хати на далеких присілках, натомість їхні перевезли теж уведені в оману чужі люди³.

Загалом у сюжетах народних переказів про Марію Терезію простежуються декілька мотивів. Вона часто мандрувала кіньми ☐ з Мукачева до Горян, із Хуста до Солотвина, залізницею ☐ з Хуста до Ясіня. Аби їй догодити, здивувати, урізноманітнити подорожні враження, посеред літа сипали солотвинську сіль на дорогу і везли саньми наче по снігу взимку (тексти з Драгова, Стеблівки). За послуги вона щедро винагороджувала: священика з Мукачева маєтками, безіменного пана ☐ Солотвинським солерудником. За її покровительство і заступництво на крутих берегах Тиси вдячні бокораші поставили пам'ятники (між селами Крива і Веряця, відповідно Хустського і Виноградівського районів).

Саме Марія Терезія передала Ужгородський замок греко-католицьким єпископам, але, за народною версією (село Макарьово, нині Мукачівського району, 1925 р.)⁴, після того як його власник граф Другет, що прийняв чернецтво, убив іншого монаха і був покараний по-

---

¹ Чарівна торба. – С. 19-20; Як то давно було. – С. 85-86, 105, 147, 150.

² Народнѣ оповѣданя про давнину. – С. 73.

³ Щось про Салдобош / [Подав] Антоній Тихий // Наш рідний край. – 1936/37. – Р. XV. – С. 83-85.

⁴ Народнѣ оповѣданя про давнину. – С. 61-62.

життєвим ув'язненням з конфіскацією майна. Тут очевидні часові розбіжності, накладки непов'язаних у часі реалій та персоналій. Адже Другети втратили Ужгородський замок, по-перше, майже за століття до його передачі греко-католикам, а по-друге, через те, що обірвалася їхня династична лінія.

Цісар **Йосиф II** (1741-1790), як і Марія Терезія, теж був прихильником освіченого абсолютизму. Провів ряд реформ державного управління, запровадив свободу віросповідання, зрівняв у правах греко-католицьке і римо-католицьке духовенство. У 1782 р. Йосиф II ліквідував особисту залежність селян, замінив панщину і натуральні повинності грошовою рентою. У 1784 р. він відновив Львівський університет, де з 1787 р. діяв окремий факультет для руських (українських) студентів.

Згідно з народними переказами, подібно до Матвія Корвіна, Йосиф II інкогніто мандрував Карпатським краєм. Як захисник інтересів пригнічених людей, в Углі та Грушові (Тячівський район) він покарав зажерливих монахів, у Ясіня навів лад на митному посту, приборкав свавілля поміщиків і все робив для скасування панщини, як оповідали у Дунковиці (Іршавський район) та Хусті.

За одним із гуцульських переказів, майбутнього цісаря вразили мальовничі краєвиди околиць Ясіня (двоверхова гора Близниця, бистрий потік Свидовець, Свидовецькі полонини). До того ж, він закохався у гарну дівчину-гуцулку з села Білін (Рахівський район)¹. Опісля цих відвідин йому вдалося переселити на Гуцульщину значне число тирольських німців, які мали пильнувати державну власність, передовсім в ліси.

Йосиф II справді тричі побував у межах сучасного Закарпаття і Пряшівщини. Будучи в статусі спадкоємця престолу, він наприкінці травня 1770 р. через Кошице та Ужгород приїхав до Мукачева. Тут 1 червня оглянув фортецю та проінспектував розквартировані в місті військові підрозділи. 3 червня прослухав літургію в монастирі на Чернечій горі та обдарував єпископа Івана Брадача.

Влітку 1773 р., повертаючись у Відень із Буковини, Йосиф II знову прибув на Закарпаття. 14 липня гостював у Сиготі (нині м. Сігету-Мармацією, Румунія), звідки верхи їздив до Ясіня (16 липня). Відтак 19 липня провідав Хуст і Волове (Міжгір'я), де, за даними історика Германа Ігнаца Бідермана, «заночував в селянській шопі на сні»². 20 липня спадкоємець престолу зупинився в Мукачеві, де мав

---

¹ Ключурак С. До волі: [Спомини] / Передм. В. Шандора. – Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1978. – С. 22; Також див. перевид. (додано передм. М. Мушинки): Ужгород: Ліра, 2009. – С. 24-25.

² Л[интурь] П. Императоръ Іосифъ II в угро-русской устной традиціи. – С. 204.

екскурсійну програму. Через Середнє він повернувся додому у Відень. Пізніше вже у ранзі імператора Йосиф II кілька днів провів на Пряшівщині.

Попри виразну соціально-утопічну спрямованість, зафіксовані перекази про мандрівки Йосифа II Закарпаттям засновані на реальних фактах. Тих переказів небагато, ледве набереться з десятків. Вони є універсальними за звучанням, служать дзеркалом позитивного сприйняття пересічною спільнотою соціального популізму й антибюрократичних акцій.

На часи довгожителю «Ференц Йовшки» – імператора **Франца Йосифа** (1830–1916), австрійського й австро-угорського монарха з 1848-го до 1916 р. – фактично донедавна часто покликалися старші люди. Проте він майже відсутній у закарпатських переказах як персонаж. Натомість із долиною Кузі біля села Луг (Рахівський район) пов'язані оповіді про лови (полювання) його сина – кронпринца Рудольфа¹. Проте у Салдобоші (Стеблівці) у 1930-х рр. вечорами часто розказували про «часи супкою, Ференц Йовшку, Марію Терезію»². Крім того, начебто цілюще джерело в селі Котельниця Воловецького району оновило сили цесаря Франца Йосифа, котрий важко хворів під час візиту в Карпати. Відтоді тут зцілилося багато людей.

Трагічний фінал «руської акції» міністерського уповноваженого **Едмунда Егана** (1851–1901), спрямованої на поліпшення економічного добробуту закарпатських селян на зламі XIX і XX ст., не міг не закарбуватись у буденну свідомість широких мас. Із листопада 1897 р. Е. Еган очолив «Верховинську акцію» й особисто вивчив матеріальне становище сільського населення Березького комітату. На Закарпатті розгорнулася низка проектів, пов'язаних із доступом селянських господарств до придбання високопродуктивних корів, овець, коней, поширенням кролівництва, бджільництва, птахівництва, розвитком допоміжних домашніх промислів, кредитно-кооперативної справи. Було покінчено із шахрайством щодо закарпатських заробітчан, які щосезону працювали на Угорській рівнині.

Австро-угорського чиновника важко поранили 20 вересня 1901 р. на Лазькому березі поблизу Ужгорода, коли він їхав у кареті з Ужгорода у село Великі Лази до приятеля, композитора і скрипаля Нандора

---

¹ Куз'ї / [Подав] В. Бернар // Наш рідний край. – 1928. – Ч. 6 (фeбруар). – С. 169-170.

² Щось про Салдобош / [Подав] Антоній Тихий // Наш рідний край. – 1936/37. – Р. XV. – С. 83-85.

Плотені¹. Еган помер через два дні у лікарні. Похований у рідному селі Бороштянка (Бернштайн), що нині в Австрії.

Доречна тут паралель із долею прем'єра Петра Столипіна – натхненника селянської реформи в Російській імперії, у тому числі у підросійській Україні. Противники суспільних змін так само позбавили його життя – у Києві 18 вересня 1911 р. Тобто рівно через десятиліття після загибелі Егана.

Спочатку Едмунд Еган займав порівняно скромну посаду інспектора з молочного господарства, потім – керівника відділу тваринництва у міністерстві землеробства Угорського королівства в Будапешті, тобто угорської частини монархії Габсбургів. Вперше свій підхід до справи Е. Еган презентував іще 8 березня 1890 р. на засіданні економічної комісії Угорської академії наук, виголосивши доповідь «В інтересах розвитку полонинських господарств Угорщини». Проте лише з 1899 р. він став провідником «Верховинської економічної акції», де відчув надійну підтримку єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Юлія Фірцака².

Акція була багатоплановою. Не випали з поля зору навіть клопоти щодо покращення санітарно-гігієнічних умов життя селян. Аби розширити джерела доходів бідняків, у краї розгорнули масштабні громадські роботи. Так, зайнятим на будівництві шляхів Керецьки – Свалява, Гукливий – Волове – Хуст виплатили 30 тис. корон. Водночас із Тиролю завезли високопродуктивну породу корів, яких передавали селянам на пільгових умовах з виплатою протягом п'яти років.

Про всі ті обставини досі тямлять закарпатці, що проживають поруч місця трагедії. Приміром, у селі Барвінок Ужгородського району 2002 р. розповіли про причину смерті Е. Егана – його цілеспрямовані заходи щодо обмеження лихварських апетитів, які спровокували масове обезземелення мешканців Верховини³.

Селу Доробратові Іршавського району, згідно з народним переказом, припало 12 племінних корів – у рамках Еганових зусиль підвищити самодостатність і рентабельність селянського господарства через упровадження економічно вигідніших порід свійських тварин⁴. У на-

---

¹ Павленко Г. Едвард Еган: міфи і реальності // Науковий вісник Ужгородського [державного] університету. Серія: Історія. – 1998. – Вип. 2. – С. 180-182.

² В. Едмундъ Еганъ // Руська молодежь. – 1943/44. – Ч. 9-10. – С. 1-3; Еган Е. Економічне становище руських селян в Угорщині. – Ужгород, 2001. – 40 с.; Еган Е. Економічні можливості наших Карпат. – Ужгород: Ліра, 2010. – 51 с.

³ Як то давно було. – С. 169-170.

⁴ Записав Петро Лінтур [від Івана Ільтя]. – С. 4.

роді це запам'яталося у лаконічній формі слогану «Корову кожному русинові».

Працюючи пліч-о-пліч із греко-католицьким духовенством, Едмунд Еган домігся для селян банківських позик під низькі відсотки і відвертав простолюд від корчми й алкоголізму. Тим самим він зруйнував квазілегальні схеми легкої рейдерської наживи – конвертації накручених боргів через «пиття на віру» у набуття прав на земельну власність за вироком суду.

БЛАГОРОДНІ РОЗБІЙНИКИ

За подібних історичних обставин у багатьох народів з'явилися великі цикли антифеодальних переказів не тільки про справедливих государів, але й про благородних розбійників, месників за народні кривди. Вони побудовані за однією схемою. Запозичення бувають на рівні мотиву і сюжету, а не образу, з аплікацією на конкретно-історичний перебіг подій та специфіку соціальних взаємин.

Опришківський рух в Українських Карпатах тривав майже півтисячоліття – у XVI – на початку XX ст. На Галичині, Буковині, Закарпатті ідеалізували опришків, найбільше – ватажка-героя Олексу Довбуша, як борців за соціальну і національну справедливість. Ці «вільні люди» перебували у постійному конфлікті із заможним прошарком і правлячою верхівкою. Одночасно аксіологічна формула протесту «у багатих відбирали, а бідним давали» стала деструктивною відповіддю на колоніальну політику, що її проводили в регіоні чужі держави.

Класичні елементи героїчного епосу органічно вплелись у структуру опришківського фольклору. Перекази увібрали значний арсенал давніх епічних мотивів, нерідко образи створювалися за моделлю архаїчних персонажів – велетів. У тому видиться глибоке міфологічне підґрунтя, подібно до античних оповідей про героя Троянської війни Ахілеса.

Мається на увазі насамперед набуття і втрати незвичайної фізичної сили (Григор Пинтя, Микола Шугай), котру видно у піднятті та перенесенні важких предметів, неймовірних ударах, деформаціях ландшафту. Так, під копитами коня якогось велета виникло Синевирське озеро. Такі силачі спонукали до появи найменувань деяких сіл, як-от Велятино і Лікіцари відповідно Хустського і Перечинського районів.

Не випадково, що численну групу склали перекази про опришківські скарби і топоніми: полонини, скелі, камені, криниці, стежки.

Невід'ємною є гіперболізація зовнішнього вигляду – зросту, статури. Абсолютизовано жіночу зраду, що веде до смерті через утрату чарівних елементів одягу (пояс, сорочка), виривання золотих чи срібних волосків. Опришки ототожнені з велетами: Довбуш отримав силу від умираючого Пинті. Варіюються мотиви невразливості: мати-чарівниця купає Довбуша в зіллі, тримаючи за п'яту (найвідоміша паралель – Ахілес), старезний дід мастить чарівною чорною маззю все тіло Пинті (за винятком діляночки під лівим плечем), Довбуша тощо.

Цілісний життєпис героя постає не з одного, а з усієї сукупності текстів. Перекази акцентують на дивовижному – народженні, силі, подвигах, загибелі. Героїчне пересноване з трагічним. Смерть служить необхідною умовою досягнення ідеалу, підсилює велич подвигу. Вона є троякою: передбачувана, незвичайна (від чудесної шаблі чи кулі), реальна (за несприятливих умов, у нерівному бою). Це ніби тимчасовий відхід персонажа з історичної арени, бо провідною залишається ідея безсмертя героя, його реінкарнації.

Основні моменти біографії народних героїв із когорти благородних розбійників майже тотожні: походять із бідних селян, наділені надзвичайною силою, допомагають їх упіймати жінки, після них залишаються скарби і т. п.¹. Як проникливо підмітила доктор філологічних наук Віра Соколова, автор монографії «Русские исторические предания» (Москва, 1970), ідейний стержень чи формула всіх слов'янських антифеодальних переказів – «у багатих відбирали, бідним роздавали»². Про це вже йшлося.

Втім, у народі провели чітку лексично-семантичну різницю між тим, хто захищав простолюду (опришок, легінь, бетяр) та грабіжниками і вбивцями заради наживи (злодій, розбійник, головник). Вони наче заповнювали вимушену історичну паузу перед утопічним грядущим: приходом визволителя від національного чи соціального гніту – славетного державного діяча минулого, котрий не помер, а переховувався до слушного часу.

---

¹ Шептунов И. Образ народного героя в славянском и неславянском фольклоре Центральной и Юго-Восточной Европы // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. VIII Международный съезд славистов (Загреб–Любляна, сентябрь 1978 г.). Доклады советской делегации. – Москва: Наука, 1978. – С. 425-441.

² Соколова В. Соотношение национальных и общих элементов в преданиях // Проблемы фольклора. – Москва: Наука, 1975. – С. 221-227; Ее же. Украинские карпатские предания об опришках // Interetnicke vztahy vo folklore Karpatskej oblasti. – Bratislava, 1980. – S. 85-93.

Вигнанці суспільства, котрі жили грабунком заможних і часто користувалися підтримкою народних мас, були поширеним явищем на світанку нової Європи. Англійський історик Ерик Гобсбаум у монографії «Bandits» (Нью-Йорк, 1969) ужив із цього приводу емке поняття «соціальний розбійник»¹. На його думку, «соціальні розбійники» поєднували у собі звичайний розбійницький інстинкт і напівальтруїстичні прагнення помститися за гноблення співвітчизників шляхом експропріації та перерозподілу власності. Поза цими невиразними ідеалістичними стремліннями «соціальні розбійники» не мали чітко окреслених ідеологічних платформ або планів встановлення якісно нових соціально-економічних систем на противагу вже існуючим.

Показова й типологічна спільність переказів у регіонах тісних міжетнічних, культурних, господарських контактів. Так, на Закарпатті однакові сюжети переповідали угорці та українці (про Корвіна чи Ракоці), румуни та українці (про Пинтю), словаки та українці (про Яношика), а на субетнічному рівні – закарпатські та галицькі гуцули, бойки і лемки (про Довбуша).

Серед автономних місцевих мотивів опришківської традиції – оповіді про Миколу Шугая та Ілька Липея. Це пояснюється локально обмеженим обсягом їхніх потуг за умов, коли соціальна емансипація на Закарпатті ставала доконаним фактом – у чехословацьких 1920-1930-х рр.

Узявши до аналізу наявні записи про Олексу Довбуша і Миколу Шугая, закарпатський фольклорист Іван Сенько склав покажчик із тридцяти сюжетів і мотивів народної прози про опришків². Вони розділені на п'ять логічних груп: батьки; дитинство; опришкування; смерть; нащадки, опришківські місця, скарби.

На рівні наукових студій подібну ідею чи не вперше втілив чеський славіст Зденек Неєдли ще у 1944 р. У бюлетені «Карпати кличуть», який видавав у Лондоні член Державної Ради Чехословацької Республіки Іван Петрущак, учений деталізував свою візію на основі народних переказів і поставив символічні акценти³. Ішлося про трьох Довбушів. Перший – власне Олекса Довбуш, який отримав силу від Бога за те, що чорта якось убив. Перша стаття про нього у чеській періодиці побачила світ 1840 р. у журналі «Vlastimile».

---

¹ Див.: Субтельний О. Україна. Історія. – Київ: Либідь, 1991. – С. 174.

² Сенько І. Покажчик сюжетів і мотивів фольклорної прози про Олексу Довбуша і Миколу Шугая // Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – 1996. – Р. I (XV). – С. 190-202.

³ Неєдли З. Довбуш // Карпати кличуть [Лондон]. – 1944. – Ч. 2 (15 березня). – С. 8; Ч. 3 (травень). – С. 5; Ч. 4 (червень). – С. 9-10.

Другий – Микола Шугай, захищений талісманом від куль. Він відомий світові завдяки чеським митцям І. Ванчурі та І. Ольбрахту. Питання про появу третього Довбуша залишилося риторичним, було в той час актуальним – тривала війна, Закарпаття залишалося під угорською окупацією.

Перші згадки про зухвалі напади загону **Григора Пинті** (25 лютого 1670 ☐ 14 серпня 1703) на шляхетські маєтки в Ерделі (Трансільванії) відносяться до кінця XVII ст. Свідчать про це укази австрійського монарха Леопольда I. Далі Пинтя намагався активно долучитися до повстання Ференца II Ракоці. Але на початковому етапі 14 серпня 1703 р. відразу після капітуляції міста Бая-Маре його вбили. Таким чином помстилися міщани, розлючені своїми нещодавніми збитками з вини цього нестерпного розбійника¹.

Румунський опришок став популярним серед закарпатських українців, які проживали у комітаті Мараморош. У загонах Пинті зафіксовані представники різних національностей – румуни, угорці, українці, євреї. Ні словацький збойнік Яношик, ні український опришок Олекса Довбуш не мали такої численної ватаги, не брали участі у війні чи в переговорах. Австрійський імператор не видавав персональний указ про їхнє затримання. Довбуш і Яношик були селянськими ватажками, а Пинтя ☐ шляхтичем, офіцером².

Григір Пинтя (румунською Grigore Pinteia) ☐ син дрібного румунського шляхтича із села Меґоажа, що між містами Бая-Маре і Деж. Пинтя був високим, смаглявим, чорнооким. Він служив в австрійському гарнізоні, а з 1694 р. став небезпекою для держави. У вересні 1695 р. його опришки напали на купців у Марамороських горах, у червні 1698 р. ☐ на замок Рона поблизу польського (тепер українсько-румунського) кордону, де загинуло 250 осіб.

У січні 1700 р. Пинтю схопили, але випустили з темниці у Сату-Маре за обіцянку, що поверне награбоване. Розбійник не дотримав слова. У 1701 р. виходить указ імператора Леопольда про арешт Григора Пинті за винагороду в 500 талерів. Ференц Ракоці підняв у 1703 р. заколот проти Габсбургів. У Марамороському і Сатмарському комітатах головним він призначив Пинтю, якого назвав «Хоробрим» і надав звання капітана.

Навесні 1703 р. повстанці здобули декілька міст: Залеу, Сату-Маре, Бистриця, Деж, Сигіт. Неподоланим залишалося Бая-Маре, де зна-

---

¹ Гацак В. Фольклор и молдавско-руско-украинские исторические связи. – Москва: Наука, 1975. – С. 58-73.

² Гаврош О. Кому належить опришок Пинтя? // Український Тиждень. ☐ 2011. ☐ 8 квітня.

ходила імператорська скарбниця. Місто взяли в облогу. 14 серпня 1703 р. Пинтю застрелили біля Вежі м'ясників. Його поховали під мурами. Він прожив 33 роки. Через кілька днів повстанці захопили Хустський замок.

На Закарпатті народна традиція пов'язала з Пинтею ув'язнення у Хустському замку та його руйнування від пострілу з дерев'яної гармати (почав руйнуватися фактично 3 липня 1766 р. від удару блискавки у порохову башту), назву села Велятино, вбивство жорстокого гайдука румунського походження Драка, помсту ігумену Грушівського монастиря за розголошення таємниці сповіді¹. Його ім'я було на устах. У Марамороші досить місцин, начебто з ним пов'язаних. Адже насправді повстанці взяли Хуст, але без Пинті, який загинув за кілька днів до цього. Захоплення у 1704 р. Пинтею покутського міста Косів теж неймовірне. Це справа українських опришків.

Якщо холодна зброя (сокира-бартка, ніж-чепелик), пістоль, зрідка кріс (рушниця) є неодмінними для всіх опришків, то гармата, виготовлена у різних редакціях із дуба, в'яза, явора й обкована залізними обручами – тільки з арсеналу Пинті. Його загибель у деяких переказах пояснено стратою за порушення дисциплінарних вимог, що панували у ровті (загоні) О. Довбуша. Таке часове зміщення є властивим для усталеного в народі стилю конструювання минулого. Аналогічний прийом спостерігається у зіставленні Шугая з Довбушем. Зрештою після смерті Григора Пинті з'являлися інші розбійники, які себе називали Пинтею.

У серпні 2014 р. в селі Новоселиця Виноградівського району урочисто відкрили туристичний маршрут «Шлях Пинті», фактично його закарпатської частини. При відкритті підкреслили, що, згідно з переказами, однією з його криївок була печера в лісах поблизу Новоселиці, а в іконостас місцевого храму він увігнав сокиру. Коли сокира вийде на поверхню, тоді й Пинтя повернеться, запевняли в народі².

В Ужанській долині **Іван Беца** опришкував тривалий час – із 1696-го до 1727 р. У народних переказах мовиться про батька й сина, котрі звалися однаково. Їхні розбійницькі діяння часто не розмежовані. У записаному в селі Келечин тексті (1962 р.), власне, мовиться про

---

¹ Сенько І. Фольклорний образ опришка українського і румунського народів Г. Пинті // Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. – Сату Маре, 1999. – С. 563-572; Його ж. Перекази про Григора Пинтю, записані в селі Крива // Календар «Просвіти» на 2001 рік. – Ужгород, 2001. – С. 66-67.

² Горват Х. Шляхами Пинті. Унікальний туристичний маршрут відкрили на Виноградівщині // Новини Закарпаття. – 2014. – 23 серпня. – С. 8.

загибель батька¹. Його заманили в руки правосуддя, пустивши погосло про ув'язнення сина. Але Беца-молодший втік із пастки, коли ночував у молодій вдови-мельничихи. Бецу-старшого стратили у місті Капушани, нині Словаччина.

Словацький збойнік (опришок) **Юрай Яношик** (25 січня 1688 [хрещення] – 18 березня 1713) загинув на шибениці. Перекази про нього поширені у зоні міжетнічних контактів – на Пряшівщині та в Ужанській долині. Так, у селі Ворочово Перечинського району, що розташоване поблизу державного кордону між Україною та Словаччиною, записано два таких перекази².

Суть народної версії першопричини розбійницького ремесла Яношика у тому, що бандури (гайдуки) за наказом пана графа Шандора не дали поховати передчасно померлу матір-кріпачку чи, навіть, убили матір і батька (варіанти із сіл Тур'я-Бистра і Келечин).

Інкони Яношик є спільником Пинті та Довбуша. Усі троє необачно потрапили у смертельні обійми зради. В одному випадку якась баба вкрала від Пинті чарівний пояс, а в інших – з Довбушем підступно обійшлась українка Дзвінка, з Яношиком – єврейка-корчмарка.

Подібними є трактовки критеріїв відбору до опришківських загонів і коливання їхньої чисельності³. Хоча, зрозуміло, в народній уяві Довбуш домінує, має найбільшу кількість сподвижників – до двохсот опришків. В Яношика їх на порядок менше.

Розглядаючи на прикладі Яношика ідеальний тип опришка в українських і польських народних переказах Галичини, славетний Володимир Гнатюк афористично зрештлював: «Дорідний зріст, незвичайна мужеська краса, бистрий розум, надлюдська сила, одчайдушна відвага при нападі, сміливість при обороні, зручність, простота, добродушність, побожність – оце все риси, в які його прибрала народна поезія. Він розбійник, а проте користується між народом популярністю і любов'ю. Він мстить на ворогах, вчить дурних розуму, хоч метод, який при тій науці послугується, не все найліпший і людський, карає винних, стає в обороні невинних, а в поважно небезпечних хвилях стає в рядах оборонців вітчизни і совісно сповнює патріотичні обов'язки.

Супроти тих прикмет розбійництво його никне зовсім в очах народу і уходить радше за забавку, як за злочин. Не малу вагу має в уяві народу також се, що він знається з надприродними силами, яким і має

---

¹ Іван Беца в Капушанах // Літопис Бойківщини. – 1990. – Ч. 1. – С. 12-13.

² Сенько І. Закарпатські пісні та перекази про Яношика у контексті словацько-українських взаємин // НЗ МУК. – 2007. – Т. 24. – С. 289-298.

³ Мороз М. Мотив формування опришківських загонів в українських і словацьких народних переказах // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Філологія. – 1998. – Вип. 3. – С. 124-126.

завдячити свою славу. Без них він не був би тим, чим був, лише звичайним бідаком, яких тисячі гинуть щодня, не оставляючи по собі у нікого пам'яті. Він врешті борець за народну волю; він нищить жидів (тут – шинкарів, орендарів – *упоряд.*) і панів, найбільших гнобителів народу і тим починається до повільної емансипації його з-під них, до усталення таких порядків в громаді, серед яких не був би ніхто споневірюваний, лише всі рівні без виїмки і рівноправні. Задля того останнього власне оточив його народ величавим ореолом та помістив в пантеоні своїх героїв»¹.

Ясна річ, оті ваговиті слова яскраво характеризують не тільки опришка Яношика, але й решту чільних представників із безстрашної когорти народних месників.

Першим, кого позбавила життя рука кріпака **Олекси Довбуша** (1700 – 24 серпня 1745), став його пан Тишковський, власник села Печеніжин Коломийського повіту. Деякий час Олекса діяв пліч-о-пліч з рідним братом Іваном. Та невдовзі вони чомусь люто посварилися. Іван у корчмі села Марківка у сутичці топірцем поранив Олексі ногу і той на все життя залишився кривим.

Безумовно, дороги братів розійшлися. Олекса з вірними побратимами залишився на Гуцульщині. Іван зі своєю ватагою опинився на Бойківщині, де і загинув. Надзвичайно скупо повідомляють про нього архівні документи, мало суттєвого зберегла народна пам'ять.

Навпаки, Олекса Довбуш, який опришкував на стикові трьох історичних регіонів – Галичини, Буковини і Закарпаття, викликав подив і захоплення простого люду². Десятки дідичів (поміщиків), глитаїв, орендарів, корчмарів, лихварів, причетних до занепаду селянських господарств, були жорстоко відомщені кулею чи барткою О. Довбуша. Протягом семи років його загін значився невловимим для польських карних підрозділів – гірської поліції, так званих «смоляків».

Завдяки народній підтримці, лицарській мужності, відчайдушності та кмітливості, Довбушеві опришки вдало маневрували, переходячи карпатськими пляями через польський, волоський та угорський (де-юре австрійський) кордони. Завершився життєвий шлях Олекси трагічно у ніч на 24 серпня 1745 р. в селі Космач на Покутті під обійс-

---

¹ Гнатюк В. Словацький опришок Яношік в народній поезії // Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість / Упорядк., вступ. ст., прим. М. Яценка. – Київ: Наукова думка, 1966. – С. 96-137.

² Тищенко В. Народ про свого героя (Образ Олекси Довбуша в народній творчості). – Ужгород: Закарпат. обл. вид-во, 1959. – 69 с.; Грабовецький В. Олекса Довбуш. – Львів: Світ, 1994. – 271 с.; Його ж. Легендарні опришки – лицарі Карпат (XV-XIX ст.) в літописі та ілюстраціях. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2008. – 463 с.

тям багатого селянина Стефана Дзвінчука, котрий його смертельно поранив. Перед смертю начебто Олекса Довбуш вказав на Свидову гору (Рахівський район) як місце схову своїх скарбів.

Величезний масив історичних і народнопоетичних пам'яток дав зелене світло численним художнім творам про Довбуша. На Закарпатті він не менш популярний у піснях, легендах і переказах. В останніх подаються взаємини Олекси із безіменними хліборобами і вівчарями, сиготським крамарем Давидом, селянином Лесем Бідарюком зі Стеблівки, кріпаком пана Сіладія Грицем Лятином (переказ із Росішки Рахівського району, олітературений у жанрі оповідання, хоч уважався в радянські часи «народною легендою»). Довбуш гуманний, чуйний до чужих негараздів, особливо до сирітських нестатків, тяжкої долі наймитів.

Серед побратимів Довбуша чільне місце відведено Івану Рахівському (Загірському), Матію Цуперяку, Василю Баюраку. Безвісний опришок з ровти (гурту) Довбушевого навіть винайшов годинник (текст із Келечина), тобто додатково підкреслюється винятковість, унікальність народних героїв.

В історичних документах також фігурують мешканці Рахівщини Андрій Пилип'як (наймитував у селі Требушани (нині Ділове), Семен Волощук (народився і виріс у селі Луг), Григорій Мартищук (Ясіня)¹. Сам Олекса Довбуш у 1741–1745 рр., відриваючись від погонь польського карального загону ротмістра Пшелуського (півтори сотні осіб), часто переховувався разом із своєю жінкою у закарпатській Гуцульщині, зокрема в горах навколо села Ясіня. Звідси походили його побратими Василь Баюрак, Матвій Цуперяк, Григорій Мартищук.

Як зізнався Василь Баюрак на суді 1754 р., в останні роки життя ватажка із 13 довбущиків (опришків групи Довбуша) дев'ятеро мали закарпатське коріння. Шестеро з них пов'язані (походили або наймитували) з Ясіня: Василь Баюрак, Матвій Цуперяк, Григорій Мартищук, син Серечика, Квітчук і ще один, ім'я та прізвище якого підсудний з плином часу забув. Троє інших з «угорських сіл» – Іван (Валені), Федір (Рохників наймит із Будищ), Анатолій (Серби). Кількох упійманих Довбушевих спільників судили у Сиготі у вересні 1744 р.

Природньо, що образ провідного опришка проходить регіональну адаптацію, привласнюється певною локальною спільнотою. Не дарма, згідно з переказом, зрадила Олексу «одна жона з Ясіня». Вона підказала своєму чоловікові Стефану Дзвінці виготовити магічну кулю з гаку

---

¹ Грабовецький В. Олекса Довбуш на Закарпатті // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття / Відп. ред. М. Троян. – Ужгород: Карпати, 1970. – С. 86-98.

підкови, котрою вперше був підкований кінь чорної масті. Кольорові контрасти «чорне – біле» відбивають причинно-наслідкові зв'язки народної історіософії.

«Довбуш був лицарської вдачі і боровся з народними лиходіями, що утискували і гнобили бідний люд», писав етнолог Федір Потушняк¹. Учений відмітив далі, що, найправдоподібніше, останки опришка спочили на Чорногорі, проте закарпатські українці вважають, що «Довбуш похований в скалі між Раховом і Требушанами, де й тепер стоїть хрест, коло якого завжди покладені квіти». Потушняк вказав на гуцульський переказ про те, що Довбуш купив дзвони для церкви в Рахові та причетний до назви міста, бо тут з побратимами ділив гроші (рахував), здобуті в наскоках.

Чільна увага закарпатських переказів прикута до легінів (парубків) Довбуша, яких за звичаєм сходиться кілька десятків, але витримують каскад суворих випробувань 12. Це за символічним числом апостолів, сподвижників Ісуса Христа. Від дитячих літ і до трагічної розв'язки прослідковується поведінка головного героя у численних побутових діалогах, безвихідних ситуаціях. Тут самраз стереотипи народної моралі прозираються чи не найкраще.

Спосіб існування, радше ремесло опришка, мусіло бути завше на межі чиєїсь правди. З одного боку, це благородні наміри і вчинки, а з другого – звичайний грабіж, кримінальний злочин. Тому закономірного вигляду набуває стратифікація носіїв відповідних зразків. Вони, як правило, належать до середнього і нижнього прошарків села. Для них епізодичне примусове відбирання певної частини майна і грошей у багатих не належить до великих гріхів, бо завше є сумніви у прозорості набутих статків. У вульгарних соціологічних доктринах це називають експропріацією експропріаторів.

Поряд із тим треба вказати на відносну вкоріненість опришківського феномену на Закарпатті XVII – першої третини XX ст. Адже сприятливий рельєф (гориста місцевість, поросла густими лісами), слабкі комунікативні можливості, значна віддаленість урядових інституцій, глибока консервативність горян (у них своя неписана конституція – звичаєве право, засноване на прецедентах кровної помсти), стремління до певного ступеня рівності (рудимент часів військової демократії) при малопомітному потягу до енергійної економічної активності мусіли неодмінно породити шеренгу бунтівників, розбійників, якими колись могло похвалитися чи не кожне гірське село.

---

¹ Потушняк Ф. Олекса Довбуш // Закарпатська Україна. – 1945. – 23 серпня. – С. 3.

Наприклад, у переказах зафіксований опришок Биба, котрий зносив золото десь у печери неподалік Синевирської Поляни. Злодій Бринда грабував і карав вельмож у Боржавській долині, Іван Беца – в Ужанській, а Василь Маханець з Бедевлі з товаришами робив набіги аж на далеке румунське містечко Велика Баня.

Маємо чимало епізодів, які пов'язані із щасливою втечею розбійників, засуджених на смерть. Часто грабіжники у пошуках легкої поживи нищпорили заповзято полонинами. Їхніми жертвами ставали вівчарі, пастухи, котрі випасали громадську худобу.

У народі виробилася порівняно струнка система захисту від непроханих і підступних гостей, вміння блискавично зорієнтуватись у драматичних обставинах. Найчастіше звук трембіти сповіщав односельців про біду на віддалених пасовищах. Таких злочинців люди аж ніяк не ідеалізували, а винищували громадою.

У цілому в народі говорили про опришків двох видів: справжніх (правдивих) і домашніх (хатенних). Останні грабували ночами своїх односельців чи мешканців близьких поселень, маскуючи обличчя сажею, змінюючи зачіску тощо. Окрім прокляття, ці злодії нічого не могли заслужити. Правдиві опришки вибирали жертв із панівних соціальних верств. Вони «ходили на грабунки біда знає куди: Угорщину, Волощину, на доли – де були великі пани, дідичі, графи, барони і всяка бранджа [юрба]»¹. Так пояснили Володимирові Гнатюку 1907 р. в селі Голови, нині Івано-Франківської області.

В опришківських переказах Закарпаття особлива роль відведена постаті селянина-бідняка **Миколи Шугая** (3 квітня 1898 – 15 серпня 1921) із села Колочава, нині Міжгірського району. Його справжнє прізвище – Сюгай. Як підкреслив колишній директор Інституту української мови НАН України Василь Німчук, воно легко уподібнилося з іменником «шугай», що в українських говорах Карпат має два значення: «юнак, парубок» та «любий, коханий»². Так само, до речі, відбулася героїзація змісту слова «опришок» у бік значення «сильний мужній хлопець», відсуваючи на другий план його первинну семантику – «розбійник».

Оповідач Іван Боротко з села Веряця Виноградівського району на тому наголосив переконано: «Шугай бив наський чоловік. Ун бив твердо дужий і дуже любив бідних. І вун куди йшов, туди заберав уд пану гроші і роздавав бідним. За йсе го пани не любили і бояли го ся. Раз пак

---

¹ Ходили опришки. – С. 77.

² Аржевітін С. Шугаї. – С. 10-15 [наукова стаття В. Німчука подана без назви, як одна з трьох передмов до цього видання].

пани пушли до шандару і шандарі почали глядати го. Бідні люди прятали го у себе. Айбо раз лиш шандарі напали на го слід і убили го»¹.

Дезертирувавши з австро-угорської армії, Микола Шугай до кінця Першої світової війни переховувався. Коли встановилася чехословацька адміністрація, зажив легально. Одружився. Та злидні спонукали стати розбійником. У квітні 1921 р. він почав грабувати на шляхах в околицях густо населеної Колочави. У перестрілках із ним загинули два молоді чехословацькі жандарми.

Крайову владу відразу особливо занепокоїла ідеалізація місцевим населенням невловимого Миколи Шугая як «народного героя та віника для багатих». На очах проходило перевтілення його на легендарну постать, яка всупереч законам природи «є всюди і ніде». Іменем колочавського опришка прикривалися грабіжники, котрі діяли у межах нинішніх Міжгірського і Хустського районів та прилеглих до них поселень Воловецького і Свалявського районів. Там протягом неповного року сталося 23 вбивства з метою пограбування, до більшості з них М. Шугай непричетний.

Усього взяло участь у пошуках небезпечного вбивці влітку 1921 р. близько двохсот жандармів, у тому числі авіаційний підрозділ – льотний патруль із Мукачева. Військове командування за згодою крайового уряду наклало на Колочаву контрибуцію 15 тис. крон (по факту стягли 12 995 крон) за підтримку «Шугая і його банди». Із міркувань безпеки тоді нічний рух гужовим транспортом у напрямках Хуста і Волівця припинився взагалі. У Колочаві та сусідніх селах встановили жорсткий контроль за підозрілими людьми, надто за тими, хто без дозволу пересувався лісом.

У підсумку 23-річного Миколу Шугая разом із його рідним братом – 16-літнім підлітком Юрієм убили на горі Жалобок троє їхніх односельців: Адам Іваниш (1897–1975), Іван Буркало (?–1969), Данило Маркусь (1894–1970). З одного боку, вони поквиталися із Шугаями за звичаєм кровної помсти, а з другого – полакомилися на обіцяну винагороду.

Головною причиною вбивства братів-опришків стало давнє не врегульоване земельне питання (спірна поляна в урочищі Сухар) між родинами Сюгаїв і Дербаків. Брати Шугаї спочатку спалили хату колочавського старости Івана Дербака, а невдовзі убили самого господаря. У день похорону старости його позашлюбний син Данило Маркусь із спільниками відомстив кривдникам. Причому сам він безпосередньо

---

¹ Лизанець П. Українські південнокарпатські говірки... – С. 418.

не вбивав. Миколу зарубав і дострелив А. Іваниш, тої ж митті так само з Юрієм сокирою і кулею розправився І. Буркало.

Враховуючи особистий мотив ліквідації братів Шугаїв, залишилися невиплаченими 3 тис. крон. Цю премію встановив шеф політичної (цивільної) управи Підкарпатської Русі 20 травня 1921 р., мовою розтиражованого плакату, за арешт розбійника й убивці Миколи Шугая. Саме так звучить уже прізвище, згідно з офіційним оголошенням.

Не гаючись, на місці злочину вбивці забрали у вбитих майже шість тисяч крон. Однак вони не перевищили ані обіцяних і несплачених преміальних, ані їхніх судових витрат. Адже єврейські громади обіцяли 30 тис., а влада у липні підняла планку до 20 тис. крон. Натомість трійка «ліквідаторів» просиділа 11 місяців у в'язниці у Хусті. У суді їх виправдали і відпустили на волю.

Фольклорист із Києва Ярослав Кушнірюк справедливо наголосив на неадекватності двох версій Шугаєвих вчинків – офіційної чехословацької та закарпатоукраїнської народної¹. В очах влади Микола Шугай – це звичайний кримінальний злочинець, у фольклорній традиції – месник і добродій. Сільський учитель-історик Дмитро Поп доречно підкреслив, що загибель опришка з Колочави – вінець розбійницької долі за класичним взірцем: Робін Гуд, Юрай Яношик, Олекса Довбуш і т. п.²

У листопаді 2001 р. народознавець-аматор Станіслав Аржевітін провів у Колочаві анкетування щодо Миколи Шугая³. У ньому взяли участь 133 респонденти 1905–1944 років народження. Із них 38 побачили світ у Шугаєві часи, тобто до 1921 р. включно. 70% опитаних назвали знаменитого земляка бандитом-розбійником, який не заслуговує і не потребує популяризації серед молоді (72%).

Великої популярності М. Шугай набув не лише в усній творчості (про нього, зокрема, у збірнику «Ходили опришки» 1983 р. Івана Сенька наведено півсотні оповідних і пісенних текстів), але й між професійними літераторами⁴. Повість «Микола Шугай» угорського письменника Бели Іллеша вже у 1922 р. була з рукопису перекладена німецькою мовою і побачила світ у Берліні, а далі – російською у Москві (1924) та Ленінграді (1926), українською – у Києві (1925) та Харкові (1930).

---

¹ Кушнірюк Я. Легенди та перекази про Миколу Шугая. – С. 28-34.

² Поп Д. Опришок чи бунтар-одиначка // Народний календар. 1991. – Пряшів: Словацьке педагог. вид-во. – Ужгород: Карпати, 1990. – С. 174-175.

³ Аржевітін С. Шугаї. – С. 133-140.

⁴ Сенько І. Микола Шугай – у житті, фольклорі і літературі // Карпатика: Актуальні проблеми історії і культури Закарпаття. – Вип. І. – Ужгород: Патент, 1992. – С. 142-154.

«Микола Шугай» – назви поем буковинця Миколи Марфієвича (1927) і закарпатця Юрія Боршоша-Кум'ятського (1966). Захопленими відгуками читачі та літературні критики зустріли роман «Микола Шугай, розбійник» 1933 р. чеського прозаїка Івана Ольбрахта.

У корпусі народних переказів про Шугая з фотографічною чіткістю відображено широкий спектр традиційних селянських уявлень регіону Українських Карпат про мораль і моральність. Ясна річ, тут годі шукати якоїсь викінченої філософської системи, бо всі теоретичні постулати – це адаптовані до конкретних потреб або, інакше кажучи, творчо засвоєні біблійні мотиви про добро і зло, ментальні коди первісного і середньовічного суспільств.

Шугаяда з цього погляду ґрунтується на базових цінностях звичаєвого кодексу правових і моральних норм. Причому відсутній будь-який сумнів щодо зводу тих правил поведінки як справді виваженого світоглядного орієнтира. Зазначене поряд із врахуванням специфіки жанру переказу дає, у принципі, цілісну народнопоетичну картину про героя і героїчне, про месника Шугая, увіковіченого на скрижалях народної пам'яті.

По-перше, люди пригадали родослівну М. Шугая, починаючи прадідом Михайлом. Характеризуючи Миколу, зазначили виняткову богатирську статуру з двома серцями: «одне змучиться, то друге починає робити», «коли воларив, то в заставку виніс бика із села аж на полонину», «однією рукою піднімав автошини, які не могли підняти два вантажники», міг вирвати сторічного дуба.

Миколай Шугай мав вигострене стрілецьке око, снайперський талант, а його стрільба (рушниця) виворожена травною стрільчик, котру збирають на Купала. Він став невразливий для пострілів з вогнепальної зброї завдяки тому, що відганяв кулі замороженою гілкою, яку дала «фраїрка-ворожіля, котра жила в Денисах». Або тому, що проковтнув золотий перстень, а той зупинився коло серця.

По-друге, М. Шугай нагробовані гроші роздавав «вдовицям у Вічковім, Келечині, Майдані», дарував молодим на весілля у Бистрому (100 крон), циганці з Березова на одягу (100), у Вучковому – вдові шустера (швеця) Шулема і десятьом її дітям (5000).

За рахунок багатих будувалися хати для бідних у Синевирі – Василя Кривляка та його односельця. Шугай допомагав біднякам обзаводитись худобою: кіньми – у Синевирі, козами – у присілку Брадолець, коровами – у Колочаві та Німецькій Мокрій. Опришок роздав бочками сир бідній сім'ї у Синевирі, Колочаві, вівчарям із Драгова.

По-третє, соціальний контингент Шугаєвих «благодійників» не менш строкатий, як і його клієнтів, підопічних. Він з однаковим запа-

лом відбирав гроші від представників різних етноконфесійних спільнот: попів з Ізи і Драгова, власника спиртового заводу (40 тис. крон), багача Нути із Золотарьова (20 тис.). За частину тої готівки за порядних парубків опришок видав заміж красивих і працьовитих, але бідних дівчат.

Микола Шугай міг просто вулиці пограбувати міського пана чи хитро обвести довкола пальця лихваря Вайса з Мукачева, відрекомендувавшись агентом могутньої фірми з Моравії. Заставив помінятися Мошка, гендляр з Негрівця, теплим кожухом із котішем (їздовим), а колочавського корчмаря – чоботами взамін постолів бідняка.

Опришок старався не робити огульною роздачу грошей, слідкував за їх використанням у Воловому і карав за обман: Лацка з Розтоки, гендлярів біля келечинського квасу (цілющого джерела мінеральної води). Інколи Шугай влаштовував урівняльний розподіл грабунку між присутніми на той момент (спинивши машину, повну грошей; на ярмарку – жебракам з околиць Волового). Не зупинявся і перед спокусою легко заволодіти церковною касою Монастирця.

По-четверте. Серед благородних вчинків М. Шугая є звільнення на автошляху з Волового шістьох колочавців, арештованих за несплату порції (податку). Він убив вучківського полісовщика (лісника) за те, що той, виконуючи службові обов'язки, затримав бракон'єрів-колочавців (зрубали у державному лісі ясінь), яких відтак немолосердно побили жандарми.

Колочавський опришок проявляв надзвичайну винахідливість, насміхаючись над недолугими карателями з допомогою опудала ведмедя. Знайомство з ампула газетяра посприяло йому в можливості побачитись із дружиною Ержікою (прожила 86 років, померла 1987 р.), батьком і матір'ю, замкнутими у в'язницю. Часто змінював зовнішній вигляд, приклеював борідку, як-от для відвідин Хуста, де гречно розмовляв у ресторані з жандармським офіцером. Відомі варіанти про втечу Шугая з темниці, передусім із Сигота, коли довелось плисти під льодом двісті метрів.

По-п'яте, є низка спроб представити і спільників Миколи. Їхня чисельність, одначе, далека від кількісного складу, згуртованості загонів на манір Довбушевої ровти. Крім брата Юрія, були у Шугая «два вірні товариші, а третій кум», який зарізав його при голінні. Трапляється твердження, що «товариші Шугая по його смерті пішли у Росію», тобто втекли у східному напрямку. У народі країну, що 30 грудня 1922 р. отримала назву Союз Радянських Соціалістичних Республік, і далі вперто іменували Росією.

По-шосте, Шугаєві морально-етичні напучування завжди підкріплені певними діями, але так, аби, наприклад, жандарми більше «не ві-

рили донощикам». За маленький кусник сиру бідній та чуйній вдові щедро дарував суму, достатню на купівлю корови. За добре слово якусь жінку винагородив полотном, а злу прибив підковами до бука.

По-сьоме, в оповідній традиції загинув Микола Шугай зі своїм братом Юрієм від бритви чи сокири кума Данила Ясінька (Буркала). У цьому бачиться літературний вплив, бо так у бестселері І. Ольбрахта. Сам же М. Шугай лишив життя відносно небагатьох людей – від двох до семи жандармів, полісовщика. Винагорода за його арешт коливається у межах від 500 до 30 тис. крон.

Насамкінець, по-восьме, із перелічених географічних назв (це терени сучасного Міжгірського і Хустського районів), сюжетних модифікацій очевидне те, що свого часу підмітив дослідник Степан Мишанич. Він проаналізував наявні зразки різних оповідних жанрів про недовготривале опишкування Шугая і показав прозорість прикордонних смуг для образу такої притягальної сили¹.

С. Мишанич відстежив те, як трансформується спомин (меморат) у переказ (на основі народної концепції подібних випадків, соціальної вмотивованості) чи у легенду (за допомогою узвичаєної віри у небуденність людей такої феноменальної долі). Впливає на це значне часове і просторове віддалення від епіцентру подій.

Уродженець Волового (Міжгір'я) **Ілько Липей** (1897 – 14 вересня 1935) мав упертий характер. Усупереч волі свого багатого батька він одружився на жительці села Лозянське Марії Лолин, яка походила з бідняцької родини. За це розлючений батько позбавив сина спадщини. Матеріальні нестатки штовхнули Ілька на стежку злочинця. Жандарми Волового його заарештували 27 вересня 1926 р. у підозрі в недавніх (15–18 вересня) розбійних нападах в околицях Колочави і Німецької Мокрої. Хустський суд оголосив суворий вирок.

Згідно з урядовими даними, Ілько Липей втік у 1934 р. з тюрми у Леопольдові (Західна Словаччина), де повинен був за пограбування відсидіти 15 років. У рідних краях про нього заговорили у червні 1935 р., встановили винагороду за затримання спочатку 1 тис., а відтак 3 тис. крон. Удвох із мешканцем села Репинне Юрієм Кливцем (11 січня 1907 – ?) вони опишували здебільшого в межах нинішнього Міжгірського району. Проти них задіяли близько сотні правоохоронців.

Доречно провести паралель із долею уродженців Техасу Бонні Паркер (1910–1934) і Клайда Берроу (1909–1934), котрі стали знаменитими грабіжниками і вбивцями США. Вони активно діяли протягом

---

¹ Мишанич С. Усні народні оповідання: Питання поетики. – Київ: Наукова думка, 1986. – С. 310-316.

двох років. Їхнє авто 23 травня 1934 р. із засідки на сільській дорозі в штаті Луїзіана розстріляли шість поліцейських. Близько 60 куль влучили в Бонні, близько 50 у Клайда. Через півтора року на Закарпатті трапилося подібне.

У перестрілці із засідкою жандармів, втікаючи через річку Ріка у місці впадіння потічка Студений, Липей загинув уночі 15 вересня 1935 р. Кливець побіг в інший бік, відірвався від погоні, пропав безвісти. У груди і голову Липея влучили вісім куль, випущених із жандармських пістолетів. На відміну від М. Шугая, його поховали за участі священника (греко-католицького), процесії з півтори сотні осіб, у присутності дружини і трьох дітей – 12-літнього сина, 14- і 16-літніх доньок.

У наукових і журналістських колах Ілька Липея вважають «останнім закарпатським опришком»¹. Окрилений успіхом чеха Івана Ольбрахта, український письменник Василь Гренджа-Донський за гарячими слідами написав повість «Ілько Липей – карпатський розбійник» (1936), а трохи згодом – історико-етнографічний нарис про карпатське опришківство «Чари карпатських гір» (1947)².

Автор, зокрема, резонно ствердив причини низької конкурентоспроможності образу розбійника Липея у порівнянні з його попередниками Довбушем і Шугаєм, отими циніками, гультаями, п'яницями, з одного боку, і героями, оборонцями покривджених, з другого.

Супроти них, вважав В. Гренджа-Донський, Липей «ані герой, ані розбійник, але нещаснозакохана молода людина, жертва свого невмолимого батька-багатія, тирана, деспота всієї липеївської сім'ї, що уважав своїм патріархальним правом кермувати долею цілої родини і всіх своїх нащадків». Розбійником Ілька зробили обставини. Особливо від того часу, коли він напав на групу чеських туристів, аби заволодіти зброєю і далекоглядом (біноклем).

Закарпатські горяни у переказах лише коротко інформують про втечу Липея з тюрми до жінки у Лозянське, тривалі погоні за ним, ефектні втечі. Смерть до нього прийшла не через жіночу підступність (Пинтя, Яношик, Довбуш), а внаслідок зради спільників, близьких людей (Івана Кливця чи Костюка). Такою була і Шугаєва кончина. У їхній трагічній долі чимало паралелей. Однак є відмітний мотив, властивий тільки оповідам про опришка Липея – його життя зламав рідний батько.

---

¹ Мельник В. Історія Закарпаття в усних народних переказах та історичних піснях. – С. 169-170; Пастушенко А. Історія одного роду: [Про І. Липея та його нащадків] // Жовтень [Львів]. – 1981. – № 9. – С. 100-108.

² Гренджа-Донський В. Твори / Упорядк., вступ. ст., прим. О. Мишанича. – Ужгород: Карпати, 1991. – С. 597-604.

Ретельно замасковані **скарби**, пов'язані з розбійниками усіх відтінків – невід'ємний атрибут народнопоетичної фантазії. Перекази про закопані на Закарпатті коштовності приваблюють не менше як відомості про приховані багатства перського царя Дарія, непереможного македонського володаря Олександра Македонського, римського імператора Траяна, руського князя Святослава, козацького гетьмана Івана Мазепи, провідників селянських воєн у Росії Степана Разіна й Омеляна Пугачова і т. д.¹

Мені здається, що саме цей ракурс може найпереконливіше показати те, як переказознавство вже доволі давно завоювало собі авторитетне місце серед спеціальних історичних дисциплін і без офіційного статусу, теоретичних узагальнень. Це неодноразово підтверджено практикою, зокрема археологічною, на Буковині² та Запоріжжі³. Такі перекази фіксують виключно точні географічні координати скарбів, хоч абсурдно коментують прикрі невдачі заповзятих шукачів Ельдорадо місцевого значення.

На Закарпатті Пинтьова печера із золотом знаходиться на горі Кам'янка, що на північ від Синевира (раніше – Нижнього Синевира). В околицях Великого Бичкова мають бути дві пивниці (льохи) з коштовностями – на східній частині гори Кобила і на лівому березі Тиси навпроти села Луг.

Члени банди Дудаша сховали награвовані дорогоцінності у Розбійницькій Крилиці біля Великого Бичкова, Довбуш, Шугай та Липей – на гірських верхах Коциба, Кук, Кам'янка, Стіг, а Беца – на горі Іновський Діл.

В урочищі Верх знаходиться Райтів Камінь (це поблизу сіл Дусино і Тибава Свалявського району), всередині якого печера опришка Райти із награвованим золотом. Вхід у печеру, куди зайшли жандарми, великою брилою закрив начебто сам опришок, а скарб оберігає нечиста сила. Розбійницька печера з коштовностями, що на Білому Камені біля села Плоске на Свалявщині відкрилася на Великдень під час Всеношної служби у церкві, поглинула допитливого пастуха. Двері підступно зачинилися, їх засипало землею.

Цапова Кичера над Репинним – надійна опришківська пивниця часів національно-визвольної війни під керівництвом Кошута 1848–

---

¹ Кобзаревський П., Юревич П. Легенди про скарби // Жовтень. – 1972. – № 7. – С. 124-135.

² Тимошук Б. Легенди і дійсність (Записки археолога) // Жовтень. – 1971. – № 8. – С. 106-117.

³ Котляр М. Шукачі скарбів (Легенди і дійсність) // Український історичний журнал [Київ]. – 1968. – № 1. – С. 112-115; № 2. – С. 108-111.

1849 рр. Глибоко під землею лежать скарби необачних грабіжників Хустського замку (біля села Березово). Довбушева спадщина загубилась далеко у печері на Чорному Верху над Прислопом і в урочищі Коритища.

Сховані скарби у печері вище Шелестова (Мукачево), у пивницях Студеного (під липою у дворі старого Марущака), в урочищі На Стинках у бік присілка Гливище; у Довгім, що відкривається у «великодню п'ятницю опівночі»; на горі Кичера обіч Біловарців («там, де на Благовіщення сонце перший раз кине своє золоте проміння»), горі Ріг біля Ставного, горі Клеменовій поруч річки Боржава, в ямі в урочищі Финтино, де засипано вхід до печери (село Черна).

До традиційних скарбо(золото)носних місць – гора і криниця, що начинені розмаїтими несподіванками, треба віднести і цінності, знайдені у так званих кам'яних козах (варіація ☒ срібний баран) або майстерно закамуюльованих шкатулках. Про одну таку нібито розтаємничену в урочищі Кузя (село Драгово) розповів якийсь дід із Солнока (Угорщина), а іншу відкрив у Фанчикові приبلудний чужинець аж із Тиролю (Австрія). Подібну таємницю береже гора Кичера поблизу села Луково на Іршавщині.

Загалом на Закарпатті, як і в Карпатському регіоні в цілому, у переказах йдеться про строго персоніфіковані скарби двох видів. Нечистиві (злодійські) стережуть чорти, прибравши душі колишніх власників. Чисті (благородних опришків) мають сторожу з добрих духів, найчастіше у вигляді сивобородого діда, карлика, дівчинки, хлопчика¹.

Нині опришківський спадок став атракційною родзинкою для жителів і гостей краю. Саме тому в жовтні 2011 р. на Закарпатті презентували туристичний маршрут «Стежками опришків». Тоді першопрохідці відвідали Хустський замок, що начебто з дерев'яного канона зруйнував опришок Пинтя, музей-корчму «Опришківська колиба» в селі Нижнє Селище. Професор Степан Мишанич розповів про розбійницький фольклор Закарпаття, журналіст Олександр Гаврош ☒ про свою книжку «Пригоди тричі славного розбійника Пинті». Переглянули уривки фільмів про найвідоміших карпатських розбійників і відкрили «опришківську полицю» у Літературному музеї села Копашново, що створений ученим-фольклористом Іваном Хлантою.

БОГАТИРІ

---

¹ Кушнірюк Я. Соціально-утопічні легенди та перекази Карпатського регіону. – С. 55-60.

Культ фізичного здоров'я і виняткової сили у людей породжений інстинктами виживання, що закладені у первісну добу. У пору, коли середня тривалість життя була невеликою, не так часто народжувалися обдаровані природою силачі. Тому про них оповідали десятки, а зрідка і сотні років, як в історичному Марамороші: про Салея і Добоша, безіменного легіня з Іршави тощо.

Деякі наявні тексти, хоч у них різні варіації антропонімів і топонімів, на мій погляд, органічно об'єднуються у сюжетну групу за назвою головного винуватця Шандрівського соляного привілею. Здебільшого це витязь **Павло Киниж (Кенез)** із Салдобошу (село Стеблівка Хустського району). У часи угорського короля Матвія Корвіна він переміг у герці богатиря зі свити турецького султана Сулеймана. Згідно з переказом – у штовханні чайок (човнів) на березі Дунаю (Тиси). У нагороду Павло Киниж випросив для мараморошців безоплатне користування соляним колодязем у Шандрові (Олександрівці).

Богатирська тематика народних переказів є своєрідною відповіддю на зауваги про відсутність героїв на Закарпатті в пору середньовіччя, тобто часу, звідки, власне, походять донині культові постаті в історії низки державних утворень та етнічних спільнот.

Вельми примітним є запис 1940 р. мешканця Салдобоша (Стеблівки) Антона Поповича¹. Посланці Матвія Корвіна випадково знаходять гідного силача на сінокосі між Салдобошем і Шандровим (Олександрівкою). Павло з легкістю однією рукою показав подорожнім напрям руху важкою пузиною ☐ жердиною, котру кладуть поздовж на возі поверх сіна. Перемігши турецького візаві у змаганні, Павло Киниж випросив у свого короля (варіант ☐ правительки Австрії Марії Терезії) для всього Марамороша письмовий дозвіл безоплатно брати ропу із соляного колодязя у Шандрові.

Один із найдужчих у новітній історії світу **Іван Фірцак** (1899-1970) відомий у галузі спорту і циркового мистецтва під прибраними іменами Кротон та Іван Сила. Розквіт його таланту припав на міжвоєнний період. Як борець, боксер, штангіст, атлет, він побував у десятках країн, де у переповнених залах змагався зі суперниками чи мав показові виступи. Американська преса називала І. Фірцака найсильнішою людиною ХХ ст., а закарпатська ☐ найсильнішим у Європі, «королем заліза». Королева Об'єднаного Королівства (Великобританії) на-

---

¹ Л[интурь] П. Король Матвѣй Корвинъ въ угро-русской народной традиції (Приложеніе). – С. 150-151.

городила його коштовним поясом, манжетами і шоломом, на якому зображені могутні леви.

Прізвисько Сила мав ще його дід Іван Вільхович, відколи у лісі вбив ведмедя поліном. Підлітком Іван Фірцак впрягся до плуга і зорав поле. Коли телиця пошкодила ногу, приніс її додому на плечах. Вацлав Прохазка, нотар у Білках, спрямував І. Фірцака на завод у Празі, що потребував дужих робітників.

У віці 23 років на чемпіонаті Чехословаччини з важкої атлетики Фірцак здобув золоту медаль. Відтак у цирку виконував номери «Груди замість ковадла» (брилу трошили молотом на його грудях), «Зуби мамонта» (прибивав долонею дубову дошку до столу 20-сантиметровими цвяхами і витягав їх зубами), «Залізне серце» (триметрову рейку клав на плече, четверо асистентів звішувалися, безуспішно пробуючи зігнути, а потім вигинав із неї серце). Перед чехословацьким президентом показав номер «Шия під штрекою» – десятеро чоловіків згинали на карку лежачого на столі залізничну рейку. У США виконав рекламний трюк «Людина під колесами машини»: ліг на землю й легкове авто переїхало через горло. В Іспанії на кориді вбив бика, вирвавши роги.

Одружився з чеською гімнасткою Руженою Зікловою. Після повернення в рідне село жінки боялися іти назустріч, мовляв, йому чорт допомагає¹.

Іван Фірцак розтросив кувалдою своє авто, коли угорські окупанти в 1939 р. захотіли його конфіскувати. За це потрапив до в'язниці, де проломив стіну і частина в'язнів втекла. Федір Потушняк підкреслив закарпатоукраїнський патріотизм Фірцака і переказав іншу пригоду: «Одного разу, під час його виступу в Хусті, на нього кинулося вісім мадярських солдатів з комендантом і хотіли його застрелити за те, що він демонстративно виступав в «червоному плащі»². Фірцак народився, провів значну частину життя, відійшов за межу в селі Білки Іршавського району. У період Закарпатської України очолював міліцію в рідному селі. Покинувши велику арену, він часто після 1945 р. гастролював краєм у складі невеличкого циркового колективу. Тому оповіді про нього мають не лише білківське коріння, а

---

¹ Гаврош О. 20 фактів із життя Івана Сили // Український тиждень. № 2012. № 18 жовтня; Гаврош О. У пошуках Івана Сили. – Тернопіль: Навчальна книга № Богдан, 2014. – 87 с.

² Потушняк Ф. Найсильніша людина в Європі. Білецький силач Іван Фірцак // Закарпатська Україна. – 1945. – 23 жовтня. – С. 4.

й зафіксовані в інших селах Іршавщини, у Мукачеві чи у селі Келечин Міжгірського району¹.

У народних переказах захоплено мовиться про унікальні фізичні можливості звичайної на перший погляд людини. Іван Фірцак: 1) уклавши парі, виніс на плечах легковик із території автозаводу в Німеччині; 2) витяг із канави і багнуки радянську військову вантажівку з гравієм, іншим разом – воза з картоплею, котрий ледве тягли два сильні коні; 3) підняв дерев'яну коробку (каркас) дроварні; 4) крутив піднятими чотирма тучними (огрядними) чоловіками; 5) утихомирював п'яниць тощо.

Інколи трапляються типові для жанру відхилення від історичних реалій. У Келечині оповідали, наприклад, що радянська влада ув'язнила Івана Фірцака як американського шпигуна. Насправді за ґрати потрапив його найстарший син – теж Іван (1929–1997). У 1948–1954 рр. він відбув покарання в ГУЛАГу як учасник осередку Організації українських націоналістів, який утворили провокативним шляхом оперативники з Міністерства державної безпеки СРСР.

СВІТОЧІ КУЛЬТУРИ

Поки що на Закарпатті зібрано децицію народних переказів про видатних краян – діячів науки і культури. Як не парадоксально, у тих нечисленних взірцях, на відміну від ученої історико-культурної традиції, бачимо звужено локальний, а не всерегіональний відгомін про їхню непересічну подвижницьку долю.

Завдячуючи рекреаційно-туристичній індустрії, посол (листоноша) **Федір Фекета**, що помер 1838 р., став культовою постаттю Турянської долини (Перечинський район), джерелом натхнення для місцевих краєзнавців і письменників². У селі Тур'ї-Ремети його самовіданне служінні громаді увічнене у барельєфі, прикріпленому до стіни давньої церкви св. Михайла (1616 р.). Цей відлитий із чавуну пам'ятник вважають першим у світі пошануванням працівників пошти. До речі, як не парадоксально, громада довіряла людині, котрій раніше відрубали руку, певно за крадіжку.

---

¹ Кротон: Повість, нариси, розповіді, спогади, вірші, пісні, інтерв'ю, легенди: У 3-х кн. / Упоряд. В. Гаджега. – Ужгород: Новини Закарпаття, 1999. – Кн. перша. – С. 93, 129-131; Як то давно було. – С. 227; Керечанин В. Скарби рідного краю: Іршавщина. – С. 137-138; Легенди та перекази Міжгірщини. – С. 244-246.

² Козак І. Історичні постаті Турянської долини в легендах і переказах // Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – 1996. – Р. I (XV). – С. 203-208.

У переказах пояснено, чому Ф. Фекета все життя носив пошту і грошові перекази з Ужгорода до рідних Тур'ї-Ремет, між якими понад тридцять кілометрів. Ніколи не стратив ні копійки. За день встигав туди й назад, долаючи понад шістдесят кілометрів. З одного боку, така йому випала покута за зрубані дерева в панському лісі після того, як односельці за нього заступилися, взяли на поруки. З другого (видно часове зміщення) – через очікування у дитинстві вісток від батька і матері, котрі поїхали на заробітки в Америку¹.

Названо причину його смерті та пояснено появу меморіальної чавунної плити. Листоноша напився холодної води після чергового походу за кореспонденцією, помер від запалення легень, похований на престижній ділянці біля церкви серед заслужених односельців, але єдиний з них увічнений ще й на барельєфі².

Два подібні за змістом перекази записані в Чинадієві 1942 р. про **Григорія Тарковича** (1754–1841). Цей уроженець села Пасіка (нині Свалявського району) був першим єпископом Пряшівської греко-католицької єпархії, причому довголітнім – у 1816–1841 рр.³. Обидва взірці акцентують як саме сільський хлопець дістався «із хати до палати», тобто потрапив наверх суспільної ієрархії. Найпримітнішим є текст від 66-річного (на момент запису) Дмитра Балецького: «Таркович бив владиком. Айбо замолоду дуже подло мався, бо бив сиротою: не мав ні отця, ні матері. За ото єго кликали Тарковичем, бо люди десь наверхли [накинули] на него таркату петечину [строкату свитку]. Таркович єще молодим сирохманом ізобрався та пошов у світ. Раз зайшов у одну палату, де єму один пан насипав повну тайстрину грошей, айбо тайстру зашив, тай загнав єго у город ід черцям. Черці розпороли тайстру, гроші вибрали тай за сесі гроші виучили Тарковича на попа, а так ся став владиком, бо твердо учений бив».

В іншому варіанті юний Г. Таркович зустрівся з паном-добродієм в урочищі Голиці, поблизу нинішнього санаторію «Карпати». Після предметної розмови пан відвіз талановитого хлопця в Мукачівський монастир – духовно-релігійний центр краю, де й зійшла нова душпастирська зоря.

Життя найбільшого закарпатського філософа **Василя Довговича** (1783–1849), одного з перших членів-кореспондентів Угорської академії наук, стало незвичайним фактом для простих людей. Він, бідний парубок, студював теологію у Трнаві та Ужгороді. Згодом написав

---

¹ Як то давно було. – С. 162.

² Українські закарпатські говірки. – С. 39-40.

³ Б[алецький] Е. Переказъ про Тарковича. – С. 209-210, 251.

ряд значних наукових праць, належав до перших поважних пропагаторів учення Іммануїла Канта, намагався побудувати власну філософську систему¹.

Два перекази, оприлюднені Федором Потушняком у 1942 р., походять із рідного села видатного мислителя – Золотарьова (Хустський район). Один сюжет застає тямущого хлопчину-бідняка на ярмарку, де очевидна обдарованість його і невтримна жага «піти у світ учитися». Інший – то кумедні пригоди рідних. Коли вони хотіли навщевити (відвідати) В. Довговича, тоді вже відомого греко-католицького священника, то налякалися врочистої велелюдної зустрічі та сховалися в корчах².

Іменитий винахідник **Августин Єнковський** (1833–1923) був греко-католицьким парохом у селах Бобовище, Ракошино, Салдобош (Стеблівка). Прославився низкою винаходів, зокрема жатки-снопов'язалки у 1873 р., а також розробками двигунів для кораблів і літаків, вулика, ткацького верстата тощо. Їх показували на виставках у Будапешті, Берліні, Парижі. У 1893 р. французька Академія технічних винаходів нагородила А. Єнковського великою золотою медаллю з присвоєнням звання почесного члена-кореспондента.

Знову ж таки, маємо два перекази про Августина Єнковського, котрі зафіксовані у Стеблівці. Це зрозуміло, адже тут він служив священником, належав до довгожителів (прожив 90 років) і похований біля церкви. Щоправда, його прізвище звучить на місцевій говорці доступніше – Янковський³.

Найбільше запам'яталося те, що він був знахарем (лікував травами) і майстром на всі руки. Його «кросна, що самі ткали» спричинили фурор на виставці, проте там, за народною версією, перемогла одна баба, котра «спекла один хліб із цілого кобла муки» (сто кілограмів). Так само зауважено, що наприкінці віку Єнковський захворів ментально: «Тікав із хижі у світ». Пояснили причину захворювання безпосередньо, по-житейськи: «Тому, що його не признавали, у нього щось із головою сталося».

У другій половині ХХ ст. спостерігався цілеспрямований тиск численних журнальних і газетних публікацій про те, що геніальний український письменник і мислитель **Іван Франко** (1856–1916) разів із десять із кінця 1880-х до 1909 р. відвідував Закарпаття. Навіть віднайш-

---

¹ Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – Мюнхен: Укр. вільний ун-т, 1983. – С. 68.

² П[отушняк] Ф. Перекази про Василя Довговича. – С. 177-178.

³ Оповіді про Єнковського / Зап. І. Сенько // Наш рідний край. – 1998. – № 1. – С. 48; Як то давно було. – С. 170.

ли його пішохідні стежки у села Верб'яж і Скотарське (Воловецький район), околиці гори Піп Іван (Рахівський район). Насправді І. Франко подорожував поблизу, для «проникнення» на Закарпаття бракувало інколи якийсь десяток кілометрів¹.

У 1990 р. відомий правозахисник Йосип Тереля оприлюднив «бувальщину-жарт». Він записав цей текст з уст закарпатського письменника Луки Дем'яна у 1961 р., котрому, у свою чергу, начебто все розповів Володимир Гнатюк на початку 1920-х рр.². Такий ланцюжок характерний для побутування народних переказів – спомин про спомин, а наразі бачимо як на долоні фольклоротворчий вплив журналістики і художньої літератури. І та вигадана «бувальщина-жарт» уже ногою, поки що однією, ступила у царину жанру народного переказу, котрому властиво огорнути домислом будь-яку історичну постать.

Ось її сюжет. Іван Франко під впливом згадки про Гукливіський літопис запалився ідеєю віднайти щось із писемних пам'яток у гірських селах. Переконав В. Гнатюка скласти компанію «на той бік в Угри». Залізницею добралися вчені-мандрівники до Ужжа, звідти возом до Волівця, Канори, Гукливого.

У курнику малописьменного пароха Гукливого вони знайшли давні книги на латині. Однак заскорузлий власник, який читав латинь дуба та ще як акафіст церковно-слов'янською мовою, відмовлявся їх продати. Набивав ціну. Торгуючись, І. Франко і В. Гнатюк по черзі без попередньої домовленості виходили надвір, нишком заглядали у курник. «Купили», поцупили потайки там по дві книги, сховавши за пояс. Призналися один одному аж далеко вже на зворотній дорозі.

Прибічником версії про дво- чи триразове перебування Івана Франка у селі Богдан (Рахівський район) став і кандидат історичних наук, сільський голова Петро Ференц. Відсутність документальних підтверджень він компенсував «польовими матеріалами»³. По-перше, про те говорила його покійна бабуся, 1900 року народження, опираючись на слова старшого брата Петра Каленюка, голови крайової комісії з виборів до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р.

По-друге, Василь Піпаш-Косівський відзначив, що в 1950 р. зустрів очевидців тих візитів. Зокрема, останнього разу І. Франко («писатель зі Львова») начебто прибув на кониках-гуцуликах у Богдан у

---

¹ Офіцинський Р. Іван Франко в історіографічному трикутнику: інтерпретації, джерела, взаємини. ☐ Ужгород: Гражда, 2011. – С. 117-118.

² Дем'ян Л. Бувальщина про двох діячів української культури: [Івана Франка і Володимира Гнатюка] // Літопис Бойківщини [Філадельфія, США]. – 1990. – Ч. 1. – С. 62-64.

³ Ференц П. Чи побував Іван Франко на Закарпатті? // Закарпаття онлайн. – 2011. – 13 вересня.

1913 р. у супроводі трьох осіб – «одного чоловіка і двох жінок інтелекгентної постави». Доти вони гостювали у Буркуті (присілок с. Зелене Верховинського району Івано-Франківської області). Відтак майже тиждень записували фольклор у Богдані. Жив Франко з приятелями в оселі місцевого дядка, заможного селянина Гергеля (Григорія) Вечернюка.

Загалом це гарні взірці народної прози, виплекані в доволі значних часових інтервалах. У першому варіанті почуте від брата, котрому хтось колись про те казав, бабуся оповіла внуку. У другому – інформатори фольклориста-аматора через чотири десятиліття від пам'ятної події (1913 р.) згадали про якогось «писателя зі Львова». Чи міг ним бути Іван Франко? Ні. Через фізичний стан. На той момент він уже був інвалідом, не володів руками. Тут не до тривалих мандрівок через гірський хребет. Та ще й конем верхи.

Ще один сюжет. Лікар санаторію «Поляна» Валерій Коростельов пригадав як у 1966 р., коли вчився у п'ятому класі загальноосвітньої школи, почув, що Іван Франко бував у селі Стройне Свалявського району. Саме готувалося енциклопедичне видання «Історія міст і сіл України. Закарпатська область». Батько, вчитель-історик Олександр Коростельов, збирав матеріал про Стройне. У дерев'яній хижці, де підлога була земляною, жив сивий дідусь «старий Попович». Хоча він мав за дев'яносто, але вразив змістовними розповідями, зосібна, що колись у місцевого пароха Юрія Жатковича заночував Іван Франко. «Старий Попович» сусідив з панотцем. Влітку 2013 р. В. Коростельов зустрів давню знайому пані Гісем (за чоловіком – Гора), яка виросла в Стройному. Її дід написав історію села, де теж зазначив, що священика Ю. Жатковича відвідав І. Франко¹. Саме так і народжуються народні перекази. Сучасне інформаційне суспільство для них не є перепорою, навпаки, живильним середовищем.

ВІЙСЬКОВІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПОТРАСІННЯ

Навала **мадярів** знайшла в народних переказах лапідарне відображення. Найліпше вона відбита у текстах про фінал правління князя Лаборця. В одному з них легіні (воїни) з Драгова, поспішаючи на допомогу війську Лаборця, розбили дорогою мадярський підрозділ. Але в Ужгороді вже застали сумні похорони загиблого князя.

---

¹ Синьоокий М. Чи відвідував Іван Франко Срібну Землю? // Karpat-news.in.ua. 2014. 11 серпня.

У переказі з села Нижнє Болотнє, що стосується Ференца II Ракоці, є анахроністичне зміщення, де коментуються наслідки приходу мадярів на «другу батьківщину». Прибульці «позабірали від людей коси, мотики, балти, бо самі не мали і вигнали всіх русинів гори в Мараморош».

У народній уяві місцевим слов'янським вождям належить запізніле каяття, обрамлене у пісенну форму безвідрадного розпачу: «Черлений кантар, білий кінь, // Продав я країну, боже мій!». Адже князь Лаборець злегковажив, дав себе обхитрити, а в результаті віддав край угорцям в обмін на білого коня.

Наступний етап історії закарпатських українців нерозривно пов'язаний із нашествям **МОНГОЛІВ**. Несамовиті орди тюрків під проводом хана Батия, подолавши запеклий опір руських князівств, весною 1241 р. перейшли Карпати і на річці Шайо вщент розбили угорське військо. Король Бела IV врятувався втечею. Завойовники заповнили Тисянську і Дунайську долини.

Монголи навально і стрімко вторглися в Угорське королівство через Верецький перевал, долиною річки Латориця. 12 березня 1241 р. нападники були в Карпатах, а за три дні, 15 березня, вже підходили до Пешта (нині Будапешт). Визначний краєзнавець архімандрит Василь (Володимир Пронін) підкреслив, що так швидко не пересувалися моторизовані війська середини ХХ ст.¹

Однак в Центральній Європі завойовники не затрималися надовго і повернули у заволзькі та прикаспійські степи. Протягом кількох століть (XIV–XVIII) після закономірного краху Золотої Орди, **кримські татари** (уламок величної колись азійської імперії), будучи васалами Османської Туреччини, робили спустошливі напади за Карпати.

Одне із таких вторгнень сталося в 1594 р., коли татарська орда перейшла Верецький перевал, пограбувала і сплюндрувала Сваляву, Мукачево, але взяти Хустський замок не змогла.

Остання битва на Закарпатті з татарами відбулася в серпні 1717 р. Після чергової турецько-австрійської війни частина їх із полоненими (близько 8 тис. осіб) поверталася з угорського походу через Ясіня в Крим. Відвагою та організаційним хистом тут відзначився колишній запорозький козак Юрій Подерей². Це знайшло відбиток у народній пам'яті. Сільський куток, де він жив, досі в Ясіня звать Подереєм.

Битва пройшла у три етапи. Спочатку гуцули на чолі з Ю. Подереєм зробили засідку між Квасами та Ясіня у вузькій ущелині Тіснини-Двері біля Тиси. Із стрімких скал на татарів спустили купи каміння і

---

¹ Архимандрит Василий (Пронин). Собрание трудов. – С. 208.

² Клочурак С. До волі. – Нью-Йорк, 1978. – С. 14; Ужгород, 2009. – С. 17.

дерев, завдавши їм значних втрат і визволивши багатьох полонених. Потім бій продовжився на Леваді, у самому центрі Ясіня, котру густо вкрили тіла загиблих татарів і гуцулів. Відтоді ту частину Левади назвали Костелівкою.

Усе завершилося вже на північних карпатських схилах – в урочищі Пробої, де лежить село Татарів, нині Івано-Франківської області. Уцілілі татари розбіглися і переховувалися в лісах і полонинах. Шлях через Карпати з боку Ясіня закарбувався як Татарський перехід.

До останнього татарського нападу (1717 р.) приурочено появу в переказах відомого на Закарпатті загальноукраїнського мотиву про те, як смілива жінка у своїй хаті втопила у бочці з розсолом грабіжника-татарина¹.

За монголами, кримськими татарами і турками закріпився в українців спільний етнонім «**песиголовці**», з яким асоціювалися дикі істоти, схильні до людодства. За припущеннями вчених, раніше слов'яни так іменували агресивних кочовиків епохи Великого переселення народів – гунів, які мали пса (собаку) за тотема². До того ж, азійські вершники зверху захисних шоломів прикріплювали жмут кінського волосся, подібного до короткого собачого хвоста.

Етнонім «песиголовці», можливо, закріпився у розмовній мові на Закарпатті в пізньому середньовіччі та бере свої початки з «Александрій». Ці мандрівні оповіді про Олександра Македонського, його війни зі східними державами залюбки переписували місцеві священики аж до кінця XVIII ст.³. Саме тоді про себе часто давали знати тюркомовні нападники.

У сюжетах «татарського циклу» закарпатських переказів провідна роль відведена таким мотивам:

1) підступне ваблення людей із сховищ, як-от: «Маріє! Іване! Анцьо! Сходіться, бо вже пішла погана віра із села!» (добре відомі сюжети «Як попадя втікала від песиголовців» із села Гребля, «Страбичово») чи «Маріє! Гафіє! Виходіть, бо погана віра вже пройшла» (Велика Копаня);

2) вбивство татарина і, прикметно, татарки у бочці з розсолом, кислим молоком чи біля печі сміливою сільською жінкою (у Горінчові – це баба Головкиня, в Імстичові – найбагатша газдиня Балабанка, у

---

¹ И. Б. Татаре въ Марамороши // Руська молодежь. – 1941. – Ч. 1. – С. 10-11.

² Сенько І. Келечин – рідне село Августина Волошина: Історико-етнографічний нарис. – Ужгород: Закарпаття, 2007. – С. 115-117.

³ З обширної літератури див.: Франко І. Карпаторуське письменство XVII – XVIII вв. // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 32. – С. 207-371; Панькевич І. Тишівська Александрія з початку XVIII в. – Ужгород: Уніо, 1922. – 108 с.

Великій Копані – Мелайчуканя, у Студеному – безіменна вдова, у Тюшці – жінка з дитиною, у Ворочові – хвора жона);

3) успішна оборона (село Абранка) і винищення татарів у глибокому зворі (варіант із Нересниці), у лісистій тіснині обабіч Драгова, у млаці біля Ільниці та Костилівки, на Татарському (нині Яблунецькому) перевалі, причому подеколи спільними діями вояків з Галичини (Польщі), з румунського села Апша і Підкарпатської Русі (Закарпаття), як оповідали у Рахові, чи драгівськими і кричівськими силачами біля Хуста, русинами з околиць Горінчова і Монастирця;

4) знищення Королівського замку і поява Севлюської (Виноградівської) мечеті;

5) етнічні міграції унів (гунів), раців (сербів), сасів (німців);

6) зустріч матері з потатарченою донькою у неволі;

7) татарські поховання, зокрема біля сіл Абранка Воловецького району, Ясіня (горб Грїбки) Рахівського району;

8) початок вирощування в краї кукурудзи (село Баранинці Ужгородського району), гречки-татарки (Осїй Іршавського району);

9) загибель людей, зокрема священиків (Келечин Міжгірського району).

За багатством художніх деталей і подробиць зразки із Закарпаття стоять набагато вище від аналогічних, наприклад, зафіксованих в українських етнічних областях Східної Словаччини. Однак винятково там побутує оповідь про зникле село Стежна, що за історичними документами знаходилося неподалік Руського Грабівця між селами Іновець і Руський Бистрий.

Щонайбільше словацьким українцям притаманний мотив ваблення людей (один із таких закликів: «Вийди Маріє, Катерино, пішла татарина!»), ширше відомий, доречно зазначила Надія Вархол¹, як міжнародний епізод у середньоевропейському просторі. У польській версії мовиться про шведів, у моравській – про куруців, у словацькій – про турків або татарів.

Монгольське, татарське і турецьке нашестя врїзалися в народну пам'ять. Чи не кожне поселення має сюжет, де доволі різні етноніми «монголи», «татари», «турки» змішалися або злилися. Нерідко їх діяння розмежовано. Наприклад, у селі Глинаний (нині Тячівського району) є топонім Турецька печера, що викопана на три ходи з колодязем в одному з них. Згідно з народним переказом, її за якоїсь

---

¹ Вархол Н. Народні перекази про татар. – С. 173-179.

нагоди зробили турки¹. Про місцеву Турецьку криницю оповідають у селах Дуби, Загаття, Івашковиця, Климовиця, Кобалевиця Іршавського району. Тут омили рани кіннотники Івана Смільчака, котрі розбили загін яничарів і звільнили з полону земляків.

Набіги тюркських народів були спустошливими. Багатовікова боротьба з ними відобразилася в численних фольклорних текстах. Часті вторгнення нападників змусили людей виробити систему спеціальних сигналів попередження – запаленими смолоскипами, церковними дзвонами тощо.

Тема нападу в переказах тісно переплетена з масовими пограбуваннями і вбивствами – «людей вирізали, все забрали». Переважають мотиви пролиття крові, спалення поселень, винищення дітей.

Окремо відзначено опір українок. З образом жінки пов'язані мотиви боротьби з татариним (турком). Вона вбиває ворога, виливає окріп на голову, топить у бочці розсолу, нерідко сама жертовно гине.

Війна **куруців** 1703–1711 рр. в народних переказах Закарпаття персоніфікована з контroversивними діяннями трансільванського князя Ференца Ракоці, про які вже велася мова. Ще раз підкреслюю, що повстання почалося і завершилося в межах сучасного Закарпаття, охопило всі тодішні його адміністративні одиниці – Ужанську, Березьку, Угочанську, Марамороську жупи.

У деяких переказах замінено справжніх противників угорців і німців на русинів й угорців, а Ференца Ракоці русинізовано. За звуковою подібністю від нього навіть виводять назви двох сіл Іршавського району – Великий Раковець і Малий Раковець². Великий – більше мешканців пристало до куруців, Малий – менше. Вельми несподіване пояснення постфактум.

Виокремлюється сюжет про бій біля села Довге (Іршавський район), з оригінальним поясненням фігури орла на меморіальній стелі та мікротопонімів – назв двох полів: На Лемацькім і Шарампу. «Орлови учинили пам'ятник» тому, що начебто він освіжав водою з річки обох противників, поперемінно додаючи їм стійкості. Під час перестрілки офіцер куруців дуже голосно командував: «Sárámpű!» («Стріляй поруч!»). Тому й поле ☐ Шарампу.

Мальовнича рівнинка між рікою Боржава і горбком Желізарським зветься На Лемацькім, відколи тут «сталася велика пришта [пригода]». Русини-лемаки з косами, мотиками, сокирами, ціпами зійшлися до Марамороша, щоби під проводом Ракоці звільнити народ і «руську

---

¹ Турецка печера / Подав [учень] Рудолф Павлик // Наш рідний край. – 1926. – Ч. 9 (май). – С. 161.

² Як то давно було. – С. 101.

віру від папишів [католиків]». Лемаки Березької жупи встигли дійти до Довгого, де відбулася перша битка (битва), розгромна для них.

Зі слів оповідача Федора Шандора батальна картина виглядала запеклою і кривавою: «Там на полі коло села проізошла перша битка межи куруцями і лабанцями, межи русинами і цісарьом. Ой потоком текла там кровця! Дуже много русинів упало, прулляло кров, вояки цісаря били добре озброєні, а наші русини мали лем дух, а не мали зброї. І уд тогди сесе поле звеся «на Лемацкім»¹.

Угорська революція 1848–1849 рр. відома у краї під назвою Кошутова р[и]еберія (революція, війна). В українців Закарпаття про неї побутують загалом непривабливі холодні спомини. Річ у тому, що гонведи (оборонці вітчизни) Лайоша Кошута (1802–1894), патріотизм яких органічно змикався із шовінізмом, чинили сваволю над русинами, словаками і т. д.

Сам Л. Кошут походив із словацького роду, проте заперечував існування словаків як етносу. Образно кажучи, це ☐ манкурт. Якщо такої радикальної націоналістичної лінії тримався він, прем'єр-міністр (із вересня 1848 р. до квітня 1849 р.) і правитель-президент (із квітня до серпня 1849 р.) революційної Угорщини, то що вже казати про збурені маси його прихильників.

Ось як оповідали у Міжгірському районі (запис 1992 р. у селі Ізки): «Коли була Кошутова риберія, то прийшли у Студений кошутівці. То били люди від ропи, они на наших били сердиті. А галичани від кошутівців мали свою варту. Студенці мали зв'язок із тою вартою. Кошутівці, оби покарати студенців за то, підпалили село. А студенці косами їх рубали. Така то була Кошутова риберія»².

Отож місцеве населення позитивно зустріло появу російських полків, як гарантів миру і спокою. Із тої пори один із присілків села Нижній Бистрий Хустського району називається Козацьким. Про це не раз говорили місцеві жителі: «Назва «Козацький» походить ще з 1848 року, коли велася визвольна боротьба. Козаки переходили через гори Карпати, на сьом місті отпочивали і тому то ся часть достала назву от їх імені»³. У ту пору донські та кубанські козаки, переважно українського походження, складали основу російської кавалерії.

Однак проявили відвагу на боці повсталих угорців, переконують перекази (ряд із них яскраво літературного характеру), і закарпатські українці Михайло Бачинський з Ужгорода (поручик для особливих до-

---

¹ Л[интурь] П. Франць Ракоци II в угро-русской устной традиции. – С. 188.

² Як то давно було. – С. 153.

³ Нижний Быстрый (Опись) / Подавъ Андрій Куцинъ // Руська молодежь. – 1943/44. – Ч. 7. – С. 15-17.

ручень при головному штабі), Андрій Андейкович, Федір Дудинський, силач Лавришин, чоловік із Ворочова на прізвисько Кошут.

На образ лідера угорської революції гармонійно наклався мандрівний мотив «ходіння правителя в народ». У Доробратові Іршавського району записано переказ «Як Кошут ходив межі народ»¹. Начебто він, будучи найвищим посадовцем повсталі Угорщини, читав надіслані в столицю скарги простолюду. Одного разу переодягненим інкогніто завітав у село Фогорош (нині Зубівка Мукачівського району). Побачивши на власні очі та відчувши на власній шкірі панську сваволю, Лайош Кошут на воротах графського двору прибав акт про скасування панщини і кріпацтва. В інших сюжетах панщину відмінив австрійський цісар. У історичних документах Волового (нині Міжгір'я) записано навіть те, як вербували у повсталу армію при допомозі банди (музик) і підпоювання. У Великому Березному, повідомили В. Гнатюку в 1898 р., двоє з таких рекрутів протягом десятиліть брали спеціальну пенсію – кошутівську. Сам Лайош Кошут, як відомо, після поразки революції емігрував до Туреччини (як і Ференц II Ракоці), потім – до Англії. Помер 20 березня 1894 р. у вельми похилому віці в італійському місті Турин, де провів із невеликими перервами останні свої сорок років.

У пореформені часи, насамперед опісля конституційного оформлення австро-угорського дуалізму 1867 р., спішними темпами почалася тотальна мадяризація Карпатського регіону. Її ідеолог – Л. Кошут хоч і знаходився у вигнанні, але був амністований та мав право повернутися додому. Одночасно карпатські села зубожіли внаслідок бездарної економічної політики Будапешта і потужної експансії дрібного єврейського капіталу. Зарадити соціальній катастрофі, що насувалася, мала на меті акція Е. Егана. Про це вже йшлося.

Перша світова війна зачепила безпосередньо третину сучасного Закарпаття. Восени 1914 ☐ навесні 1915 рр. край перетворився на бойовище між австро-угорськими і російськими військами. Як свідчить народний переказ, у залісненому урочищі Копань поблизу Сваляви відбулася сутичка австрійського підрозділу з донськими козаками. Під час двобою на шаблях австрійський командир став «вершником без голови». В іншому переказі назва урочища Ждимир біля села Сасівка на Свалявщині пояснюється перебуванням російських вояків, що очікували миру, точніше ☐ перемир'я².

Воєнно-політичний цикл історичних переказів примітний записами Івана Сенька та Івана Хланти, кореспондентів обласних газет «Кар-

---

¹ Записав Петро Лінтур. – С. 4.

² Андрела Л. Свалявщина у переказах і легендах. – С. 30, 97.

патський голос» і «Карпатська Україна» 1990-х рр. про загибель **Карпатської України**. На жаль, оприявненим взірцям часто бракує автентики, журналістсько-публіцистичний запал у них занадто випинає¹.

Сам факт появи записів є свого роду конструктивним відгуком на виступ відомого фольклориста Григорія Дем'яна. У 1991 р. він поставив нагальні завдання зафіксувати на магнітофонну стрічку чи папір усе доступне із цієї важливої ділянки народного світовиду – пісні, оповідання (меморати), перекази².

Першим відзначився Іван Сенько, котрий 1992 р. опублікував 6 сюжетів (один у трьох варіантах), записаних у селах Велятино, Крива, Рокосово, Чертіж Хустського району, Велика Копаня, Веряця Виноградівського району³. Через десятиліття він подав їх (за недоглядом упорядника паспортизація тексту «Через Велятинський міст» випущена у примітках) у розділі «Історія в бувальщинах» своєї персональної збірки «Як то давно було» (2003). Але долучив іще п'ять записів з Ужгорода (передмістя Доманинці, колишнє село) і трьох районів – Міжгірського (Ізки, Келечин), Перечинського (Ворочово), Хустського (Липецька Поляна).

Раніше зазначені зразки оповідального характеру, супротивні офіційному курсу тоталітарного керівництва Радянського Союзу, репресивно пригнічувались. У цьому сенсі звитяжцям і провідникам української ідеї на Закарпатті не пощастило. Отож тематичні народні пісні, мобільніший за прозу жанр, радянські фольклористи ретельно причісували фальсифікованими вставками і замінами⁴. В останнє чвертьстоліття про це безпристрасно й відкрито не говорив хіба що лінивий.

Оприлюднені перекази доносять до нас давні, оброслі мохом чутки про зраду, підступність німецького канцлера Адольфа Гітлера, котрий залишив напризволяще, без підтримки президента Карпатської України отця Августина Волошина у період гортистської агресії 14–18 березня 1939 р. У них відображено нерівний бій карпатських січовиків

---

¹ Хланта І. Карпатська Україна у народних переказах // Календар «Просвіти» на 1999 рік. – Ужгород, 1999. – С. 63-68; Минулося, та не забулося... Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упоряд., вступ. ст. І. Хланти. – Ужгород: Карпати, 2009. – С. 99-144.

² Дем'ян Г. Народ про Карпатську Україну 1938–1939 років // Фольклор у духовному житті українського народу: Регіон. наук. читання. – Львів, 1991. – С. 87-89.

³ Хуст над Тисою / Упоряд. І. Губаль. – Ужгород: Бокор, 1992. – С. 391-394; Як то давно було. – С. 247-252.

⁴ Ясько М. Народнопоетична творчість Закарпаття про боротьбу з фашистськими загарбниками (1939–1944 рр.) // Карпати: Літературно-художній альманах [Ужгород]. – 1958. – № 3. – С. 74-80.

з угорськими загарбниками на Красному Полі біля Хуста. Цей подвиг аналогічний героїзму української молоді під Крутами 29 січня 1918 р. Начебто оборона Карпатської України була історично невідворотною, бо старші люди знали давнє пророцтво: «Прийде час, що на краснім полі бик-третяк до черева у крові буде бродити». А поле назвали Красним, тому що колись на ньому росли яблуневі дерева і коли вони починали всі разом цвісти, то виглядало дуже красивим ☐ «красним».

Як і належить, записи з тої тематики пройняті героїко-трагічним пафосом. Адже вони породжені розстрілами зовсім молодих членів «Карпатської Січі» біля Тиси, безневинних юнаків із Севлюша (Виногорова), страдництвом поранених січовиків, нещасливим відступом незначного числа їх у Румунію.

Виводиться типовий образ Сюча – цілком випадкової жертви (за лінгвістичним парадоксом), кількістю і мотивами відбору котрих не були обмежені окупанти. «Навіть у Королівській Хащі за Хустом на дубах можна було побачити повішених січовиків», – переказували наступним поколінням. А центральна площа столиці Карпатської України – міста Хуста стелилася трупами загиблих так, що «не можна було пройти».

Варто сказати безпосередньо про число жертв, які фігурують у народних переказах. На Красному Полі загинуло троє хлопців із Копані, сімох там убили з ворожого літака, багатьох – із бронемашини, котру підбив із важкого кулемета Василь Бистрянин із Рокосова. На околиці Рокосова в різних місцях знайшли 18 убитих січовиків.

Багатьох полонених угорці розстріляли на березі Тиси поблизу Хуста, а десятъох ні до чого не причетних гімназистів із Севлюша, котрі просто поверталися додому, – теж над Тисою у Веряці. Біля Хуста «дурно загинув» чоловік Сяч, бо його гонведи сприйняли за січовика на підставі звукової подібності прізвища. Проявили незламність під час розстрілу Іван Попович та Йосиф Шкіряк із Доманинець, Федір Татинець із Келечина, Василь Опаленик із Ворочова.

Після катувань вороги розстріляли січовика у Липчі (доти тягли селом прив'язаного за ноги до авто), а також вісьмох січовиків із Перечина, заставивши їх заздалегідь викопати собі могили. Один із них в агонії стрибнув у річку Уж, тіло його знайшли у воді через два тижні аж біля урочища Скалка, кілометрів із десять униз за течією. Нині поблизу Ворочова на місці розстрілу восьми січовиків стоїть хрест із меморіальним каменем.

Над річкою нижче Волового (Міжгір'я) окупанти стратили п'ятьох січовиків, але один із них вибрався з могили, вижив, його ніхто не зрадив, аж поки про це не довідалася вже радянська влада: «А коли прийшли руські, хтось проговорився про того чоловіка із Сопків, що переховував січовика, і чоловіка забрали і відправили у Сибір. Січовиків

ненавиділи і мадяри, і руські, бо січовики були за вільну Україну"¹. Тому після війни до могили сина, похованого на виході з Липчі у Полян, потайки приходила його мати «десь із Галичини». Вона якимось чином дізналася про місце загибелі та поховання своєї дитини.

Окремо подається тема про розстріли полонених січовиків, переданих угорськими конвоїрами польським карателям. Близько шести сотень молодих галицьких українців були розстріляні на закарпатському боці Верецького перевалу над селами і присілками Нова Ростокка, Верб'яж, Петросовиця, Жупани (знаходиться на галицькому схилі), Лази, зокрема в урочищах Глухівський Верх і Грибова Долина.

Поступово замість меморатів (оповідань) виборюють собі місце під сонцем народні перекази про **Другу світову війну** на Закарпатті, передусім на її завершальній стадії, коли восени 1944 р. у край увійшли війська Радянського Союзу. Один із текстів пояснює назву урочища Міни біля села Яківське на Свалявщині². Тут, на замінованій місцевості, спочатку загинула місцева жителька, відтак і радянський офіцер. Невдовзі міни ліквідували, проте назвою урочища увічнено трагічну сторінку минулого.

Нав'язаний післявоєнною комуністичною ідеологією термін «визволення» не вкорінився серед пересічної спільноти Закарпаття. «Визволителі» часто поводили себе гірше жорстоких загарбників. У селі Сторожниця Ужгородського району переказують, як радянські солдати влаштовували у селі п'яні бійки, займались грабунками, гвалтом, наругою, тому дівчата і молоді жінки масово переховувалися³.

Чимало сюжетів про **радянські часи** на Закарпатті уже в статусі народних переказів. Насамперед ідеться про тоталітарні новації (як-от: руйнування сакральних об'єктів — церков, придорожних хрестів тощо), візити керівників Комуністичної партії та уряду, простіше кажучи, перших осіб СРСР Микити Хрущова і Леоніда Брежнєва⁴. Так, з одним із них у народі пов'язано появу асфальтованої дороги з Ужгорода до «Хрущовської дачі», що в приміському урочищі Дубки (належить до села Оноківці Ужгородського району). А Л. Брежнєв між цими ж Дубками і селом Невицьке зупинив літерний потяг «Москва — Прага», що-

---

¹ Як то давно було. – С. 251.

² Андрела Л. Свалявщина у переказах і легендах. – С. 74.

³ Див.: Офіцинський Р. "Сонце довгожданої волі". Коли ж День визволення і Закарпаття, і всієї України? Та чи визволення? // Тисячоліття – Millennium. — Вип. 1. – Ужгород, 2014. – С. 5-13.

⁴ Лижечко В., Десятникова-Маринич Л. Почули перекази про Матяша і Хрущова. — С. 13-14.

би сказати своїй свиті: «Тут я воював!». Справді, він восени 1944 р. був начальником політичного відділу армії, що вступила у край.

ЕТНІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ, ПРАВОВІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Соціальний аспект у закарпатських переказах належить до найменш опрацьованих етнологами. Якщо заглибитися в автентичні тексти, можна знайти фактографічні родзинки про первісне суспільство, середньовічні міграційні хвилі, людомори від епідемій, статус різних верств населення та їхні привілеї, а щонайбільше внаслідок часової наближеності – про кріпацькі порядки і поступ індустрії.

Відлуння первісного ладу бачимо в переказі «Як старших людей відвозили у ліс» (Келечин), що трансформувався з дотичного казкового сюжету¹. Залежачи від примх природи, постійно відчуваючи брак продовольчих ресурсів, прадавні люди нерідко у негуманний спосіб позбавлялися зайвих ротів. Інакше кажучи, вони позбувалися німецьких родичів, залишали їх напризволяще, коли життя наодинці дорівнювало ліченим дням.

У міграційно-колонізаційних процесах Закарпаття присутні різні етнічні та етносоціальні спільноти, пов'язані з кочовим чи осілим життям. Під кутом зору народних переказів, передусім ідеться про предків сучасних українців, угорців, румунів, сербів, хорватів, німців, словаків, ромів, євреїв, італійців, французів, греків, болгарів.

Серед інших видів джерел цінну інформацію щодо міграції в Українських Карпатах містять антропонімічні дані. Приміром, зіставлення місця побутування відтопонімічного прізвища з локалізацією відповідного ойконіма показує, звідки вийшов і куди переселився його перший носій. У цьому світлі найпотужніші міграційні хвилі протягом останніх восьми століть мали три напрямки: північ ↔ південь (північно-карпатська українська), південь ↔ північ (угорська і південнослов'янська), захід ↔ схід (німецька і лемківська)².

Перша хвиля ще раз зафіксувала позиції українського етносу на південних карпатських схилах, зокрема, йдеться про подільський та галицький потоки. Відтак влився волоський струмінь, а Карпати не раз служили місцем рятунку від турків і внутрішніх воєн (куруців і ланців) для населення Угорської низини і Балканського півострова. У XVI–XVIII ст. лемки і східні словаки інтенсивно переселяються в захід-

---

¹ Чарівна торба. – С. 84-85, 161.

² Чучка П. Антропонімія Закарпаття. – Ужгород, 2008. – С. 621-622.

ні та центральні райони Закарпаття. Саксонських колоністів, відомих із XIII ст., від середини XVIII ст. кількісно перевищують нові переселенці – шваби (тирольці, богемці та ін.).

Більшість переселенських акцій здійснювалися державою, проте українське і словацьке заселення Карпат переважно було стихійним. Сучасна картина розселення на Закарпатті, включно з картою діалектів, стабілізувалася на початку XVIII ст.

Примітною є трактовка українською людністю одного із середньовічних міграційних потоків – угорського. Вона поширена у селах Велика Копаня і Мала Копаня Виноградівського району. Це запис 1990 р.: **“Мадяри хотіли мати ліпші землі та вигнали русинів. Та русини мусили закопуватися в берег. Тому й називається село Копанею. Так від мадярів утекли люди і туди, де Мала Копаня. Ті утікали з Текова. У Текові лишилися мадяри, і до днесь там мадяри”**¹.

Від **раців** (сербів і хорватів) походять вельми поширені на Закарпатському Потиссі прізвища Рац і Рацин. У селі Осій Іршавського району побутував переказ про те, що колись (до заснування Осою на початку XVII ст.) на південній околиці у бік села Білки проживали раци². Вони збудували хати і церкву з цегли, володіли технологіями випалювання її з глини, а також плавили залізо. Викопані ливарні матриці (пярги, жужлі) пізніше дуже цінилися на «железній фабриці» в Довгому.

Згідно з народним переказом, витіснили раців нові мігранти – **скотарі-волохи** (романці та слов'яни): “Потом румин вигнав їх і они пошли и поселилися десь на долині”.

У селі Підгірне (раніше Волоське) Іршавського району охоче переповідають про першопоселенців ☐ вихідців із Волощини³. Вони втекли від кріпацтва й осіли серед густого лісу під горою, що захищала від холодних північних вітрів. Прибулі волохи не любили обробляти землю, а займалися промислами ☐ виготовляли дерев'яні вироби: відра, корита, миски, ложки, обмінюючи на харчі у сусідніх селах. Дерев'яних порід стало обмаль, тому волохи покинули оселі та перемістились на південь. Перебрали річку Іршавку й поселились на правому березі, де й донині живуть їхні нащадки. Відтак село опанували українці, від імен яких походять мікротопоніми: Яків Горб, Андрічикова Копань то-

---

¹ Як то давно було. – С. 94.

² В[eregiensis] Т[h.]. Переказъ про рацовъ // Литературна недѣля. – 1942. – Р. II. – С. 250-251.

³ Ільницька Вікторія. Історико-культурний розвиток села Підгірне Іршавського району Закарпатської області: Дипломна робота спеціаліста / Кафедра історії України істор. ф-ту Ужгород. нац. ун-ту. – Ужгород, 2015. – 107 с. Зокрема с. 18.

що. Про волохів нагадують назви навколишнього лісу ☐ Волосянська Хаща, дерев ☐ волоські горіхи, давніше найменування села.

У багатьох інших українських поселеннях Закарпаття теж простежуються волоське коріння, хоча сучасні мешканці це заперечують. Маю на увазі села Мерешор (Міжгірський район), Требушани (нині Ділове Рахівського району), Лумшори (Перечинський район), Бовцар ☐ присілок, куди перемістили у 1956 р. село Вільшани Хустського району¹. У переказах ці назви патріотично пояснені поєднанням слів рідної мови: міра і шор (ряд, послідовність, купка), три бужани (вихідці з-над Буга), лум (гілля, вітки) і шор, був цар (анахронізм, пов'язаний із князем Ракоці). У той же час є достовірним те, що Лумшори виникли на розкорчованій від пралісу площі, а першопоселенцями Мерешора і Бовцара були вівчарі. Однозначно відповісти про їх етнічну належність вельми складно.

Подібна колізія з двома народними версіями появи українського села Драгово Хустського району. За переказом, поширеним у середовищі закарпатських румунів, це поселення належало волоському воєводі Драгошу чи його внуку Драгу, котрі потім перебралися у Молдову. У самому ж селі побутує переказ про фундатора – вояка Рішка, прозваного драком (чортом) й обдарованого австрійською правителькою Марією Терезією.

Волохи-колоністи доповнили контингент автохтонного слов'янського населення Карпатського регіону. Там, де виникли суцільні поселення з етнічно волоським (романським) елементом, вони збереглися в українському оточенні (як на Тячівщині та Рахівщині). В інших випадках їх асимілювали українські поселенці, котрі теж користувалися волоським правом². За деякими припущеннями (Гіядор Стрипський), одне з територіальних іменувань закарпатських українців – бляхи (східна частина Свалявського і північна Іршавського районів – села Березники, Керецьки, Кушниця та ін.) походить від слова «влахи» (волохи).

Від трансільванських волохів-русинів і волохів-романців, крім полонинського вівчарства, поширилася на Закарпатті система правовідносин, що найповніше проявилась у самоврядуванні, соціальних, податкових привілеях. Ці села тривалий час не знали панщини, могли не

---

¹ Сенько І. Топонімічні перекази Закарпаття в етнологічному контексті // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства / Відп. ред. М. Сюсько. – Вип. 6. – Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2002. – С. 150-155.

² Галас К., Лизанець П. До питання про валаську колонізацію // Тези доповідей до ХІХ наукової конференції [УЖДУ]: Серія мовознавча. – Ужгород, 1965. – С. 39-46; Думнич Ю. «Волохи» Закарпаття по даним грамот ХІV в. // Славяно-волошские связи / Отв. ред. Н. Мохов. – Кишинев: Штиинца, 1978. – С. 148-162.

видавати збіглих селян-кріпаків. Їхні повинності зводилися до сплати спеціальних податків худобою і продуктами скотарства.

У XIV–XVII ст. залюднювалися необжиті та спустошені монгольськими, татарськими, турецькими вояжами простори південних схилів Українських Карпат. У Марамороші (сучасні райони Рахівський, Тячівський, Міжгірський, Хустський, частково Іршавський) волохи тривалий час мандрували довколишніми полонинами зі своїми чередами й отарами. Вони залишили наступникам у спадок 25% топоміки з романським і латинським підтекстом: назви гір і полонин Менчул, Говерла, Петрос, Плай тощо.

Це ж стосується термінів, пов'язаних із випасом і видоєм худоби: марга (худоба), ватаг (головний пастух), салаш (стійбище пастухів із примітивними господарськими і житловими забудовами на випасах), колиба (курінь пастухів), трембіта (пастуша труба), урда (вид сиру), ватра (вогонь), баганчі (чоботи), клібаня (капелюх) і т. д. Волохам завдячують і найменування деяких ветеринарних процедур, як «валашити» – каструвати самців.

Пастівницькі форми відгінного скотарства переважали тут над одно- і двопіллям гірського землеробства. Роль провідної галузі відіграло вівчарство. Основною породою овець була «волошка» (волоська). Вона ширше відома під назвою “рацка” (сербська), оскільки її розводили рацькі (сербські та хорватські) пастухи. Відтак за нею закріпилася назва “гуцільська”.

Волохами донині зветься понад п'ять тисяч мешканців 11 сіл Перечинського, Свалявського, Ужгородського, Мукачівського районів. Їхня говірка нагадує діалект румунської. Інколи на них кажуть «білі цигани» через подібність до ромів. У селі Порошково Перечинського району волоський табір знаходиться поруч із ромським. Разом їх 1,4 тис. осіб – третина села. Проте у місцевій школі волохи і роми в 2009 р. склали дві третини учнів перших класів.

У перспективі Порошково може перетворитися на волосько-ромське, як це сталося в останні десятиріччя з розташованим неподалік селом Свалявка. У свою чергу, від ромів (**циган**) у селі Циганівці Ужгородського району залишилася лише назва. Нині їх тут не облікують. Поляна на Анталовецькій горі того ж району служить Циганським календарем. Там найдовше сніг лежить. Як тільки він сховався, роми вже ходили босоніж.

Як не дивно, під час перепису населення волохи записуються українцями. Про них не стрічаємо переказів, хіба що про Ворочово, кот-

ре змінювало свою дислокацію тричі¹. На першому місці (нині – цвинтар) жили живани (бандити), на другому (біля потока) – волохи, котрі виготовляли з дерева корита, а на третьому, теперішньому – люди (українці), які тікали від панщини.

Колонізація на волоському праві була спрямована на господарське освоєння середньо- і високогір'я рідкозаселених Карпат. Позаяк не йшлося про винятково етнічну специфіку, то ряд учених запропонували звичний термін «волоська колонізація» замінити на нейтральний – «карпатська пастівницька колонізація». У тому сенсі помічний переказ про те, як «давно **товти** [словаки] із Словаччини ходили купувати худобу аж за Карпати»². Зокрема, вони постійно переганяли отари через перевал поблизу Ясіня.

Якась частина тюркомовних агресорів ☐ кримських **татар** ☐ не відразу поверталася з походів у Карпати і певний час замешкала й на закарпатських перегір'ях подібно до волохів. Принаймні про це свідчить переказ, записаний у селах Горінчово і Монастирець (Хустський район): «Татаре довго жили в сій околиці. Русини оддалилися на полонини. Там орали і сіяли. І нині найдуться там борозди. Порядки татар і їх віра не любилися русинам. Они змовилися і коли раз татаре готовилися в поход, подтяли і подрізали великий ліс в дорозі, куди татаре мали йти. В часі переходу повалили подтяті дерева і знищили татар. За се били подняті до стану нямешского»³.

Загалом у гірських районах середньовічного Закарпаття юридичний статус новозаснованих поселень чи нових поселенців у старих селах регламентувався звичаями і нормами руського, волоського, німецького, польського права. Однак вже з раннього середньовіччя етнічне обличчя Закарпаття майже повністю визначав східнослов'янський (руський) чинник.

Німецьких колоністів (**сасів, швабів**) на Закарпаття запросили спочатку угорські королі, а потім австрійські володарі. Прибульці істотно вплинули на поступове підвищення життєвих стандартів, зокрема запровадили вуличну забудову сільських поселень.

У першій половині ХХ ст. закарпатські німці проживали у 82 селах. Із них тільки сім заснували і майже повністю заповнили німці: Нове Село – Schönborn (1730), Німецька Мокра – Deutschmokra (1775), Софія – Sophiensdorf (1804), Усть-Чорна – Königsfeld (1815), Драчино – Dornsdorf (1827), Синяк – Blaubad (1830), Нове Сусково – Erwinsdorf (1850). Це у нинішніх межах трьох районів: Мукачівського (Нове Село, Синяк,

---

¹ Як то давно було. – С. 80.

² Як то давно було. – С. 112.

³ Гор'нчово // Наш рідний край. – 1926. – Ч. 7 (март). – С. 109-111.

Софія), Свалявського (Драчино, Нове Сусково), Тячівського (Німецька Мокра, Усть-Чорна).

Активно освоючи нову батьківщину, німецькі переселенці існуючі українські топоніми перекладали на німецьку мову найчастіше калькою. Детально це висвітлено на прикладі села Синяк, заснованого майстрами-лісорубами з Богемії (нині Чехія)¹. На жаль, німці Закарпаття зазнали з боку радянської влади нещадних репресій, увійшли до переліку «ворожих націй». Так, у 1946 р. у Сибір депортували близько двох третин німців із Синяка – 181 особу.

Раніше, подеколи і досі, пересічні українці Закарпаття називали німців сасами, швабами. Переказ «Саси», записаний на початку 1920-х рр. у Текегазі (нині село Теково Виноградівського району), відобразив один із ранніх етапів німецьких переселень, ще до монгольського нашестя 1241 р.

Ці перипетії оповідач Юрій Кикирчень подав на матеріалі сусіднього села Сасово як зрозумілу річ: «До татар в Угочи біля Тиси жили саси. Як у Сасфалов прийшли татари, на нашом облазі [схилі] велику войну мали із сасами. Довго войовали. Позніше саси утратили войну і утекли у ліси межі гори. І до нині они там живуть у Мармароській жупі у Вишкові, у Тячеві і у Довгополі. По татарах заяли [зайняли] руснаки Сасівське і до нині звеся оно Сасфалово»².

Принагідно саси згадуються у міжконфесійному конфлікті, що мав місце у селі Веряця³. Очевидно, їх ненароком сплутано з кальвіністами-угорцями. Начебто, коли саси переселялися у Сасово, закопали свій церковний дзвін. Згодом його знайшли у Веряці, риючи фундамент під нову церкву. Нагадаю, що дзвони у давнину були неабиякою цінністю.

У долині Солоний (інші назви ☐ Коштіль, Королівська), що між Новоселицею, Підплешею і Нересницею Тячівського району, колись було Німецьке Село, де добували сіль⁴. Через недогляд солекопів-німців їхнє село затопило водою, щезла під землю і церква з дзвіницею, а те місці затягли два соляні озера.

На початку XVIII ст. на Закарпатті, зокрема в Ужгороді та Хусті, поселилися **греки** (найімовірніше – македонські), котрих як торгових конкурентів витіснили чи просто вигнали з угорських теренів – Де-

---

¹ Куля Ф. Топоніми околиці Синяка (До питання про німецьку топонімію Закарпаття) // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства / Відп. ред. М. Сюсько. – Вип. 6. – Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2002. – С. 114-117.

² Народнѣ оповѣданя про давнину. – С. 23.

³ Як то давно було. – С. 157.

⁴ Давнѣ солянѣ копальнѣ в Нересницях / [Подав учень] Василь Гасинець // Наш рѣднѣй край. – 1924. – Ч. 6 (февруар). – С. 14-15; Каштѣль / [Подав учень] Андрей Бѣланич // Там само. – 1924. – Ч. 7 (март). – С. 12-13.

брецена і Токаю¹. Із часом вони зосередили в своїх руках усю торгівлю Ужанської жупи (приблизно п'ята частина від нинішньої площі Закарпатської області). У середині XVIII ст. їхня частка у населенні Ужгорода (близько 1,5 тис. осіб) сягнула 14% – 35 родин із наявних у місті 255. Тому вони, крім купецької спілки, змогли організуватися в окрему православну парафію, збудували свою церкву 1786 р., утримували священника, дяка, вчителя.

У першій половині XIX ст. ужгородські греки змішувалися з прибулими одновірцями – сербами, котрих радо приймали до свого товариства, відтак русинізувалися і мадяризувалися. Не витримавши асиміляційного тиску, грецька громада Ужгорода розпалася. Але примітно, що церкву і парафіяльний будинок у 1900 р. вони продали ближчій до православної конфесії – греко-католицькій за 16 тис. золотих, хоча протестанти-лютерани їм пропонували більш як учетверо – 70 тис. На цьому місці виріс у 1912 р. василіянський монастир. У його архітектурний ансамбль у внутрішньому дворі гармонійно ввійшла грецька церква, де, згідно з договором купівлі-продажу, щороку повинні були правити одну службу грецькою мовою, а поховання біля неї мали залишитися неторканими. У радянський час церкву переробили під аудиторію, а всю монастирську будівлю займає нині фізичний факультет Ужгородського національного університету.

Цей екскурс здавався би зайвим, коли б не народний переказ, почутий Кирилом Галасом у рідному селі Іза Хустського району. Наскрізним у тексті є універсальний мотив утечі на конях із переставленими підковами. До того ж у Хусті на згадку про греків залишилася церква, котра дісталася реформатам і де залишилися грецькі книги. За ними доглядали, аби не заплісніли, щороку їх провітрювали. Про це говорили місцеві жителі.

Сам же унікальний переказ заслуговує цільного відтворення: “Старі люди говорили, что у нас жили колись греги. Били они дуже побожні, бо били нашої віри. Много їх било і в Хусті. Тоту церков, что тепер мадярска, они правили [збудували]. Айбо потому прийшло на них якоєсь гоненіє і погане вигнали їх із нашого края. Чтоби могли щастливо утечи перед тими поганами, дали поковати своїх коней на руби, або по слідах не видно, в котрий бок пошли. Что і пощастило їм. Бо погани, видячи сліди, думали, что они туди пошли, бо сліди так штимовали [тут: показували], і обманулися. А греги щастливо втекли”².

---

¹ Леми [Лелекач М.]. Греки въ Унгварѣ // Литературна недѣля. – 1943. – Ч. 9 (1 мая). – С. 105-106; Галась К. Переказъ про грековъ // Там само. – С. 106. Про церкву греків див.: Кобаль Й. Ужгород відомий та невідомий. – Львів: Світ, 2003. – С. 84-85.

² Галась К. Переказъ про грековъ. – С. 106.

До початку XVIII ст. на територіях, підконтрольних Австрійській та Трансільванській державам, покінчили з вільним пересуванням населення. Однак Українські Карпати виявилися саме тим місцем, де **селяни-русини** часто змінювали попереднє місце проживання. Вони прагнули залишатися постійно вільними і поза привілейованими відрізками часу ☐ неоподатковуваними 12-20 роками.

Низка поселень у Великоберезнянському, Воловецькому, Міжгірському, Свалявському, Рахівському районах, згідно з народними переказами, засновані галицькими українцями. Там, де село Присліп, утікач-переселенець із Галичини випасав овець і на звірів ставив слопи (пастки)¹. Вихідці з Косова заклали село Косівська Поляна і дали назву річці Косова (нині Косівська)². Галицькі прибульці приєдналися до нащадків козацьких родин Наливайків і Криваничів – засновників Новоселиці (Міжгірський район)³. У тому ж районі галичани заснували ще низку сіл, зокрема Верхній Студений та Лісковець, а на Свалявщині ☐ села Ганьковиця, Плоске, Стройне. Таких свідчень чимало.

Інтенсивній колонізації гірського пасма Закарпаття прислужилися опришківство і дезертирство, періодичні переливи українського населення з галицького боку. По обидва боки Карпат рекрути нерідко тікали і ховалися від суворої та тривалої військової служби. Це призвело до яскравого спалаху народнопоетичної творчості, де відбито масову історичну свідомість колоритної епохи.

За народними переказами села Новоселиця Тячівського району, піонерами (першими поселенцями) округи були розбійники⁴. Вони ховались у важкодоступних місцинах, проживали в тимчасових хатинках – салашах. Між ними відбувалися криваві сутички. Сильніші гнали слабших з обжитих місцин у лісисто-гірську глиб. Опришки Тома, Тяско, Джуган спустошили чужі господарства, а невдовзі облаштували нові обійстя (салаші). Це перезаснування відбилося в назві Новоселиця, себто Нові Салаші.

На місці сучасного села Сойми Міжгірського району опришки проводили щорічні весняні збори-сойми – як у Речі Посполитій. На них обирали ватажка (капітана) і планували грабівницькі походи⁵. Позаяк із та-

---

¹ Прислоп / Подав Георгій Ледней // Наш рідний край. – 1930/31. – Р. IX. – С. 103-105.

² Од чого походить назва села Косовська Поляна? / [Подав учень] Федор Сас // Наш рідний край. – 1923. – Ч. 4 (децембер). – С. 18 (обкл.).

³ Два письма. II. Новоселиця / [Подав учень] Іван Козак // Наш рідний край. – 1924. – Ч. 6 (февруар). – С. 7-9.

⁴ Офіцинський Р. Новоселиця у минулому і сьогодні (1371–2009 роки). – Ужгород: Гражда, 2009. – С. 19-20.

⁵ Як то давно було. – С. 80, 112.

кими ізгоями ніхто не хотів родичатися, то вони за жінок викрадали собі дівчат (село Широкий Луг Тячівського району). В етнології цей шлюбний звичай добре знаний як умикання (викрадення) молодої.

Модифікований варіант цього – ярмарки дівчат. Останній з них 1720 р. припинив своє існування у селі Красний Брід (Східна Словаччина), де проходив біля монастиря двічі на рік¹. У визначений день родичі наречених у шатрах виставляли придане – корова, воли, кози, лада з одягом, гроші. Нерідко бідні женихи у змові з друзями силою, бійкою відбирали обраних дівчат від заможних батьків.

У комітатах Мараморош та Угоча подібні торговиці відбувалися на полонинах. Заручини проходили відразу ж при свідках чи священнику. Наприклад, у давнину раз на рік із «грунів» (гірських схилів) до Бичкова (Рахівський район) сходилися відданиці з приданим. Нерідко силоміць забрана дівчина вже не бачила більше ніколи родичів, а вони не знали про її нове місце проживання². Первісно примусова форма укладення шлюбу відлунняла у весільних обрядах: у викупі викраденої молодої, а ярмаркова – у грайливих променадах гарно одягнених дівчат серед велелюддя до й після релігійних церемоній, відпустів, храмових свят і т. д.

У новітніх сюжетах, які прагнуть закріпитися в народних переказах Закарпаття, привабливими персонажами є **французи**. Суть ось у чому. Коли Наполеон програв битву під Ватерлоо 18 червня 1815 р., його офіцерів розселили закутками Європи. Дехто потрапив у село Турґі-Ремети, нині Перечинського району³. Письмових доказів нема, але є кулінарні, ономастичні, фольклорні. Адже тут побутують начебто французькі прізвища Роля, Біган та ін. У селі здавна готують французький делікатес – жаб'ячі лапки, тому сусіди жителів Турґі-Ремет прозивають жаб'ярами.

Італійців на Закарпаття прибили три хвили. Уперше вони трудилися тут у другій половині XVIII ст., коли проклали шосе між містами Сигіт (Сігету-Мармацією) і Станіслав (Івано-Франківськ) через Яблунецький перевал. Через століття між цими містами звели залізницю. Північноіталійські майстри-каменотеси володіли технологією «чистої кам'яної кладки» аркових мостів, тунелів, підпірних стінок, інших споруд. Досі вражає міцність прибережних стінок й акведуків, викладених вручну з тесаного каменя, що за століття витримали не один паводок.

---

¹ Довгун В. Ярмарки на дівчата // Наш рідний край. – 1926. – Ч. 6 (февруар). – С. 81-83.

² П[отушняк] Ф. Останки обычаю краденя жонокъ и дѣвочихъ торговъ // Литературна недѣля. – 1944. – Ч. 11 (1 юнія). – С. 125-127.

³ Ващук Т. Іподром, жаб'ячі лапки, могила Еліс Віндзор... // Закарпатська правда; Karpatnews.in.ua. 2012. 5 лютого.

Спорудження залізниці на Рахівщині розпочали у 1870-х рр., а завершили 15 серпня 1895 р. Аби вчасно її закінчити, а це 76,564 км, у квітні-вересні 1894 р. задіяли 14289 робітників, або на 1 км – 186 осіб. Суміжну лінію Вороненка ☐ Надвірна ☐ Станіслав відкрили на дев'ять місяців раніше ☐ 19 листопада 1894 р. У народі переказують, як будували найдовший 1300-метровий тунель у межах Зиміро-Вороненківського перевалу¹. Його рили з обох боків під керівництвом італійського інженера, чиє ім'я та прізвища в людській пам'яті не збереглося. У визначений час зустріч під землею не відбулася. Проектант застрелився, але роботи продовжили. Через день обидві групи зустрілися, похибка була незначною.

Загалом же на будівництві працювало кілька тисяч спеціалістів з різних куточків Європи, зокрема італійці. Не всі повернулися додому в Італію, бо залишилися обслуговувати залізничну гілку. Не менше десяти з них замешкали у селі Требушани (Ділове) і мали прізвища Буцці, Делізотті, Зондонелло, Корадіні, Мартіглони, Манфреді, Мартін, Монті, Піціні. Пізніше їх прямих нащадків налічили з півсотні осіб. Джованні Буцці з батьківщини привіз бджоли і тримав пасіку. Луїджі Корадіні поселився з дружиною Марією Піціні. Його прозивали Гарібальді, бо мати походила з роду відомого борця за об'єднання Італії. Корадіні певний час був головою села. У римо-католицькій церкві Ділового, що освячена 23 вересня 2013 р., досі відправляють панахиди в честь предків-італійців.

Італійські спеціалісти 1886 р. під час будівництва залізничного мосту припустили, що саме поблизу Ділового знаходиться географічний суходільний центр Європи. Про це написали австрійські газети. Учені Віденського військово-географічного інституту підтвердили розрахунки італійців. Навесні 1887 р. тут, на березі Тиси, звели кам'яну стелу висотою 1,5 м, де написали латиною: «Вічне (центральне) місце. Дуже точно приладом, виготовленим в Австрії та Угорщині, зі шкалою меридіанів і паралелей, для Європи встановлено. 1887». До речі, ідіома «*locus regennis*» (вічне місце) має експресивне значення «пупок світу».

Третя хвиля. У Берегово 1916 р. привезли близько двохсот військовополонених-італійців для праці в селах округи з умовою хоча б щоденного одноразового харчування. Серед них переважали каменярі з Мілана й Турина². Для виноградарів села Бене (Добросілля) вони ви-

---

¹ Волощук М. Нащадки італійців на Гуцульщині // Українська газета: газета для українців в Італії. ☐ 2013. ☐ 31 травня; Ткач М., Волощук М. Перший потяг до Рахова // Магістраль: всеукраїнська транспортна газета. ☐ 2014. ☐ 6 серпня.

² Див.: Офіцинський Р. Перша світова війна на Закарпатті // Тисячоліття – Millennium. ☐ Вип. 2. – Ужгород, 2015. – С. 50-67.

довбали в скелях шість пивниць, довжина найкоротшої з них – 17,5 м. Не сумніваюсь у тому, що побутують тематичні перекази.

Принагідно зауважу, що не вдалося поки що побачити чи почути тексти народних переказів про представників інших етносів, які осіли на Закарпатті. Приміром, **болгари** з другої половини XIX ст. займалися городництвом у Мукачеві та Ужгороді. **Євреї** як актори другого плану діють у багатьох народних переказах Закарпаття, зокрема опришківського і топонімічного циклів. Варто записати й опрацювати тексти про закарпатських євреїв, яких нещадно винищили під час Голокосту.

Століттями людство періодично проходило крізь сито природного відбору. Величезних демографічних збитків завдавали **епідемії** невиліковних донедавна хвороб із різними модифікаціями, зокрема чуми, холери, віспи, тифу, грипу, дифтериту, дизентерії. «Старі люди приказують, що колись давно була чума у Бичкові, народ на ту хвороту умирав. Люди ходили до ворожки, котра їм казала так, щоби взяли два бики-близнюки та оборали наоколо село, і так чума перестане. Люди так зробили і лишилася назва селові Бичків»¹. Подібне зробили у селах Павлово і Тибава Свалявського району, коли розповсюдилася холера. Про це йдеться у народних переказах, один із них є відповіддю на запитання: «Чому на гербі Павлова дві волячі голови?»². До того ж оранку ще й посипали сіллю.

Аби не прийшла умітка (пошесть), так само оборювали села Росішка (Рахівський район), Подобовець (Міжгірський район), Кічерний та Абранка (Воловецький район)³. Від того й назва останнього (Оборане ☐ Абранка, інший варіант: Оборонене [від татарів]). Мовиться про давнє дійство: односельці (хлопці-близнята) оборювалися рідкісними биками-близнюками трирічного віку (інколи – чорної та білої масті), вперше запряжених у плуг без жодних залізних деталей. Ота магічна борозна (рів) служила протиепідемічним оберегом, оскільки холера, чума й т. п. не мали сили її переступити.

У переказах різного плану, здебільшого топонімічних, надibuємо десятки аналогічних свідчень, у тому числі про церкву, що не врятувала від холери (Негровець) або новозбудовану церкву як оберіг (Горб). Як не курйозно, та це два ідентичні тексти від одного і того ж оповідача.

Першого разу, у збірнику «Біля райських воріт» (1980) І. Сенько подав записаний ним переказ із кінцівкою: «А від біди горбівчан церк-

---

¹ Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі... – С. 429.

² Андрела Л. Свалявщина у переказах і легендах. – С. 81, 120.

³ Як то давно було. – С. 74, 159; Українські закарпатські говірки. – С. 128, 137.

ва не врятувала – через пару років півсела вимерло на холеру. Та й потім ще не раз то холера, то чума косила людей у Горбі”. Коли атеїстична мода відійшла, у книжці “Як то давно було” (2003) Сенько змінив заголовок й опустив оте закінчення. Більше того, у примітках він зауважив подібний варіант, оприлюднений 1980 р. Колега по цеху І. Хланта не додивився і подав запис у двох редакціях¹, наче справді йдеться про дві відомі дерев’яні (смерекові) церкви бойківського стилю XVIII ст. – у сусідніх селах Горб (Святого Духа) і Негровець (святого архангела Михаїла).

Трагічні за наслідками епідемії чуми і холери (по-народному: біла панія, умітка, болячка, корела) відлунили в ойконімах – назвах низки сіл: Мирча (вимерле), Негровець (чорне, біда), Страбичово (“стриблене” – винищене хворобою), Чома, Чумальово, Фенеш (“чума” угорською) – присілок Вишкова. Лучки (Великі та Малі) давніше знаходилися на іншому місці – біля Мукачівського замку. Холера примусила луччан переселитися далі – в болотисту долину Латориці².

Останні масові спалахи холери в Марамороші обліковані офіційною статистикою в 1866 і 1872 рр.³. У 1866-му захворіло 196 осіб, а померло 104, у 1872-му – відповідно 4859 і 1434.

Від закарпатських українців записано чимало переказів, у яких зачеплені соціальні, економічні та правові відносини феодальної формації. З точки зору пересічного горянина і жителя родючої долини, процес закріпачення проходив гладко внаслідок хитрості та обману знатних осіб, які змусили добровільно підписати відповідні документи необережних і неписьменних селян.

Показовий той факт, що великими землевласниками були, за доволі незначним винятком, іноземці, щедро обдаровані угорськими й австрійськими монархами. Так, неподалік села Синевир є морське око (озеро) Озірна. Із ним пов’язані оригінальні повір’я: його сокотять (оберігають) босоркані (відьми) і чорти з 77 жуп (адміністративних одиниць). Згідно з літературною версією, озеро витворилося внаслідок того, що провалився крізь землю палац жорстоких поміщиків – угорця Олодара Челенського і польського магната Чвірицького. Їх обох стратили опришки у відомсту за підступні намагання закріпачити родину вільного – лісника Миколи.

---

¹ Легенди та перекази Міжгірщини. – С. 260-261, 270-271.

² Басараб М. Відчароване підгір’я // Новини Закарпаття. – 1999. – 1 січня. – С. 12.

³ Як ходила холера в Марамороши // Наш рідний край. – 1930/31. – Р. IX. – С. 80.

У таких випадках паритетно переплітаються три лінії – легендарна (частково за фабулою, персонажами), топонімічна (приуроченість конкретному географічному об'єкту), історична (фіксаж соціального спротиву).

У переказах зафіксовані відомості про панщину тривалістю у 104 дні, котру відробляли кріпаки ☐ кметі або желярі. За працею у полі та панській садибі наглядали гайдуки чи бандури. Збереглись імена і прізвиська окремих неймовірно немилосердних визискувачів, як мужіївського власника Гездуша і синеvirського Шута. Глибоко запали у народну пам'ять різновиди податків – попові, панові, на варту.

Одночасно зримо проступає певна специфіка соціально-правового становища. Так, у Росішці (Рахівський район) відробляли панщину тим, що сплавляли дарабами ліс по Тисі в Угорщину. Крім того, раз на 12 років давали одного рекрута. Запам'ятався перший солдат із Росішки – Іван Гриджук. Солдатчину відбув один із засновників Стеблівки – силач Добош. «Добош – то такий чоловік, котрий у війську бубнував», – спеціально пояснено в переказі¹. А от Імстичово щороку давало до війська трьох парубків, які служили по 12 років.

У 1925 р. 74-літній Іван Грибанич із села Керецьки оповідав без емоцій, буденно про феодално-кріпосницькі відносини, звісно, очевидцем яких не був: «Панщина була так, тко не виробляв тоти дні, тогди дали телек [земельний наділ] другому чоловіку, а його прогнав гет, та не мав нич. Сто днів треба било робити, до Дерчена, до Мужієва, до Солотвини, котрі волові били, котрі піші, тко мав, тот із вол[а-м]и робив»².

Коли знесли (скасували) кріпацтво і панщину, то в Імстичеві, наприклад, на radoщах селяни спекли на великих рожнах найтучнішого вола і веселилися цілу ніч.

Декілька переказів присвячені **нямешам** (дрібним шляхтичам), які постійно проживали в селах³. У хрестоматії Є. Сабова 1893 р. вміщено два записи з Імстичова і Білок, нині Іршавського району. Обидва з анекдотичним відтінком – про збіднілих, але гонорових білецьких нямешів, які імітували заможність (хоча ділили пару чобіт на двох), і час, “коли імстичівляни сіль сіяли”. В Імстичові нямешами були родини Горзових і Зейканів. У багатьох поколіннях Горзови були у селі священиками, а Зейкани заснували й утримували монастир.

---

¹ Як то давно було. – С. 103, 147.

² Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Руси... – С. 459-460.

³ Хрестоматія церковно-славянських и угро-руських литературныхъ памятникoвъ... – С. 219; Свѣтлик П. Моє рoдне село [Імстичово] // Наш рoдний край. – 1936/37. – Р. XV. – С. 128-131; Як то давно було. – С. 147.

Брати Зейкани отримали, за іншим переказом, нямештво від Марії Терезії. Будучи на варті, один із братів побачив, що на ходу з колеса карети правительки випав заливчик (шпindel). Аби колесо не вилетіло, а карета не перевернулася, він уставив замість загубленого фіксатора свого пальця. У підсумку кмітливого і рішучого Зейкана нагородили щедро. Подібний сюжет стосується вояка Рішка з Драгова, проте без наголосу на статусі нямеша. У селах Горінчово і Монастирець були «підняті до стану нямеського» селяни, котрі знищили у лісовій засідці ворожий татарський підрозділ.

У селі Гудя Виноградівського району побутує переказ про те, як місцеві нямеші відсудили належні їм земельні наділи. Виснажливий судовий процес розтягнувся аж на 32 роки. Угіддя досі мають назву Нерфелд (виграна земля)¹. У селі Осій Іршавського району нямеші мали найліпші тут землі – низовинні. Вони мешкали осібно – у частині села під назвою Тибава. Односельці їх прозивали тибурами, можливо, від чоловічого імені Тібор, поширеного серед угорців².

Свідчення про запекле соціальне протистояння у Керецьках (Свалявський район) є ілюстрацією пореформеної, післякріпацької пори. Під час комасації, тобто розподілу сільських і поміщицьких угідь, частими були стихійні протести. У Керецьках його обірвав лише прихід урядових військ, які застосували зброю. Окраденими відчули себе мешканці багатьох поселень. У Доробратові, приміром, панові відійшли дві криниці, де селяни напували худобу. Доводилося ганяти її далеко – до річки Боржава. До того ж граф Шенборн позбиткувався над доробратівцями, позбавивши їх доступу до соляного колодязя.

У пізніший період цілком нормальним явищем стала юридична рівноправність різних соціальних верств. Не дивно, що у селі Лисичово (Іршавський район) розповіли, як граф Перені, котрий ненароком убив на вадасці (полюванні) селянина, притягався на загальних підставах до суду. Він зобов'язався заплатити штраф і видати підпору (виплатити компенсацію) малолітнім дітям покійного.

Враховуючи ще донедавна суто аграрне обличчя закарпатської економіки, годі знайти багато сюжетів на тему **індустрії**. Є епізодичні зарубки. Найгучніше у переказах відлунили соляні промисли (солерудник у Солотвині тощо), привілеї безкоштовно брати ропу для індивідуальних потреб із соляних колодязів (Шандрово, Доробратово, деякі інші села Мараморощини).

---

¹ Лизанець П. Українські південнокарпатські говірки... – С. 371, 377.

² В[eregiansi]s Th. Назва села "Осой" // Літературна недѣля. – 1942. – Р. II. – С. 224.

У долині Солоний (її ще звали Коштіль або Королівська – між Новоселицею, Підплешею і Нересницею Тячівського району) раніше було Німецьке Село¹. Воно мало свій костел (церкву). Тут знаходилися соляні шахти (бані). Через недогляд солекопів-німців їхнє село затопило водою, зeszла під землю і церква з дзвіницею. На тому місці виникли два озера: одне завглибшки до 20 метрів, а друге – до 70-ти. Ще до Першої світової війни угорці пробували відновити солерудник, викопали семиметрову яму. Проте далі справи не пішли. Окупаційна румунська влада в 1919 р. все засипала, щоби не було конкуренції солекопам-румунам у Солотвині.

Крім Солотвинського солерудника, власне значних індустріальних об'єктів у текстах небагато: скляне, ливарне (залізоробне), нафтоочисне виробництво, а також залізничні вітки. Зокрема, для фабрики скла у Діловому добували сировину на березі потічка Білий². Під горою на околиці села Липча знаходилася кирниця (колодязь), де черпали нафту й очищали на фабриці, збудованій Липчеєм³.

Округлу (Керикгедь) Тячівського району журналісти назвали селом діамантових ранків⁴. Раніше тут домінували угромовні мешканці. Керикгедь у перекладі з угорської означає «кругла гора». З усіх боків село оточене горами з округлими вершинами. Згідно з переказами, першопоселенцями Округлої були солекопи з округу Дебрецен, які ховалися від турецьких нападів. Колись до столу угорського короля подавали яблука з вільного міста Тячева і сіль з Округлої, що вважалася серед європейських алхіміків найкращою.

У 1773–1856 рр. в Округлій видобували сіль на двох шахтах – “Стефаніка” і “Ференца”. Потім робітники перейшли до Солотвинського солерудника, залишаючи сім'ї в селі. Входи до шахт засипали і замаскували. Жителі викопали 14-метровий колодязь, де брали ропу, висушували на сіль. Нині поряд з тим місцем – замулене й опріснене озерце.

Кам'яна римо-католицька церква святого Фелікса збудована в Округлій 1725 р. в романському стилі з використанням техніки аркового будівництва стелі. Спочатку будівля була соляним складом. У ній скульптури святих, демонів і звичайних людей. Тут найдавніший орган області – ще 1800 р.

---

¹ Давнѣ солянѣ копальнѣ в Нересницях / [Подав учень] Василь Гасинець // Наш рѣднѣй край. – 1924. – Ч. 6 (фeбруар). – С. 14-15; Каштѣль / [Подав учень] Андрей Бѣланич // Там само. – 1924. – Ч. 7 (март). – С. 12-13.

² Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі... – С. 419.

³ Як то давно було. – С. 95.

⁴ Літераті Т. Соляна Округла // Старий Замок Паланок; Uzhgorod.in. – 2012. – 3 липня.

В Андрашівцях (Андріївці Ужгородського району) видобували залізну руду, котру переплавляли в Анталовцях (того ж району). У Вільхівцях Тячівського району брали вапно і мармур. На околиці Нижнього Солотвина, нині Ужгородського району, в 1920-х рр. проглядалися залишки ям і ровів, де вибирали залізну руду, водночас добували білий камінь на фундаменти для хат і надгробних пам'ятників. У Радванці (нині мікрорайон Ужгорода) заготовляли андезит для мощення і ремонту доріг, у Дубриничах Перечинського району – білу глину (каолін) для порцелянових фабрик.

У Довгому, Тур'ї-Реметах, Анталовцях (на "Гаморі") плавили залізо. Також в Анталовцях працювала фабрика бочок, пилорама і текстильне підприємство. На хімічній фабриці у Тур'я-Бистрій виробляли деревне вугілля, ацетон і технічний спирт.

До 1920-х рр. поклади вугілля, що нерідко виходили на поверхню (Білкі, Довге, Скотарське, Нересниця), не розроблялися¹. Відтак розпочали промислову розробку лише 67-сантиметрової вугільної смуги на горі Бовц (800 метрів над рівнем моря) поблизу села Нижня Апша (Діброва). Пізніше шахти з'явилися в Ільниці та Буковинці, де добували буре вугілля (лігніт). Одначе вугільного і шахтарського сліду в народних переказах, як не дивно, не знайти.

Прокладання вузькоколійної залізниці в обхід Нового Села (Виноградівський район) зумовлене непоступливістю місцевого поміщика Товта, котрий не захотів продати частину поля під залізничне полотно.

Гончарі зосереджувалися в Ужгороді, Хусті, Берегові, Севлюші (Виноградіві). У Малому Раковці жили вправні столярі-червонодеревники. Вони виробляли домашні меблі, речі, потрібні в господарстві та побуті.

Щозими двічі з Верхнього Студеного возами їздили до Шандрова (Олександрівки) по ропу². Дорога в обидва боки забирала днів зо п'ять. На повен сіна віз ставили дві-три бочки. Нерідко закарпатські українці-солярі, подібно до центральноукраїнських чумаків, гужовим транспортом доправляли сіль далеко поза межі рідного краю – аж до Моравії³. Сіль возили волами із Сигота до Мукачева, де був перевалочний склад. Часто перевізник повертався додому з промислу десь за місяць. Найгірше було, коли розмокали дороги.

---

¹ Де є угля на Подк[арпатской] Руси? // Наш рідний край. – 1928. – Ч. 6 (февруар). – С. 191.

² Моє рідне родне село [Верхній Студений] / Написав [учень] И. Савчур // Наш рідний край. – 1936/37. – Р. XV. – С. 65-69.

³ [Потушняк Ф.] "Солярѣ" послѣ народного переказу // Литературна недѣля. – 1943. – Ч. 13 (1 юлія). – С. 152-153.

У переказах зафіксовано нелегку працю бокорашів, які сплавляли ліс і доставляли солотвинську сіль Тисою в Угорщину. Принагідно про них, а бокорашство на Закарпатті припинилося у 1950-х рр., існує чимало гарних нарисів із фольклорним тлом¹.

Безумовно, у силу часових параметрів у народних переказах індустріальний цикл не завершений. Ряд сюжетів бачаться нині бувальщинами, надто про вияви адміністративно-командної економіки – колгоспна система, втілені та незреалізовані проекти з розвитку енергетики, екологічні збитки тощо. Не виключено, що у наступному поколінні вони пройдуть іще не одну народнопоетичну шліфовку.

Втім, є перші ластівки. Про них уже мовилося, тож нагадаю. Під час фольклорної практики студенти Ужгородського національного університету в селі Кам'яниця Ужгородського району записали перекази про візити на Закарпаття лідерів Радянського Союзу, керівників КПРС Микити Хрущова і Леоніда Брежнєва². Із Хрущовим у народі пов'язано асфальтування дороги до «Хрущовської дачі» у Дубках під Ужгородом, а з Брежнєвим – зупинка на його вимогу спеціального урядового потяга «Москва – Прага» у полі між Невицьким і Дубками 1967 р. Нібито Брежнєв із гордістю мовив, що тут воював. Він очолював політичний відділ армії, що розташувався в селі Невицьке в листопаді 1944 р.

АНТРОПОНІМІЯ ТА ТОПОНІМІЯ:

географічні, історико-культурні, етнорегіональні, родові назви

Нині часто на молодіжних брейн-рингах запитують про найкоротшу топонімічну назву Закарпаття. Це річка Уж. Антропонімічні та топонімічні знання є невід'ємною частиною інтелектуального багажу сучасної людини.

Топонім – це власне ім'я (ідентифікатор) географічного об'єкта. До топонімів належать назви населених пунктів (ойконіми), міст (астіоніми), внутрішньоміських об'єктів (урбаноніми), зокрема територіальних (хороніми міські) і лінійних: проспектів, вулиць, провулків, бульварів, набережних (годоніми), площ і ринків (агороніми), будівель (ойкодоніми), фірм, організацій, установ, підприємств (ергоніми),

---

¹ Долиною Терембл'я // Наш рідний край. – 1925. – Ч. 1 (септембер). – С. 4-11; Гараксим'я Г. Бокораш'я на Р'яц'я (Опис'я) // Руська молодеж'я. – 1943/44. – Ч. 1. – С. 23-24.

² Лижечко В., Десятникова-Маринич Л. Почули перекази про Мат'яша і Хрущова. – С. 13-14.

кладовищ (некроніми), шляхів сполучень (дромоніми), доріг і т. п. (геоніми), водних об'єктів (гідроніми), морів (пелагоніми), озер (лімоніми), рік (потамоніми), боліт (гелоніми), піднятих форм рельєфу – гір, вершин, горбів (ороніми), печер (спелеоніми). Вони дозволяють відтворити картину мовного світу певного суспільства того чи іншого періоду, наприклад, урбанонімів не обійти ніяк історикам міських поселень.

Окремо виділяють мікротопоніми – назви невеликих географічних об'єктів: частин населених пунктів, угідь, урочищ, сінокосів, вигонів, пасовищ, полів, лісів, лісосік, згарищ, джерел, колодязів, рік, потоків, озер, боліт, вирів, порогів, загат, доріг, стежок, підвищень, урвищ, кладовищ, огорожених місць, різних споруд і т. п. Зазвичай вони відомі обмеженому колу людей, котрі проживають у певній місцевості, проте є важливим джерелом локальної історії, тобто справжніми історичними пам'ятками.

На відміну від філологів¹, представники історичних наук проявляють менший інтерес до мікротопонімів. Проте нове покоління істориків не оминає топонімічних досліджень, наприклад, активно переймається вивченням міського середовища з неофіційних пам'ятних місць, пам'ятників, вулиць, площ та їхніх назв.

У додатках до однієї з філологічних дисертацій подано «Словник мікротопонімів басейну річки Ужа (на матеріалі українських говірок Закарпаття)» (477 стор.). Унаслідок обстеження 63 населених пунктів (Великоберезнянський, Перечинський, частково Ужгородський райони) зафіксували близько 9 тисяч мікротопонімів та їх варіантів на позначення понад 6 370 географічних об'єктів. Відомо, що ужанські говірки належать до західнозакарпатської говіркової групи південнозахідного наріччя української мови. Вони чи не найкраще вивчені, зокрема через призму топонімії окремих поселень².

Східнослов'янські ономасти вважають, що мікротопонім є власним іменем незаселених і заселених місцевостей, а західнослов'янські – лише незаселених. Мікротопоніми поділяються на відапелятивні та відонімні.

---

¹ Сокіл Н. Мікротопонімія Сколівщини: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2007. – 16 с.; Баньої В. Мікротопонімія басейну річки Ужа (на матеріалі українських говірок Закарпаття): Автореф. дис... канд. філол. наук / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2009. – 20 с.; Галай О. Українська урбанонімія Закарпаття в ХХ–ХХІ ст.: Автореф. дис... канд. філол. наук / Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2009. – 29 с.

² Петруляк В. Топонімія села Нижньої Солотвини Ужгородського району Закарпатської області // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Ужгород, 2005. – Вип. 8. – С. 240-245.

Відапелятивні позначають географічні та культурно-історичні реалії. Це окреслення рельєфу: підвищень (Берег, Бердо, Верх, Бескид), заглибин (Долина, Яма), рівнин (Поле, Полонина). Часто найменування виявляють особливості водної сітки (Млака, Мочар, Багно, Звір), рослинного світу, специфіки ґрунтів, форми об'єкта. Культурно-історичні реалії зафіксовані у типах освоєння земель (Згарь, Зруб, Копаня, Черенище, Чертеж), промислів (Гута, Токарня), поселень (Селище, Городилово) тощо.

Відонімні утворення позначають зв'язок різних класів онімів (антропонімів, ойконімів, гідронімів). Домінують відантропонімні, що вказують на приналежність об'єкта певній особі у повній, усіченій або усічено-суфіксальній формах. Більшість онімів на Закарпатті слов'янського походження, з незначними вкрапленнями запозичень, переважно волоських (румунських). Вони пристосувались до українського мовного середовища і функціонують як усталені географічні терміни. Будь-які запозичення є закономірним явищем, оскільки для Українських Карпат у давнину характерні постійні міграційні процеси. Вивчаючи мікротопоніми, етнолінгвісти доводять присутність на Закарпатті багатьох народів, починаючи від III тис. до н. е.

Власні назви географічних об'єктів застосовуються для їх розпізнавання і встановлення відмінностей між ними. Ці об'єкти мають природне або антропогенне походження, характеризуються певним місцеположенням. Їх поділяють, зокрема на орографічні, гідрографічні, адміністративно-територіальні, соціально-економічні, природно-заповідні.

Орографічні ☐ назви материка, гори, хребта, скелі, ущелини, льодовика, рівнини, низовини, яру, балки, острова, коси, вулкана, печери тощо. Гідрографічні позначають океани, моря, затоки, протоки, лимани, озера, болота, водосховища, річки, канали і т. п. Адміністративно-територіальні ☐ держави, автономії, області, райони, міста, селища, села і т. д. До соціально-економічних входять назви залізничних станцій, роз'їздів, портів, пристаней, аеропортів тощо, а природно-заповідних – природних парків, заповідників, заказників, заповідних урочищ та ін.

Мікротопонімами, на відміну від далеких абстракцій – назв велетенських географічних об'єктів (континентів, рівнин, гірських масивів, країн), переповнена наша повсякденність. Це, як уже мовилося, найменування різних урочищ, полів, лісів, сінокосів, боліт, кутків, горбів, долин, ярів, бродів, озер, ставів, могил, курганів тощо.

Ступінь їх обробки фантазією людини вірогідно засвідчить і межу екологічної адаптації певної етнічної спільноти на тій чи іншій території. Тому, ще раз підкреслю, український мікротопонімічний матеріал, у тому числі Закарпаття, став давно предметом ґрунтовних науко-

вих досліджень, але переважно філологів, хоч історикам тут є до чого прикластися¹.

Попередні зауваги переконують, що в усних пам'ятках закарбовані різноманітні історичні епохи, хоча не завжди повно й рельєфно. Вони є свідками княжих часів, татарських набігів, окрилені розбійницькою романтикою, відображають чимало інших історичних феноменів.

ГІДРОНІМИ

(озера, стави, річки, болота, джерела, колодязі)

Зважаючи на те, що Закарпаття славиться густою мережею рік і водоймищ, зафіксовано чимало гідронімічних переказів. Особливо – про знамениті замкові та соляні **колодязі**, розбійницькі та «царські» **джерела** з цілющою мінеральною водою (ки[е]рниці, кваси, як Вовків у селі Голубине Свалявського району, Бовцар у селі Вільшани Хустського району). Хоч закарпатські гідроніми потрапили під скальпель ономастів², але фольклористи, а тим паче історики до них звертаються неохоче.

Є небагато народних переказів про джерела мінеральних вод, хоча вони знаходяться в десятках населених пунктів Закарпаття й описані віддавна³. У 1920-х рр., зокрема, розрізняли вісім їх видів. У Вишкові тоді налічили 8 джерел «простих залізних квасних» (Ковачева долина), по одному – «залізному квасному» (Варгедь) і «соленому залізному квасному» (долина Шаян). У подібний спосіб отримало свою назву село Кваси, щоправда, після того, як у тій місцевості вибили татар⁴.

---

¹ Пура Я. Мікротопоніми та історія краю // Український історичний журнал. – 1972. – № 5. – С. 94-95; Галас К. Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті: Учб. посіб. – Ужгород: Ротапринт Ужгород. держ. ун-ту, 1979. – 119 с.; Худаш М., Демчук О. Походження українських карпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення). – Київ: Наук. думка, 1991. – 267 с.; Коваль А. Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України. – Київ: Либідь, 2001. – 300 с.; Сенько І. Топонімічні перекази Закарпаття в етнологічному контексті // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 6. – Ужгород, 2002. – С. 150-155.

² Словник гідронімів України / Уклад. І. Железняк. – Київ: Наукова думка, 1979. – 781 с. + 1 арк. дод.

³ Минеральнѣ жерела в Марамороши // Наш рѣдний край. – 1932. – Ч. 1. – С. 7-10; Wiesner F. Vodstvo a minerální prameny země Podkarpatoruské. – Užhorod: Nákladem vlastním (Praha: Politika), 1935. – 64 s.

⁴ Як заосновалося село Квасы / [Подав] Василь Шмѣляк // Наш рѣдний край. – 1930/31. – Р. IX. – С. 222-223.

Народнопоетичні зразки про українські криниці органічно вписані у контекст спеціальних досліджень¹. Не менш цікавий для наукового опрацювання закарпатський матеріал, хоча б тому, що село Нижній Студений Міжгірського району виводить свою історію від джерела зі студеною (холодною) водою, а Сокирниця Хустського району – від криниці, де втопився опришок Сокирка. Із Розбійницької криниці поблизу Великого Бичкова пили воду 23 опришки на чолі з Дудашем, а у глибоких печерах поруч ховали награбоване.

Привабливими є тексти про морські ока – **озера** вулканічного походження. Назву озеро Синевир у народі тлумачать буквально, розкладаючи її на два іменники: «синь» і «вир». Подібні словотвори є у болгар і сербів, які теж позначають озера з аналогічною ознакою – чистим, прозорим, дзеркальним плесом. Народних версій утворення Синевирського озера є декілька, зокрема через лайку-прокляття вівчаря, котрий розсердився на неслухняну отару, і те місце разом із вівцями зарвалося (провалилося крізь землю).

Навпаки, не ономастичні, а демонологічні акценти розставлені в оповідях про Водяне око над селом Подобовець (Міжгірський район) і Липовецьке морське око, що знаходиться поблизу сіл Липча і Липовець (Хустський район), на північному схилі гірського хребта.

У територіальних володіннях сільської громади Новоселиці (Тячівський район) знаходиться солоне озеро. Воно розташоване на висоті 200 м над рівнем моря. Як свідчило не одне покоління старожилів, у давні часи збудували там дубову церкву. До неї часто приходили молитися мешканці Новоселиці та сусідньої Нересниці.

Зненацька сталося диво: чи з вини розгніваного Господа, чи від злого жарту природи (варіант: з вини солекопів-німців) якось вірники побачили замість церкви глибоку яму. Вона поступово наповнилася водою – чистою, прозорою і солоною, наче людські сльози. Забобонні селяни дуже довго боялися підходити до озера. Через багато років усе ж відважилися носити в боклагах солону воду для власних потреб.

Таким же чином, згідно з переказами, морське око вище села Синевир Міжгірського району поглинуло шляхетський маєток (варіанти – поляну з негречними і скупими ґаздами, землю під ногами панських слуг), а на острові посеред озера врятувалися люди високоморальні (вівчар, закохані).

Свиридове озеро у Верхніх Воротах Воловецького району виникло внаслідок того, що поле проломалося у Великдень, коли ґазда Свирид зі слугою грішили оранкою площі у чверть угра (близько 14 арів,

---

¹ Катернога М. Криниці на Україні // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 1. – С. 13-21.

або ж сотин)¹. Подібне (і за фавулою) трапилося на полі в урочищі Тростини у селі Кострино Великоберезнянського району.

У свою чергу, озеро Багно за селом Пацканьово Ужгородського району поглинуло нечестиву корчму, де до ранку розважалися багаті легіні з молодицями. Через те що односельці сварилися у Божому храмі, пішла під землю церква з грішниками, а те місце затигла млака (**болото**), що між селами Пузняківці та Тростяниця Мукачівського району.

Як ішлося, з водними ресурсами прямо пов'язана поява на Закарпатті низки поселень або надзвичайні для місцевих жителів події. У благодатній долині поруч зі **ставом**, де ніколи не висихала вода і довкола росли ялиці, виникло село Ставне Великоберезнянського району. У тій водоймі рибалили, поїли худобу, прали білизну й одяг. Не витерпіла домагань настирливого пана цнотлива служниця, котра покохала бідного слугу. Вона втопилися в ставку-рибнику села Чертеж Ужгородського району, а за нею вслід так само покинув світ її коханий.

Із головною закарпатською **річкою** Тиса та її притоками Тересвою, Терebleю, Рікою, Латорицею, Боржавою, а також із Ужем, побратимом стрімкого Лаборця, принагідно стикаються окремі мотиви. Наприклад, трупи волелюбних захисників столиці Карпатської України угорські загарбники кидали в Тису, води котрої змінили свій природний колір на червоний. У верхів'ї одну з водних артерій звать Чорна Тиса або Тіщора, бо звідси тече Тиса. Уже широку в низовині Тису перескакував опришок Пинтя. На Тересві хазяйнував перевізник Тарас. Терebleю спускали бокори.

У передмісті Мукачева, колишньому селі Підгоряни, у 1960 р. записано переказ, за яким назва річки Латориця похідна від водяного звіра латра (видри)². Це калька латинського зооніма «latrus». У давнину тут видри дуже водилися. Зі свого боку, річка Апшиця («апша» румунською – вода) дала назву селу Водиця Рахівського району, річечка (потік) Раковець, де водилися раки, – селам Великий Раковець і Малий Раковець Іршавського району.

У той же час назву річки Солотвинка у селі Руські Комарівці не трактують за лінгвістичним трафаретом, прямолінійно (від солі, солоної води), а за двома версіями: 1) від густих берегових заростей трави і квітів, солодкаво-духмяних улітку, 2) від ароматного солодкого вина, що тут, у селі вмілих виноробів, не дивина. Тому й річка сприйнялась як Солоденька ☐ Солотвинка.

---

¹ Демянъ Л. Свиридово Озеро (Старинный переказъ) // Бирчакъ В. Руська читанка для I класы гимназійноѣ и горожаньскихъ шкѣлъ. – Прага: Накладомъ Державного Выдавництва, 1922. – С. 110.

² Хоч не рай, зате свій край: Легенди і перекази Закарпаття. – С. 145, 146.

Заслужили осібної уваги сотні дрібніших сільських річок, як потік Білий у Діловому Рахівського району, потік Ропляний у Данилові та безіменний потік у селі Рокосово Хустського району, Кривчат Потік у селі Потік Міжгірського району. З ними пов'язані щоденні життєві клопоти чи господарське освоєння, промисли (Білий, Ропляний), трагічні випадки у мирний час (загибель викраденої дитини ☞ потік у Рокосові) або у пору кривавих іноземних вторгнень (Кривчат Потік), розбійницьких нападів (потік Білий). Цей ряд можна продовжити.

Примітно, що найкоротшим у додатках до раніше вказаної монографії І. Панькевича є переказ про потік Білий, що у Требушанах (Діловому): «Лупали камінь білий на вапно тай на скло. Потому хопили, що з Білого».

ОРОНІМИ

(гори, горби, камені, печери, полонини)

Таємничі верхи гірських масивів, зелені полонини або незграбні скелі чи камені, що начебто відбилися, відірвались од гурту своїх і, заблукавши, застигли неподалік від людських осель, постійно у полі зору закарпатської громади. Українці Карпат з дитинства цікавляться, пізнають, чому ті чи інші назви служать їм у буденній просторовій орієнтації.

Здавна в такий спосіб переплітаються ненав'язливо інформативні та виховні моменти, передається естафета роду в населення гірського пасма Бескидів, що вирізняються суворим кліматом¹. І, звісно, назвою, котру виводять, зокрема, від імені диявола, правителя пекла, Бе (Біс) та дієслова «киди» (кидати). Одночасно філологи-ономасти націлюють нас на ближче до народної етимології позначення скалистих **гір** (бескети) чи слов'янського антропоніма Бездід.

Топонімія, етимологія, ономастика в українських горах нерозривні з певними соціальними конфліктами. Так, в олітературненому переказі про Чорну Гору (на межі галицької та закарпатської Гуцульщини) назва її виводиться від наслідків зумисного підпалу. Розлючені втікачі з-під польського ярма розгромили замок волоського домнула (пана) Йоне Трієску, помстившись за передчасну смерть галичанки Оленки: «І згоріло все, лиш каміння залишилось, чорне, мов вугілля».

Говерла, твердить інший сюжет, у перекладі з угорської мови значить «сніжна гора». Вона стала гробницею для поплічників самовпев-

---

¹ Кушнірюк Я. Топографічні назви Карпатського регіону в народних легендах і переказах. – С. 57-66.

неного графа Яноша Нодя (Великого), що намірився був якось посеред літа зійти на вершину.

Добошанка – від Довбуша. Банські Гори – від того, що там у давнину знаходився золотий рудник (баня або копальня), котрі нишком привласнив якийсь піп. На самій маківці Лисини колись простягалось поле або полонина, облюбвана опришками, згодом засаджена лісом графом (управителем) Сигота. Попада «з'явилася» внаслідок інтригуючої авантюри місцевого розбійника і дружини священника ☒ попаді.

Кобила увіковічила пам'ять про одну з численних опришківських пригод – закопано три котли золота. Водночас її назву виводять від прозаїчного випадку. Якось ведмідь убив і з'їв кобилу, що тут паслася, спрагло напився неподалік води і здох¹. Ось так кобила звела зі світу свого вбивцю і заслужила топонімічного карбу.

За йменням злодія Равки, котрий обхитрив своїх компаньйонів, назвали гору в межах сучасного Великоберезнянського району, а Юри Фанти – гору Фантова Комора (Іршавський район). На Шаланецькій Горі (Виноградівський район) Ференц II Ракоці перекував підкови на коневі з розворотом на 180 градусів і втік від австрійських переслідувачів.

Народні перекази про **камені** (скелі) так само відображають розбійницьку романтику Верховини і пережиті лихоліття. Неподалік Іршави та біля Ільниці височать чотири камені, названі людьми Смереківим (від імені міфічного короля лісу Смереки, опришка чи просто від смерек, що ростуть на вершечку), Щопків (від розбійника Щопки), Гайдуків (упав на нього колись гайдуків син), Биміїв (схожий на колибу, тут любив бувати монах Бимій). Мають свої мартирологи Черлена (Червона) Скала у Хусті та Скеля Коханья у Рахові.

За народною традицією, у сорокаметровій скалі в Ільниці, подібній за формою до церкви, захований чималий брусок золота². Колись його стеріг величезний змії. Також ця скала (Смереківий Камінь) начебто мала стосунок до двох угорців – опришка Шандора Рожі та вченого Кароля Гашпара, котрий уперше переклав Біблію угорського мовою.

Верхи гір Берда і Гнила, підніжжя Щербатого Каменю (село Обава Мукачівського району), згідно з традицією, чекають удатного шукача скарби епохи татарських і турецьких набігів, правительки Марії Терезії, опришківства. Гора Шибеничка, де сходяться угіддя сіл Келечин, Буковець, Ізки Міжгірського району, давніше служила голгофою для тих, хто не корився кріпосницькому правопорядку.

---

¹ Одки походить назва гори Кобыла / Подав [учень] Василь Лукачук // Наш рідний край. – 1925. – Ч. 4 (децембер). – С. 65.

² Великий камінь в Ільниці / Из записов учителя В. Хорвата // Наш рідний край. – 1926. – Ч. 6 (февруар). – С. 84.

На **горбах** поблизу села Чорна Тиса інколи у лісі гуляли вітровали (Ломовець), до джерела солоної води тягнулися олені (Глодовець), жила родина дідичів (шляхтичів) Верб'яжів або Верб'ящуків (Верб'яжівська Перія). Або ж горби нагадували димар-комин (Комарник) чи вирізнялися грузьким земляним покривом (Чорне Багно).

Цікаво, Верб'яжівська Перія відома від кінця XVII ст., засновник та його кметі (селяни) походили з Коломийщини¹. Саме тут з'явився перший в Ясіня священник. Верб'ящуки поширили на всю місцевість культуру садівництва, бджолярство, вуличну забудову, хати-гражди.

Горбок Грїбки в Ясіня пов'язували з похованням зверхника татарської ватаги, вбитого підлеглим за захланність, посягання на дрібну здобич – шматок м'яса².

Як бачимо, перекази цієї тематичної групи засновані на двох вимірах – історичному (передають фрагменти з давноминулого життя, це свого роду «вузлики на пам'ять») та естетичному ☐ безпосередньо віддзеркалюють первісне або зовнішнє сприйняття оточуючого космосу, передусім фізичної природи.

Останнє досвідчують поетичні, водночас і красномовні назви **полонин** Дарвайка (дарована), Стримба (та, що стремить у небо), Красна (гарна), Ружа (квітка), Яворець (росли явори), Барвінок (снувався барвінок).

Учитель державної школи в селі Чорна Тиса (нині Рахівського району) Михайло Тивадар у 1926 р. зібрав відомості про назви 17 довколишніх полонин³. Вони відображають різні життєві ситуації гірських скотарів, здебільшого персоніфіковані, злиті з постаттями примітних вівчарів. Це брати Дего (Дегобрат ☐ Драгобрат), вівчарі на прізвище Середняк (Середня) чи Юрій Мандзюк на прізвисько Юра Погарський (Погарська), ватаг жид Кречун (Кречунська), найнижчий з двох братів (Менчіл), хлопчина, котрий у біді кликав свого тата (Татул), вівчар-ворожільник (Ворожеска), власник першої колиби, родом з села Апша (Апшинецка), де вівчарі садили ріпу ☐ картоплю (Апшинецка Ріпта).

Подекуди багато худоби згубили ведмеді (Великий Медвежий, Малий Медвежий), вівчарі різьбили приплюснуті барильця для горілки, так звані плоски (Плоска) чи знайшли під плитою котел із грішми (Плисука), ґазда врятованої отари у люту зиму дав знати про те, зробив «славу», даруючи бідним ягнята (Станислав).

---

¹ Ключурак С. До волі. – Нью-Йорк, 1978. – С. 20; ...Ужгород, 2009. – С. 22-23.

² Грїбки / Подав [учень] Юра Манївчук // Наш рідний край. – 1924. – Ч. 9-10. – С. 28-29.

³ Чорна Тиса / [Подав учитель] Михайло Тивадар // Наш рідний край. – 1926. – Ч. 8 (апрїль). – С. 120-123.

Довга – вузька і видовжена полонина. Однак причини, чому з'явилися назви Левковець і Левківська Ріпта, вчителю Михайлу Тивадару виявити не вдалося. Зате учень горожанської (середньої) школи Юрій Вербещук з Ясіня записав переказ про найменування полонини Татул¹. Кмітливий хлопець, якого з отарою захопили опришки, випросив у них дозволу заграти в трембіту. Трембітаючи, передав батькові музичне послання: «Тату, тату, прийшли забірці [розбійники], беруть мене тай вівці».

Темою окремої розмови можуть бути численні природні **печери**, де розбійники, благородні та несправедливі, найбільше любили ховати награване срібло-золото. Деякі з тих гrotів є штучного походження, як Турецька печера біля села Глиняний Тячівського району, вирихта з невідомих причин турками.

ЗАМКИ І ГОРОДИЩА

Україна – країна, що вперто оборонялася. Відомо про більше ніж 4 тисячі оборонних замків, церков, городищ. Із понад 400 замків сьогодні під дахом тільки 28. Замки Закарпаття щорічно відвідують понад 100 тисяч туристів. Візитівка краю – «Паланок» у Мукачеві. Це другий замок після Кам'янця-Подільського за туристичною атракційністю в Україні. А от Невицький замок примітний як центр волонтерства, де побували на розкопках понад 4 тисяч представників 24 країн. Через перевали Українських (Лісистих) Карпат здавна проходять шляхи, що сполучають Тисо-Дунайський регіон із Східноєвропейською рівниною. У середньовіччі для контролю міграційних, торговельних, експансіоністських потоків у передгір'ях постали могутні замки – фортеці. Здебільшого вони служили опорними пунктами прибічників монарха (короля, князя) або великих феодалів, які противилися централізації та наводили жах на підданих. За і під їхніми стінами розгортались колізії, типові для всієї середньовічної та ранньомодерної Європи.

Перекази у літературно-фольклорних й автентично-народних варіантах самраз прагнуть намалювати найпринциповіші з них. Насамперед через ефектні прийоми персоналізації: князь Лаборець тримав оборону Ужгородського замку, князь Федір Корятович поглибив колодязь Мукачівського замку, король Матвій Корвін убив жорстоку власницю Невицького замку, опришок Григор Пинтя дивовижним гарматним пострілом зруйнував Хустський замок.

---

¹ Як достала имя полонина Татул / Подав [учень] Юра Вербещук // Наш рідний край. – 1926. – Ч. 8 (апріль). – С. 129.

Окрім десятків історичних нарисів у періодиці, починаючи з 1943 р. побачили світ фольклорно-літературні книги про закарпатські замки. У дебютному виданні подано вісім народних переказів та їх літературних обробок¹. Вони стосуються шести замків: в Ужгороді, Мукачеві, Хусті, Невицькому, Виноградіві, Королеві. Через кілька десятиліть підібрано історичні довідки, перекази, легенди, поезії до двох десятків замків (не тільки достовірних, але й фольклорних), чотирьох городищ².

Із приводу кількості замків на Закарпатті існують певні розбіжності. Є різні підходи до підрахунків. Фольклорна традиція має максимальну шкалу, тому що йдеться про будь-які укріплення, нерідко – палаци. Історики-краєзнавці виводять середню величину, розрізняють замки-фортеці й укріплені городища. Археологи мінімізують усі цифри, коригуючи фортифікаційний статус окремих споруд.

На краєзнавчо-туристичному обліку 12 замків: Боржавський, Бронецький, Виноградівський – Угочанський («Канків»), Вишківський, Квасівський, Королівський («Нелаб»), Мукачівський («Паланок»), Невицький, Середнянський, Ужгородський, Хустський, Чинадіївський («Сент-Міклош»)³. Їх будували у X–XVI ст. на домінуючих висотах, здебільшого сопках вулканічного походження заввишки від підніжжя 174 (Хуст), 125 (Невицьке), 68 (Мукачево), 30 (Ужгород) метрів. Унікальними є замкові колодязі. Завглибшки вони 160 (Хуст), 85 (Мукачево), понад 40 (Ужгород, Королево) метрів.

За незначним винятком, колись могутні замки сьогодні є романтичними руїнами. Остаточну крапку в їхньому життєписі ставили військові та політичні завірюхи, природні катаклізми. Боржавський розбитий монголами 1241 р. (дотла вся місцевість спалена турками 1566 р.), Бронецький загинув у XV ст. у внутрішньому конфлікті, Виноградівський та Квасівський ліквідовано австрійцями відповідно 1558-го і 1565 р., Невицький (відновлений після 1241 р.) знищили трансільванці 1644 р., Королівський зруйнували австрійці 1672 р., Середнянський – куруци і лабанці 1703–1711 рр., Хустський згорів від удару блискавки у пороху 1766 р.

---

¹ Хустський А. [Маркуш О.]. Старинні замки Підкарпаття. – Унгварь: Підкарпатское общество наукъ, 1943. – 104 с.

² Закарпатські замки у легендах, переказах та літературних творах / Упоряд., підг. текстів, вступ. ст., прим. І. Хланти. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 173 с.; Закарпатські замки у легендах, переказах та літературних творах: Друге змін., доп. вид. / Упоряд., підг. текстів, вступ. ст., іст. дов., прим., слов. І. Хланти. – Ужгород: Патент, 2009. – 183 с.

³ Замки Закарпаття // uk.wikipedia.org/wiki/Замки_Закарпаття.

Ужгородський, Мукачівський «Паланок», Чинадіївський замки в цілому збереглися. У них нині розмістилися музеї. Серед шанувальників старовини найбільшої уваги заслужили три замки – Мукачівський, Невицький, Ужгородський. Це найвідоміші об'єкти історико-культурної та туристично-пізнавальної інфраструктури.

З усіх фортечно-замкових споруд Закарпаття показовим є Мукачівський замок «Паланок». В останнє десятиліття його спробували привести до належного європейського стану. Те саме можна сказати про Ужгородську фортецю, де розміщено Закарпатський краєзнавчий музей. Чинадіївський замок «Сент-Міклош» реставрує приватний орендар. Виноградівська районна рада взялася за консервацію Угочанського замку «Канків». Медіа повідомляли, що руїни у Середньому взяли в оренду ченці-тамплієри.

Переважно закарпатські замки мали загальнодержавне оборонне значення¹. Вони концентрувалися здебільшого на одній хвилястій передгірній лінії, що своїм вигином відбила особливості рельєфу. Деякі з них призначалися для охорони знаменитого Соляного шляху Тисою (Вишківський, Хустський, Королівський, Виноградівський, Боржавський, Квасівський). За статусом одні були протягом значного часу королівськими (Ужгородський, Мукачівський, Хустський, Королівський), інші – лицарськими (Бронецький, Квасівський, Чинадіївський, Невицький) або чернечими (Середнянський, Виноградівський).

Впродовж останнього десятиліття археологи Ужгородського національного університету досліджували місця розташування деяких фортечно-замкових комплексів². Вони прогностично віднесли, приміром, початок функціонування замків у селах Квасово і Середнє до XVI ст., а в Сільці – до XIII ст. На їх думку, достовірними є тільки 10 замків: у Броньці, Виноградіві, Квасові, Королеві, Мукачеві, Невицькому, Середньому, Сільці («Бодулів»), Ужгороді, Хусті. Отже, відомості про Боржавський, Вишківський, Чинадіївський замки для археологів поки

---

¹ Сова П. Архитектурные памятники Закарпатья. – Ужгород: Закарпат. кн.-газет. изд-во, 1961. – С. 6-23; Поп И., Поп Д. В горах и долинах Закарпатья. – Москва: Искусство, 1971. – С. 28,41-42, 66, 69, 76, 78, 88, 132.

² Гомоляк О. Замки Закарпаття (бібліографія) // Карпатика. – 2006. – Вип. 34. – С. 229-240; Прохненко И., Гомоляк Е., Мойжес В. Результаты исследования Виноградовского и Королевского замков // Карпатика. – 2007. – Вип. 36. – С. 219-255; Гомоляк О. До питання про історію замків Закарпаття // Карпатика. – 2007. – Вип. 36. – С. 256-290; Прохненко И., Гомоляк Е., Зомбор И. Середнянский замок // Карпатика. – 2008. – Вип. 37. – С. 189-193; Прохненко И., Гомоляк Е., Зомбор И. Исследование замков Закарпатья // Карпатика. – 2009. – Вип. 38. – С. 239-260; Бандровський О., Гомоляк О., Зомбор І. Дослідження Чинадієвського замку // Карпатика. – 2010. – Вип. 39. – С. 199-205.

що непереконливі, натомість вони вважають замком Бодулівське городище.

Насправді про Боржавський дерев'яний, а потім кам'яний замок (село Вари Берегівського району) мовиться в історичних документах протягом семи століть, починаючи з 903 р., коли його у карпатських хорватів здобули мадяри. Тривалий час він належав угорському королю. Істотної шкоди цей замок зазнав під час монгольської навали 1241 р., а остаточно зруйнований у результаті турецького нападу 1566 р.

Найкоротша офіційна біографія в Бронецького замку. Перша згадка про нього стосується 1273 р., остання – у грамотах короля Андрія III (1290–1301). Що далі було – є тільки припущення.

Вишківському замку (гора Вар-Гедь, 589 м над рівнем моря) теж судилося життя порівняно коротке. Він охороняв водний шлях Тисою, яким перевозили сіль із Солотвинської копальні та сплавляли бокорами ліс. Перша згадка про нього належить до 1281 р. У XIV ст. тут ще знаходився центр Марамороського комітату. Відтак потреба у замку відпала, бо неподалік, у Хусті, з'явився конкурент, що перебрав оборонні та фіскальні функції на цій території. Отож із часом від укріплень на горі Вар-Гедь нічого не залишилося.

Чинадіївський замок збудований до 1450 р. династією баронів Перені як центр однойменної домінії. У 1657 р. його пошкодило польське військо князя Любомирського, але споруду господарі відновили. Як у кожному європейському замку, тут багато таємних ходів у замкових стінах.

Квасівський лицарський замок із XIII ст. контролював сухопутний Соляний шлях і вихід із Боржавської долини. Він знаходився в селі Квасові на вершині гори Город, де потік Великий Ярок впадає в річку Боржаву. Перша письмова згадка про замок належить до XV ст. Він складався з круглої кам'яної вежі (донжона) і добудованого до неї пізніше трикутника. В середині XVI ст., коли Угорське королівство вже розпалося на три частини, власник замку Пал Мотузної спустошував маєтки противників. Парламент у 1563 р. постановив зруйнувати розбійницьке кубло, а цінне замкове майно конфіскувати на користь держави. У лютому 1665 р. австрійський полководець Лазар Швенді знищив Квасівський замок.

Середнянський замок так само первісно збудований у XIII ст., але коштом, як припускають, найсильнішого в Західній Європі католицького ордену – тамплієрів (храмовників). У 1312 р. після розпуску тамплієрів замок передали ордену святого Антонія, а у 1380 р. – ордену святого Павла (паулінам). Відтак релігійна символіка паулінів перейшла на печаті та герби села Середне – вівця, у передній нозі якої пра-

пор із хрестом. Це уособлення Паски і воскресіння Христа. Потім замок належав магнатам Другетам, Палочі, Добо, Ракоці, Перені. Під час війни куруців і лабанців 1703–1711 рр. йому завдали смертельних ушкоджень, відтоді він у руїнах.

За однією з версій, орден тамплієрів створили друїди, посвячені у кельтську містичну традицію. За цікавим збігом, недалеко від Середнього знаходиться одне з найбільших у Європі кельтських городищ Галіш-Ловачка. Це не пройшло мимо масового американського журналу «Плейбой», що розмістив статтю «Тамплієри, Грааль і Середнянський замок» (2006 р., № 10). У ній мовиться про те, що в середньовіччі тамплієри заховали знаменитий Грааль, можливо, у Середньому, де й Христова чаша загубилася. Адже від їхнього храму тут не залишилося навіть фундаменту. До того ж донедавна у Середньому виготовляли популярне десертне вино «Троянда Закарпаття». У символіці Пріората Сіона (таємна верхівка тамплієрів) присутня троянда, синонімічна Граалю. Отже, не виключено, що ця приваблива для довірливих туристів сенсація коли-небудь заслужить фольклорно-літературної шліфовки.

Неподалік Ужгорода височать руїни Невицького замку. Він зображений на гербі Ужгородського району. Це улюблене місце для романтичних прогулянок. Замок часто згадується на початку XIV ст. як опорна база феодалної фронди проти королівської влади. Небавом він переходить до володінь графів Другетів, а у 1644 р. його зруйнував трансільванський князь Юрій II Ракоці.

Невицький замок збудовано наприкінці XII ст. у зв'язку з галицькою політикою угорських королів. У народі його бачать замком наречених. Появу приписують слов'янській княжні ще до приходу угорців. Начебто він захищав багатих наречених, місцевою говіркою – невіст. Прикметник «невістський» вимовляли як «невицький», оповідаючи й про боротьбу короля Матвія (Матяша) з власницею замку Погандівчам із турецького роду. За іншою народною версією, княжна часто покрикувала: «Не вискай!» («Не верещи!»). Учені ж звернули увагу до праслов'янського слова *neve* (нове).

У минулому з Невицького замку спостерігали за дорогою з Ужоцького перевалу. Кількість замкових захисників могла сягати понад півтисячі осіб. У 1241 р. тут учинили опір військам Батия. Ущент зруйнований монголами замок відбудували заново до 1274 р., коли він потрапив у писемні джерела. Із 1337 р. рід графів Другетів, який походив із Сицилії, безперервно володів замком протягом неповних чотирьохсот років – аж до кінця XVII ст. Фактично це династично-замковий рекорд України. Не обходилися без колізії всередині роду між різними його вітками. Так, у популярній інтерпретації вдова Юрія

Другета, щоби зберегти право власності на Невицький замок, спадкоємця – померлого сина підмінила дитиною служниці. Проте родич Балінт Другет усе ж забрав собі цю вельми дорогу нерухомість.

Версію руйнування Невицького замку літератори звели до нещадної боротьби вигаданих мукачівського князя Гара і невицького володаря Упора на матримоніальному підґрунті (за наречену). Щось подібне в уяві майстрів пера вкоротило віку Боржавському замку біля села Вари Берегівського району. Це трагічні наслідки романтичного кохання молодої дружини слов'янського князя Черногора Мілоти і Коломана, сина вождя міграційної мадярської ватаги Арпада.

Згідно з народним переказом, оприлюдненим у 1923 р.¹, Невицький замок загинув, бо його люди прокляли. Ще до приходу мадярів вони тяжко працювали на замковому будівництві, їх усіляко оббирали, приміром вапно між каменями мішали забраним у селян молоком, сметаною, яйцями. Власникам Невицького замку – пану Погану та його доньці була властива паталогічна жорстокість. Їх виманили й убили вояки угорського короля Стефана у такий самий спосіб, що й в оповідях про дуель короля Матвія і Поган[ь]-дівки: вночі на замок зусібіч пустили величезну череду корів, кіз, баранів із запаленими на рогах жмутами сіна.

У 1923 р. залишки Невицького замку перейшли до Ужгородського туристичного клубу, що встановив дерев'яну покрівлю на одній з башт. У березні 1939 р. замок востаннє став об'єктом бойових дій. Кілька годин тут оборонялися чехословацькі вояки, паралізуючи наступ угорців. У 1967–1968 рр. пам'ятку законсервували. Із 1989 р. сюди в археологічний табір щоліта з'їжджаються добровольці з усього світу. Вони знайшли понад півтисячі артефактів, зокрема унікальну колекцію середньовічних кахлів.

Невід'ємною від Ужгородського замку є легенда про привид дівчини (Білу Діву), котра блукає зазвичай опівночі. Влада ж бо темного світу найсильніша від 12-ї до 2-ї години ночі. Із другої половини 1960-х до кінця 1980-х рр. свої зустрічі з примарою описали четверо чоловіків: студент музичного училища (у замку тоді діяв гуртожиток), кочегар, двоє охоронців у різний час.

Тут очевидний зворотний зв'язок з оповідями про любовну інтригу вродливої доньки графа Другета – капітана (командира) замку. Діялося це десь між роками 1653 і 1658, коли зводилися нові фортечні мури. Втративши голову через пристрасне кохання до польського воєводи, вона зрадила оборонців замку на користь загарбників-чужин-

---

¹ Невицький замок / Подала А. Фирцак // Наш рідний край. – 1923. – Ч. 4 (децембер). – С. 1-2.

ців. За це її батько суворо покарав, замурувавши живою у вежу¹. От і дає вона періодично про себе знати.

На відміну від переказів, у гостросюжетних і високохудожніх страхах (билицях, бувальщинах) досконало передається психологічний стан героїв переважно через майстерно поставлені діалоги та емкі описи. Як відомо, в український пандемоніум входить кілька видів: демони родинного вогнища (домовики), демони природи (водяники, лісовики, русалки), людські химери (упири, вовкулаки, відьми, чорти), примари. Останні й «прижилися» в Ужгородському замку.

За народним переказом, Ужгородський замок спочатку належав князю Лаборцю. Коли напали кочівники-мадьяри, князь направився до іншої своєї фортеці – Земплин, але вороги його наздогнали і над річкою Свіржавою повісили. Проте у бою за Ужгород загинув і мадьярський вождь Алмош, похований у земляному валі Земплинського городища. Його син Арпад заснував монархічну династію, що правила Угорщиною чотири століття.

Ужгородський замок рекордних 369 років знаходився у володінні роду Другетів (1322–1691). На початку 1704 р. він здався куруцам Ференца Ракоці, а 1711 р. перейшов у власність австрійської корони. До Відня вивезли все цінне: картини, меблі, посуд, зброю. Врешті-решт у 1775 р. правителька Австрії Марія Терезія передала його Мукачівській греко-католицькій єпархії.

У IX ст. на Замковій горі в Мукачеві існувало слов'янське дерев'яне укріплення – паланка. У XI ст. фортецю зміцнили кам'яними стінами. Від кінця XIV до початку XV ст. замком володів литовсько-руський князь Федір Корятович, а пізніше – знов угорський король. Тут у 1703–1711 рр. був оплот антиавстрійського повстання Ференца Ракоці.

Угочанський замок «Канків» розташований на скелястому виступі Чорної Гори, котра здіймається над східною околицею міста Виноградів (первісно ☐ Угоча, потім від 1242-го до 1946 р. – Севлюш) на 565 метрів вище від рівня моря. За однією з версій, назва замку походить від угорського слова, що означає кам'яну брилу. За іншою – від аскетичного одягу монахів – жовтих або рудих плащів з овечої вовни – «канко».

Ці руїни по-особливому надихали радянських кінематографістів, зокрема із центральної московської кіностудії «Мосфільм». Вони зробили їх декораціями для художніх фільмів «Над Тисою» (1958) і «Табір здійснюється в небо» (1975), що стали лідерами радянського прокату відповідно у 1959-му (46 мільйонів глядачів) та 1976-му (65 млн. глядачів).

---

¹ Переказ за Ужгородський замок // Наш рідний край. – 1932. – Ч. [не вказ.]. – С. 71-72; Кобаль Й. Ужгород відомий та невідомий. – Львів: Світ, 2003. – С. 20.

У IX ст. на Чорній Горі знаходилося слов'янське городище, на місці якого у XI ст. спорудили замок. У літературній обробці переказ про Виноградівський (Угочанський, Севлюський) замок доводить, що угорський король Стефан Святий подарував його дружині Гізелі, німкені, котра привела за собою сюди колоністів 2 сасів. Насправді 1329 р. король Карл Роберт Анжуйський подарував відновлений замок своїй дружині 2 королеві Марії.

У 1399 р. коронне місто Севлюш і замок «Канків» з ласки короля Сигизмунда Люксембурзького перейшли до родини Перені, котрі впродовж майже чотирьох століть були найбільшими землевласниками в краї. Наприкінці XV ст. замок передали монахам-францисканцям під монастир. На початку XVI ст. тут виріс величавий костел і проведено з'їзд усього духовенства ордену. Під час реформації, у 1556 р., францисканців вигнали протестанти за наказом барона Перені начебто тому, що ченці заманили туди його дочку-протестантку й ув'язнили на довгі роки. Звільнив її паломник, але вона вже була безнадійно хвора і незабаром померла.

«Канків» знищили австрійські війська як пристанище сепаратистів. Його здобув полководець Фердинанда Габсбурзького Імре Телекеші між 26 грудня 1557-го і 10 січня 1558 р. Ференц Перені з дружиною і дітьми потрапив у полон. Перед тим Перені знищив поховання італійського святого 2 францисканця Івана Капістрана (138621456), яке після вторгнення турків у Сірмій (нині м. Сремска-Мітровіца, Сербія) монахи перевезли до монастиря в Севлюші. Кістки Капістрана після вигнання чи вбивства монахів за наказом Перені переламали і кинули у глибокий колодязь. Так перестав існувати францисканський монастир.

Королівський замок «Нелаб» виконував представницькі функції монаршої резиденції, військового і митного посту на славнозвісній дорозі з Марамороських солянних копалень в Угорщину. Приблизно тоді ж у нього з'являється специфічна назва, можливо, від угорського «nyaláb» – в'язка, оберемок сіна чи дров, якими сплачували мито. Після 1301 р. замок належав різним феодалним родинам, а від 1405 р. 2 магнатам Перені. Деякий час у замку зберігалася корона Яноша Запольяї, трансільванського князя у 152621541 рр. Тут священник Бенедикт Ком2яті вперше з латинської на угорську мову переклав «Новий Завіт», що як перша угорськомовна книга надрукований 1533 р. у Кракові. Після участі Перені в антигабсбурзькій змові 1672 р. «Нелаб» остаточно зруйнували австрійці.

Проте за народним переказом Королівський замок знищили татари, а у 1920-х рр. у селі оповідали про селянина Івана Греня, котрий

спускався у замкові пивниці (льохи, каземати). В одній з них знайшов муміфікованих лицарів, що тут же розсипалися на порох¹.

Хустський замок теж захищав солекопальні та лісоплав Тисою, контролював торговий шлях з Угорщини до Польщі. Початок його зведення відносять до 1090 р., а закінчення – до 1191 р. У народній пам'яті карбом лягли подробиці столітньої будівельної епопеї. Звернуто пильну увагу на інженерно-технічні труднощі та нестерпні умови праці чорноробів, склад малтеру (розчину), систему підземних ходів («будувалися з Хуста до Королева 9 років»), підземний колодязь. Головне функціональне призначення замку вмістилося б цілком в афоризм одного з його середньовічних капітанів: «Сіль без Хуста, а Хуст без солі не варті нічого».

Топонімічні фантазії місцевих жителів у гармонії з оповідями про воєводу (князя) Хуста, його дружину Тису, двох дітей – сина Хустеця, доньку Ріку. У їхню честь місто – Хуст, найбільша річка – Тиса, а дві менші, що впадають у Тису, – Хустець і Ріка. Одночасно Червона Скала, що стремить над Хустом, стала невід'ємним художнім образом у взірцях усної народної творчості про турецький (татарський) полон.

У 1378 р. угорський король подарував Хустський та Королівський замки волоським воєводам Драгу і Балку, а невдовзі – барону Перені. Через століття Хустський замок знову став власністю короля. Битва під Могачем 1526 р. призвела до розпаду Угорського королівства. Мараморош відійшов Трансільванському князівству, але перетворився на арену постійних конфліктів між Австрією та Туреччиною з її васалом ☐ Кримським ханством. Зокрема, в 1661 р. турки під проводом великого візира Алі-паші не змогли здобути Хустський замок.

У 1683 р. під Віднем турецькі війська потерпіли поразку, Трансільванія опинилася під скіпетром Габсбургів. У Хусті розмістили австрійський гарнізон. Смерть замкові принесла гроза у ніч на 3 липня 1766 р. Блискавка вдарила в порохову вежу, пролунав потужний вибух. Сенсу відновити руїни не було. Гарнізон перевели до Мукачева.

Окремий зразок псевдофольклорної традиції торкається епізоду повстання куруців (1703–1711). Тоді полковник заколотників Рославецький обхитрив лабанця Талоша, коменданта неприступної фортеці на Замковій Горі в Хусті. Загибель же Хустського замку закарпатські українці звикли пов'язувати з надприродним пострілом дерев'яної гармати, обкутої залізними обручами. Із гори Чабрин тоді нібито стріляв опришок Григор Пинтя.

---

¹ Кто зруйнував замок в Киральгазѣ (Народна повѣсть) / [Подав учень] Стефан Шишала // Наш рѣдний край. – 1925. – Ч. 4 (децембер). – С. 65.

З епохи середньовіччя (від IX ст.) збереглись на Закарпатті залишки укріплених поселень – земляно-дерев'яних городищ, які до появи кам'яних замків контролювали округу і служили сторожовими пунктами. Їх більше десятка: на горі Богослав біля Арданова, горі Вар-Гедь над Вишковим, в урочищі Бодулів (Сільце), на горі Стремтура (обіч Іршави), в околицях сіл Білки, Варієво (Вари), Мала Копаня, Шелестово, Дідово тощо¹. Всього у Верхньому Потиссі відомо про три десятки таких городищ, дві третини з яких розташовувалися на вершинах гірських відрогів. Їх оборонні споруди склалися із земляних валів висотою півтора-три метри, ровів, кам'яних стінок.

Цікавою темою є фортифікаційні укріплення над річкою Тересвою у селі Біловарці Тячівського району (дерев'яний замок Бейловар лицарського типу), що не підтверджені археологами, але здавна відомі за переказами двох сусідніх сіл – Біловарці та Криве². Те саме можна сказати про пагорб на північний захід від Мукачева (Кошачий замок), Богольвар – замок Сови – здоровезну кузню в селі Анталівці, гору Городище в Данилові, де на плоскій верхівці у 1920-х рр. проглядалися залишки замкових споруд і присипаний отвір студні (колодязя)³.

Спрощуючи і раціонально облаштовуючи фабульно-сюжетну схему Івана Сенька (незрозумілий вибір ним терміну «оповідання»)⁴, відзначу принаймні сім провідних мотивів у закарпатських переказах про замки і городища:

1) обумовлення топонімічного елементу «замок» (давньослов'янською «город», угорською «вар») та його екстраполяцію, наприклад, на село Біловарці, гору Вар-Гедь (дослівно «Замкова Гора») у Вишкові, замок-палац графів Шенборнів «Берегвар» (нині санаторій «Карпати»), колишнє село Горяни (нині ужгородський мікрорайон), на гори зі спільною назвою Городище біля Білок, Данилова, Малої Копані, Ужжа;

2) багатопланове персоніфіковане приурочення вирішальних подій у військово-фортифікаційному і соціальному контекстах (воєводи

---

¹ Пеняк С. Ранньословянське і давньоруське населення Закарпаття VI–XIII ст. – Київ: Наук. думка, 1980. – С. 21, 72-77; Прохненко І. Городища Верхнього Потисся // Карпатика. – 1998. № Вип. 5. – С. 55-69; Прохненко І. Боржавське городище // Карпатика. – 2006. – Вип. 34. – С. 186-200; Прохненко І., Мойжес В. Горянське городище // Карпатика. – 2008. – Вип. 37. – С. 182-185.

² О zaloженю села Бѣловарецъ / [Подал учитель] Василь Гасинець // Наш рѣднѣй край. – 1927. – Ч. 4 (децембер). – С. 120-122; Село Криве / [Подали учні] М. Вакій, А. Бычок // Наш рѣднѣй край. – 1932. – Ч. 1. – С. 14-15.

³ Данилово / Записав Александр Зейкань, упр[авитель] школы // Наш рѣднѣй край. – 1926. – Ч. 6 (февруар). – С. 87-89.

⁴ Сенько І. Народні оповідання про городища і замки Закарпаття // Карпатика. – 1993. № Вип. 2. – С. 139-151.

Остуд, Ардан, Хуст, князі Лаборець, Федір Корятович, король Матвій Корвін, опришок Григор Пинтя);

3) сентиментальна естетика любовних історій (Ужгородський, Невицький, Боржавський замки), трагічної дівочої долі ☐ бранки у «Канкові» (монахів) та Вишкові (розбійників) ☐ у жанрі літературно-фольклорних стилізацій; водночас ключарі (воротарі) «Паланку» спричинилися до виникнення села Ключарки, куди добиралися підземним ходом до дівчат-любасок;

4) затяжне замкове будівництво, котре лягло тягарем на плечі місцевих селян: виснажливе насипання землею і камінням будівельного майданчика – гори протягом тисячі днів тисячами величезних возів, кожен з яких запрягався шістьма волами (Мукачево, Хуст), транспортування здаля кам'яних брил для фортечних мурів, виготовлення преміцного розчину зі свіжого молока великої та малої рогатої худоби, безлічі яєць домашньої птиці (Невицьке, Мукачево, Хуст, Чинадієво);

5) специфіка глибочезних колодязів (качка звідти могла виплисти відповідно у Тисі (Хуст) та Латориці (Мукачево), три роки діставалися води у Хустському замку), таємних ходів у зовнішніх мурах і внутрішніх стінах, сигнальної системи (червона хустка – знак небезпеки на щоглі Хустського замку), довжелезних підземних сполучень (Ужгород – Горяни – Невицьке – Середнє – Мукачево; Хуст – Королево (рили дев'ять років) і підвісних полотняних мостів (Королево – Мала Копаня);

6) невідворотне руйнування добре укріплених замків-городищ: чи то нападниками-мадярами (Боржавська фортеця у селі Вари), татарами (Мала Копаня, Білки, Шелестово), чи то доведеними до відчаю селянами (Дідово, Біловарці, Бронька, Невицьке, Виноградів, Хуст), урядовим військом, що викорінювало розбійників (Ужок), або Божою карою (Вишково), повинню (Квасово);

7) непоборна присутність і урядування демонологічних сил, переважно у ролі вартових скарбів чи спокутників, як-от: Біла Діва – зрадниця Ужгородського замку, прокляття власника (Квасово, гора Стремтура), замуrowаний вояк у Чинадієво.

МОНАСТИРІ ТА ЦЕРКВИ

Досі актуальний наголос на необхідності відродити школу істориків церкви, котра б об'єднала теологів і світських учених¹. Як перший

---

¹ Ульяновський В. Монастирі на Україні: комплексна програма вивчення // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 335-337.

крок плідної співпраці, свого часу пропонувалася комплексна програма вивчення монастирів України всіх конфесій, повна їх каталогізація у різних часових координатах і географічних вимірах. Осібно зазначено важливе місце усних пам'яток.

Класичний нарис історії таких інституцій підготував Корнило Заклинський¹. Він скрупульозно простежив минуле Краснобрідського монастиря – святині словацьких українців. При цьому апробовано схему, що може служити орієнтиром в аналогічних студіях: теперішній стан, місце розташування, організаційна і господарська структура, участь у релігійній боротьбі, культурна діяльність, заслужені ченці, відгомін у художній літературі та фольклорі.

Плідно відновлюючи народознавчу традицію міжвоєнного періоду, на початку 1990-х рр. напористий краєзнавець Василь Пагиря з Мукачева надрукував на сторінках обласної молодіжної газети цикл популярних нарисів про закарпатські монастирі².

Колись таке було звичною справою для журналу «Наш рідний край» під орудою Олександра Маркуша. Зокрема, там розміщені короткі історико-краєзнавчі есе про **монастир** у Малому Березному (заснований наприкінці XVI ст., перший ігумен – Герасим).

В урочищах Монастирнице південніше Сільця (Іршавський район) та у Глоткові близько Репинного (Міжгірський район) монастирі вирости під протекцією Федора Корятовича. У Сільці осідок ченців знищений вдовою пана Яноша, а у Репинному проломився під землю, підкопаний татарами. У Драгові (Хустський район) василіянський монастир, зазнавши утисків, опустів. В Углі (Тячівський район) монастир закрили у часи Марії Терезії. Його залишки зереглися на горі Монастир³.

Василіянський (від 1742 р.) монастир у Малому Березному досі є відпустовим місцем для всієї Ужанської долини. Щоправда, радянська влада його ліквідувала. Розписи на стінах, зокрема виконані 1933 р. знаменитим митцем Йосипом Бокшаєм, знищили, а багатющу бібліо-

---

¹ Заклинський К. Нарис історії Краснобрідського монастиря // НЗ МУК. – 1965. – Т. 1. – С. 43-58.

² Пагиря В. Історія стародавніх закарпатських монастирів // Молодь Закарпаття [Ужгород]. – 1992. – 12, 19, 26 вересня; 3, 10, 17, 24, 31 жовтня; 7 листопада.

³ В. Д. Драгово // Наш рідний край. – 1924. – Ч. 8 (апріль). – С. 13-14; Монастирь в Малом Березном / [Подал учитель] Н. Клин // Там само. – 1926. – Ч. 5 (януар). – С. 79-80; Фушич М. Монастырнице // Там само. – 1927. – Ч. 1 (септембер). – С. 24-26; Опись села Рипинное / Подал [учень] Федор Тарахонич // Там само. – 1928. – Ч. 9 (май). – С. 286-287; Павлишин Г. Пару слов о Угольском монастырю // Там само. – 1930/31. – Р. IX. – С. 209-211.

теку розпорошили. У 1991 р. греко-католицька громада відновила монастир, він знову став центром численних паломництв.

Нині на Закарпатті активно діє чимало давніх чернечих осередків, здебільшого з XVII–XVIII ст. Зокрема, успішно функціонують майже сорок чоловічих і жіночих монастирів двох провідних у краї конфесій: 4 греко-католицькі та 33 православні. Якщо греко-католики відновили історичні обителі, то у православних домінують новозасновані.

Українська православна церква (Московського патріархату) представлена двома єпархіями – Мукачівською та Хустською¹. В їхніх здебільшого нечисленних монастирях і скитах проживає від одного до десяти насельників. Переважно вони засновані після здобуття Україною незалежності. До найбільших належать жіночі монастирі у Мукачеві (62 монашки), Домбоках (30), Сваляві (19), Приборжавському (18) та чоловічий у Ракошині (13 монахів). Найстарішим із них усього по декілька десятиліть, ведуть відлік вони з 1930–1940-х рр.

По-різному складалася їхня доля. Тривалий час велися дискусії про середньовічну друкарню в Грушові, одну з перших в Україні. Грушівський Архангело-Михайлівський чоловічий монастир належить до найдавніших у краї. Виник ще перед навалою монголів 1241 р., а 1391 р. отримав від константинопольського патріарха ставропігію. Йому підлягали вірники Марамороського й Угочанського комітатів. У 1551 р. підпорядкований мукачівському єпископу. Монастир припинив своє існування наприкінці XVII ст., коли був пограбований та знищений угорськими кальвіністами. Його символічно відновили аж через два століття – у 2004 р.

Свято-Миколаївський жіночий монастир у Мукачеві заснований 1360 р. як чоловічий. У 1664–1946 рр. він належав греко-католицькому чину (ордену) василіян. У 1947 р. радянська влада його перепрофілювала на православний жіночий.

Заснований 1930 р. Свято-Успенський жіночий монастир у селі Домбоки у липні 1959 р. об'єднали зі Свято-Миколаївським у Мукачеві, а майно передали під школу-інтернат. У грудні 1990 р. його відновили.

Свято-Серафимівський жіночий монастир у Приборжавському існує із 1938 р. Перед тим тут два роки існував чоловічий скит. У липні 1959 р. монашок відправили у Липчу, а нерухомість віддали під літній піонерський табір. Відновили монастир у лютому 1990 р.

---

¹ Див.: Мукачівська православна єпархія. Офіційна сторінка ☐ mukacheve.church.ua; Православний Мараморош. Офіційний портал Хустської православної єпархії ☐ orthodoxkhust.org.ua; Данилец Ю., Пимен (Мацола). Православные монастыри Закарпатья: Путеводитель. ☐ Киев: Изд. отдел УПЦ, 2012. ☐ 237 с.

У 1925–1952 рр. у Дубрівці діяв чоловічий скит. Відновлений у 1990-х рр., у 2000 р. перетворений на жіночий монастир – Свято-Іоанно-Предтеченський.

У Хустській єпархії чоловічими є 10 монастирів і 3 скити, а жіночими – відповідно 8 і 1. Тобто всього їх 22. Вони сконцентровані головним чином у двох районах – Хустському і Тячівському. У деяких селах (Зарічне, Грушово) є по два монастирі. За межами цих районів є лише дві обителі ☒ чоловічі: монастир Ікони Божої Матері «Несподівана Радість» (Колочава Міжгірського району) і скит у селі Ростоки Рахівського району.

У Тячівському районі налічується 13 монастирів і скитів, або лєвова частка з усіх наявних у Закарпатській області. Чоловічі розміщені в селах Бедевля (Свято-Іоанно-Предтеченський), Грушово (Архангела Михаїла, має Свято-Іллінський скит у селі Верхній Дубовець того ж району), Криве (Свято-Георгіївський, має дві філії ☒ скити: Свято-Покровський у селі Колодне того ж району та Свято-Серафимівський у селі Ростоки Рахівського району), Терєбля (Спасо-Преображенський), Терново (Свято-Іллінський). Жіночі діють у селах Вільхівці (Свято-Троїцький), Грушово (Свято-Сергієва пустинь), Лопухів (Свято-Серафимівський), Угля (Свято-Успенський, має Свято-Пантелеймонівський скит у селі Нєресниця того ж району), Чумальово (Свято-Вознесенський).

У Хустському районі 7 монастирів. Чоловічі розташовані у селах Зарічне (два Городилівські: Свято-Троїцький та Свято-Пантелеймонівський), Карповтлаш (Свято-Миколаївський), Крайниково (Свято-Стефанівський), а жіночі – у селах Забрідь (Свято-Архангело-Михайлівський), Липча (Святого Різдва Прєсвятої Богородиці), Поляна, що біля Копашнова (Свято-Іоанно-Богословський).

У Мукачівській єпархії є 14 монастирів: по сім чоловічих і жіночих, а також один чоловічий скит. Найбільше православних монастирів в Іршавському районі – шість. Три діють у Мукачеві та Мукачівському районі, два ☒ у Воловецькому (чоловічі: Казанської ікони Богородиці – Тишів; Свято-Успенський – Кічерний), по одному ☒ в містах Свалява (Свято-Кирило-Мефодіївський жіночий), Ужгород (Свято-Воскрєсенський чоловічий – по вулиці Золотистій), селі Зарічово Перечинського району (Свято-Марії-Магдалинівський жіночий).

На Мукачівщині чоловічий монастир відкрито у Ракошині (Свято-Покровський), а жіночі – у Мукачеві (Свято-Миколаївський), селах Домбоки (Свято-Успенський). Іршавщина прихистила три чоловічі монастирі ☒ Свято-Георгіївський (Заболотне), Свято-Пантелеймонівський (Осій), Свято-Іоанно-Богословський (Сільце), а також три

жіночі: Свято-Серафимівський – Приборжавське, Свято-Іоанно-Предтеченський – Дубрівка, Свято-Введенський – Кушниця.

Щодо Мукачівської греко-католицької єпархії. На відміну від православних, тут монастирі не підпорядковані єпископу, а складають окрему провінцію. Протягом століть головним осередком монашого життя на Закарпатті був Свято-Миколаївський греко-католицький монастир на Чернечій горі біля Мукачева¹. У березні 1947 р. комуністи його передали православній єпархії, а близько сорока монахів переселили до Імстичова.

Восени 1947 р. влада закрила монастирі у Малому Березному (діяв із 1656 р.) і Бороняві (із 1716 р.). Імстичівський монастир, який засновано 1661 р., перетворили на концтабір василіян. Звідти їх виселили до Сибіру і Казахстану, а монастир ліквідували у 1950 р.

Після 1990 р. греко-католикам із п'яти монастирів повернули три, звісно, в аварійному стані: в Бороняві, Імстичові, Малому Березному. Оскільки Мукачівський залишився в Українській православній церкві Московського патріархату, тому будується заново. Поки що невідновлений василіянський монастир, який діяв в Ужгороді у 1912–1947 рр. У його капітальній чотириповерховій будівлі розмістився фізичний факультет Ужгородського національного університету.

У жовтні 2008 р. у структурі Василіянського чину святого Йосафата відновлено Провінцію святого Миколая на Закарпатті, котру насильно ліквідували 1947 р. Ця провінція нині об'єднує чотири монастирі (27 ченців): Благовіщення Пресвятої Богородиці в Бороняві, святого Миколая в Малому Березному, святого Михаїла в Імстичові, святого Миколая в Мукачеві.

Не буду заглиблюватись далі в історико-релігійні екскурси. Пропоную до ширшого ознайомлення окрошки народних версій минулого крайових конфесійних установ, організацій, фондаций, їх внесків у господарство, політику, культуру Карпатського регіону².

Перекази «про дуже давні» Углянський та Драгівський монастирі відносять нас у середньовіччя, у дотатарський період. Перебуваючи на мальовничому узвишші, у своїх келіях ченці вловлювали гармонійні мелодії навколишньої природи («вітрець повіває, листочки на деревах шелестять, водиця у зворинках гучить»). Через ріку Тересву перевізник Тарас переправляв людей, котрі йшли молитися у Грушівський монастир. Потім святиню спалили татари.

---

¹ Див.: Провінція Святого Миколая. Василіянський чин святого Йосафата в Україні. Офіційний веб-сайт ☐ www.osbm.org.ua.

² Див. перекази про монахів і монастирі: Як то давно було. – С. 74-75, 108, 127, 131, 255.

Фундатором Мукачівського монастиря за традицією вважають подільського князя Федора Корятовича (у честь урятування і перемоги над змієм), а Імстичівського – багатого чоловіка Івана Зейкана. У народі переконують, що тут первісно ченці виганяли з людських душ бісів і мстилися на них. Звідси й Імстичево.

Назву села Арданово та його урочища Богослав (на горі Гат) теж виводять від монастиря. Криницю та ігумена, котрий брав звідти воду для хрещення, назвали однаково – Йорданом. Відтак на монастирській землі виникло село Йорданове (Арданово).

Монастир у Великому Березному поклав початок поселенню, згодом сюди прийшли і переселенці-шваби. До Сільця монахи прибули у колонізаційному потоці князя Федора Корятовича.

Невідворотнім супутником людей з важкими гріхами (пограбунок і руйнування святинь) є кара Господня. Драгівську обитель розігнав задрісний багатій Лошвай, але незабаром за святотатство його наздогнала кара ☒ «на третій день кінь ним так верг, що лиш раз зівкнув і згинув під плотом»¹.

Коли розібрали престол монастирської церкви, у страшних смертельних конвульсіях померла вдова пана Яноша: «Панія цілу ніч мучилася страшно, а рано померла». Саме за її наказом знищили монастир у Сільці, до заснування якого спричинився князь Федір Корятович².

Те саме спіткало двох братів-розбійників Бурбілянів (однойменне урочище в Новоселиці Виноградівського району) та їхніх товаришів³. Коли вони обікрали церкву, зокрема забрали золоту чашу, срібний хрест, щастя вже не мали. Усіх їх у скорому часі повбивали.

Зухвалу розбещеність виноградівських монахів-католиків, францисканців, які викрали юну баронесу, теж було нещадно відомщено, як твердить інший текст.

Про нині вже неіснуючі монастирі є теж доволі цікавих свідчень. Обитель у Заріччі (Іршавський район) колись давно пан Гайтай, кальвіністського віросповідання, позбавив первісного осідку. Із ченцем монастиря у румунському селі Бісеріка Алба (Біла Церква Рахівського району) пов'язаний переказ про те, як розбагатів тисянський рибалка. Село Бедевлю Тячівського району раніше називали Монастирським. Люди тут жили на землях монастиря і платили «на боже» десятину. Від монастиря веде відлік Арданово Іршавського району, про що мовилося, а своїй назві завдячує Монастирець, колишній присілок Горінчова, відтак повноправне село Хустського району.

---

¹ Вар.: Як то давно було. – С. 131.

² Фушич М. Монастырнице. – С. 24-26.

³ Як то давно було. – С. 145-146.

Якщо про сакральну архітектуру Закарпаття підготовлені якісні інформаційно-довідкові та екскурсійно-туристичні видання¹, то збирання і вивчення відповідного фольклору досі в зародковому стані. У цілому оприлюднено зо три десятки переказів про **церкви** і зрідка про священників – у Мирчі (Великобerezнянський район), Великій Копані, Веряці, Новоселиці (Виноградівський район), Богаревиці, Івашковиці, Кам'янському, Кушниці (Іршавський район), Горбі, Негровці (Міжгірський район), Пузняківцях і Тростяниці (Мукачівський район), Ворочові (Перечинський район), Діловому, Ясіня (знаменита Струківська церква з XVIII ст.) (Рахівський район), Березниках, Голубиному (Свалявський район), Кричові (Тячівський район), Горінчові, Стеблівці (Хустський район)².

Стосовно священників. Йдеться про певні персоналії та повинності на їх утримання (відробіткова денщина, натуральна роковина). Фігурують декілька греко-католицьких парохів, зокрема винахідник Єнковський (Стеблівка), чулий серцем Гожа (Мирча), три ворочівські панотці – Терпай, Митрак, Сільвай. Терпай був провидцем, цілителем, молитвою грозові хмари розганяв, Митрак – чорнокнижником («коли вийшов на царину, усе за ним буря йшла»), Сільвай – неабияким різьбярем (ціфровану горіхову палицю подарував чехословацькому президенту Масарику), володів художнім словом, його церковно-парафіяльний хор перемагав у Празі («доки у селі був Сільвай, то за Ворочово знали»). Після сварки безіменного священника із сином (поповичем) виникло Голубине Свалявського району, де над річкою у верболозах літали голуби – вісники миру і благодаті.

Нерідко увага зосереджена на:

- фундаторові сакрального об'єкта (вівчар Струк);
- особливостях будівельної конструкції: з ясеня – капличка і потім на її місці велика церква в Ясіня (Вознесіння Господнього, 1824 – у стилі гуцульських базилік, із видовженою і приземкуватою головною частиною), з липи – в Кушниці, зведені без жодного цвяха і скоб церкви в Горбі (Міжгірщина) та Пасіці (Свалявщина), низькі двері в церкві в Івашковиці (Іршавщина), аби люди схиляли голову перед Господом; турня на церкві в Клячанові (Мукачівщина) як стебло з маковою го-

---

¹ Сирохман М. Церкви України – Закарпаття. – Львів: Мс, 2000. – 880 с.; П'ятдесят п'ять дерев'яних храмів Закарпаття / Текст, фото і мал. М. Сирохмана. – Київ: Грані-Т, 2008. – 87 с.

² Як то давно було. – С. 112, 121-122, 157-160, 170, 244; Українські закарпатські говірки. – С. 25-26, 60, 65, 68-69, 98; Легенди та перекази Міжгірщини. – С. 289.

лівкою – у честь християнських мучеників братів Маковеїв, але на місці поклоніння давньослов'янській покровительці врожаю Макоші;

– міжконфесійних конфліктах: у Веряці (Виноградівщина) з реформатами-угорцями (кальвіністами-німцями);

– татарських наїздах: врятування підпаленої церкви у Новоселиці, церква у Великій Копані як остання надія на прихисток, спалена церква – нині поле Церквище у Білках, вороги не змогли підпалити, вибити двері та винищити людей, котрі заховалися в церкві у Монастирці (Хустщина);

– обставинах руйнування: через недогляд солекопів опинилася на дні соляного озера церква в Новоселиці (Тячівщина), завалилася через ветхість прадавня церква у Пасіці, викуплену євреями і переміщену дерев'яну церкву в Кушниці (Іршавщина) забрала повінь, капличку в Горянах розбили москалі (представники радянської влади);

– накладених прокляттях: у млаку (болото) крізь землю провалилися церкви у Репинному (ймовірно, що «люди слабо ходили молитися»), Клячанові ☩ за дохристиянські, язичницькі ігрища на Купала, через сварливих парафіян у Тростяниці, котрих прокляв розгніваний священик, а в Іванівцях (Мукачівщина) «земля здригнулася – із церкви залишився лиш підмурівок» через те, що селяни, розпалені купальськими іграми, сховали від священика церковного дзвона, опустивши на дно річки.

Аби пробратися всередину церкви в селі Монастирець (нині Хустського району) татарські нападники розпалювали залізні пруті і пробивали ними масивні товсті двері, але це їм не допомогло. Отож односельці, котрих прихистила церква, врятувалися¹. Цей дерев'яний храм, котрий пізніше через ветхість розібрали, славився іконостасом, створеним галицькими малярами-художниками. Три дні над селом стояв чудотворний образ, який відтак перелетів до Марія-Повчі (нині Угорщина) ☩ туди, де нині знаменитий монастир. На знак того у Монастирці заснували василіянський монастир і поставили церкву.

Окремо зауважу мотиви, що стосуються церковних дзвонів. Коли на місці давнього храму, котрий не зберігся у Пасіці, в полудень добре прислухатися, «кіть ти людина віруюча, то обов'язково учуєш як тихо дзвонять дзвони». У Кам'янському (Іршавщина) малий дзвін кликав дітей до школи, великий – служив годинником, сповіщав полудень і північ, а ще повідомляв про надзвичайні пригоди – пожежу, пошесті, ворогів. На землі, де тепер село Березники (Свалявщина), першопоселенці прибули зі своїм дзвоном. Він у гарній місцині тимчасово, до зведення

---

¹ Гор'нчово // Наш рідний край. – 1926. – Ч. 7 (март). – С. 109-111.

церкви, висів на великій березі. Сюди люди сходилися на молитву. Ота сакральна береза із дзвоном подарувала назву гірському селу.

Випадково знайшли закопані колись від ворогів дзвони у Сасові (Виноградівщина) та Богаревиці (Іршавщина). Як переконують перекази, зазвичай дзвони ховали у землі на пасовищах чи у глибоких потоках поблизу водяних млинів. Кушницький дзвін (Іршавський район) пережив напади «песьоголовців», тому «суть на нім каплі крові». Якщо дзвін у Кушниці вберегли від конфіскації та переплавки під час Першої світової війни, коли бракувало металу для військових цілей, то не скрізь це вдалося зробити. Богаревицького срібного дзвона «узяли на войну», хоча вражав унікальністю: «Коли дуже файно на дворі било, тогди він бив жовтий. А коли било хмарно на дворі, то він бив синій і смутний». Не випадково йому присвячено поему Василя Пачовського «Сріберний дзвін».

Треба відзначити, що на цій ділянці ще попереду відкриття і дослідження потужних пластів народнопоетичного засвоєння історичної дійсності. Адже церква, монастир, капличка, придорожній хрест, будь-яка релігійна реліквія – це завше окраса людських поселень, нетлінне осердя духовних стремлінь.

У християнських народів їх первісне язичницьке мислення плавно трансформувалося в образний світ біблійних переказів, цього зводу прецедентів і правил руху шляхом істини. Поетика християнства поволі завоювала симпатії та уболівання найширших верств. У кожному поважному циклі народної прози сакральне зримо присутнє, що найліпше – у топонімічних переказах.

ОЙКОНИМИ (поселення)

Незважаючи на те, що зусилля краєзнавців увінчані виходом у світ солідного тому про міста і села Закарпатської області двома мовами – українською у 1969-му і російською у 1982 р.¹, досі проблема залучення, відтак і публікації, аутентичних народних переказів у подібній за масштабом історичній праці залишається відкритою. Нагадаю, що сьогодні у краї налічується 609 поселень – 11 міст, 19 селищ, 579 сіл, котрі мають ще й присілки. Їхні теперішні назви у цій монографії

---

¹ Закарпатська область. – Київ: Гол. ред. УРЕ, 1969. – 786 с. Серія «Історія міст і сіл Української РСР»; Закарпатская область. – Киев: Гл. ред. УСЭ, 1982. – 611 с. Серія «История городов и сел Украинской ССР».

подані за офіційним виданням¹ та обліковими картками населених пунктів, що розміщені на офіційному веб-порталі Верховної Ради України ☒ portal.rada.gov.ua.

Усі поселення цікаві своїми народними екскурсами у минуле. Чи не кожне з них має опубліковані записи переказів, що побачили світ протягом останнього століття у крайовій періодиці. Інколи стрічаються захопливі спостереження і роздуми з приводу почутого. Письменник Василь Басараб наприкінці 1990-х рр. в обласній газеті «Новини Закарпаття» розмістив свої фольклористичні міркування про виникнення близько двох десятків сіл Мукачівського району².

Перекази про майже вісімдесят населених пунктів Закарпаття подано у не раз мною цитованому збірнику «Як то давно було» (2003) Івана Сенька, а про понад шістдесят – у книзі «Хоч не рай, зате свій край» (2007) Юрія Чорі. Тексти про походження та етимологію більше ніж тридцяти з 44 наявних поселень Міжгірського району ввійшли до видання «Легенди та перекази Міжгірщини» (2010) Івана Хланти.

Працею всього життя лінгвіста Кирила Галаса (1921-1995) став «Словник українських топонімів Закарпаття», що налічує п'ять тисяч сторінок рукописного тексту. Досі опубліковано з нього окремі фрагменти³. Увага в словнику концентрується на лінгвістичній верифікації назв поселень і похідних найменувань (вулиця, поле, урочище – звір, діл тощо).

На початку 1942 р. до створення такого словника закликав Гіядор (Ядор) Стрипський⁴. До збору необхідного матеріалу він радив залучити 14-17-літніх хлопців – учнів горожанських (неповних середніх) шкіл, гімназій, учительських семінарій у межах навчальної програми, наприклад, під час пасхальних вакацій. Для них Г. Стрипський підготував детальну інструкцію: питальник із десяти пунктів і теж десятичленні правила запису з методикою відбору інформаторів. До тодішнього Закарпаття (Підкарпатської території) належало близько 800 населених пунктів.

За допомогою питальника у пересічних селян з'ясовували: 1) поточну назву села рідною мовою, а також 2) попередню, давнішу; 3) звідки родом інформатор і 4) де він проживає постійно; 5) назви

---

¹ Адміністративний і територіальний поділ та населення Закарпатської області / Закарпатське обласне управління статистики. – Ужгород, 1999. – 80 с.

² Басараб М. Забуте Клячаново // Новини Закарпаття. – 1997. – 12 квітня. – С. 12; Його ж. Відчароване підгір'я // Там само. – 1999. – 1 січня. – С. 12.

³ Галас К. Словник українських топонімів Закарпаття (фрагменти) // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – С. 365-376.

⁴ Стрипський Я. Ци знаєте назву свого села? // Літературна неділя. – 1942. – Ч. 4 (22 фебруара). – С. 28-30.

частин села (вулиці, площі, ділянки – кутки) і б) його околиць (готарів) – ораниць, хащ (лісів), потоків, криниць, гір, полонин і т. д.; 7) назву жителя села в однині та 8) односельців (у множині); 9) глумливі прозиванки села та його мешканців із боку сусідніх поселень; 10) найуживаніші прізвища і прізвиська.

Згідно з правилами запису і відбору інформаторів, записувачам належало: 1) запитувати виключно звичайних селян («не у панів»); 2) кооперуватися кільком учням-записувачам для взаємоконтролю; 3) фіксувати точну назву сусідніх чотирьох сіл (на випадок, коли з них не надійде жодних записів); 4) опитувати не лиш одну особу, але й інших односельців, аби чогось не випустити; 5) не поспішати, не перебивати оповідача новими запитаннями; 6) писати чітко і каліграфічно на канцелярських аркушах однакової величини; 7) проставляти на аркуші порядкове число запитання та відповіді на нього; 8) подавати слова на діалекті достовірно, без огляду на граматику; 9) розставляти у словах знак наголосу похилою протинкою (рислою); 10) поставити внизу аркуша свої імена і прізвища.

Зауважені моменти надто важливі через помилки, допущені дослідником Олексієм Петровим, який для своєї монографії «Карпато-руские межевые названия» (Прага, 1929) матеріал збирав за питальником Г. Стрипського, але через шкільний інспекторат Підкарпатської Русі. Анкети вислали 730 вчителям. Назад повернулося заледве 320 заповнених аркушів, де багато пофальшованих записів.

Належить добрим словом згадати Івана Гарайду, піонера на цій дослідницькій ниві. У 1941 р. він прискіпливим оком охопив 167 найменувань закарпатських сіл¹. Поділив їх на три великі етимологічні групи. 126 наведених назв відніс до географічних (відображають особливості довколишнього ландшафту, комунікативні можливості, флору, фауну), 23 – до персоніфікованих (за іменами засновників, власників чи першого мешканця), 18 – до інших (специфічних).

У «географічну групу» І. Гарайда включив села за дев'ятьма етимологічними ознаками, що відбили (з моїми уточненнями):

– ієрархічне становище – Велика[і]..., Мала[і]..., Верхнє[і; ій; я] (Вишнє[і; ій; я])..., Нижнє[і; ій]..., Нове[а; о] ..., Старе..., За..., П[і]уд..., При..., Крайня..., Середнє...;

– зовнішній геометричний вигляд – Глибоке, Довге, Довге Поле, Клинове, Котельниця, Крива, Круглий, Округла [від найближчої гори], Плоске, Плоскановиця, Рівне, Широке, Угля, Уголька;

– сприйняття околиці – Веряця, Красна, Лавки, з «ієрархічним» префіксом: Загорб, Залуж, Заріччя, Підгорб, Підгоряни;

---

¹ Гарайда И. Причинки до пояснення назвъ нашихъ сельъ. – С. 72-85.

– гідрографічні нюанси – Бистрий, Бистриця, Гукливий, Кваси, Кривий, Люта, Річка, Синевир, Студений, Ставне, Сухий, Тихий, Чорна Тиса, Чорний Потік;

– опуклі, ввігнуті та змінені форми рельєфу – Береги, Горб, Горбки, Ділок, Залом, Лази, Луг, Луги, Облаз, Пастілки, Поляна, Холмок, Холмці, Широкий Луг, Ярок;

– якість орної землі (Глиняний, Кам'яниця, Солотвино);

– комунікації (Брід, Гребля, Перехресне, Перехресний, Перехрестя, Росішка, Розтока, Розтоки, Середнє);

– рослинний світ, що представлений численними мешканцями мішаних лісів: березою (Березний, Березово, Березники, Березинка), буком (Буківець, Буківцьово, Букове, Буковець, Буковинка), вербою (Вербова, ВербоVECЬ, Верб'яж), вільхою (Вільшани, Вільшинки, Вільхівка, Вільхівці, Вільхівчик, Вільхівці-Лази, Вільховатий, Вільховиця), грабом (Грабівниця, Грабово), дубом (Діброва, Дуби, Дубино, Дубове, Дубовець, Дубрівка), тисом (Тисолово), каштаном (Каштаново), кленом (Кленовець), липою (Липча, Липове (Гетен), Липовець, Неліпино), смерекою (Смереково), тополею (Тополин), явором (Яворове (Есень), ялівцем (Ялове), ясенем (Ясіня), чагарниками (Лоза, Лозянський, Терново), зрідка горіхом (Оріховиця), калиною (Кальник, де росли калини (калинник), варіант – від «калу» – грязюки) і плодовими деревами: грушею (Грушово), яблунею (Яблунів, Яблунівка), а також галявинами, порослими хмелем (Хмелів, Хмільник), бобами (Бобово, Бобовище), грибами (Грибівці), лопухами (Лопухів, Лопушанка, Лопушне), барвінком (Барвінок);

– свійських тварин – овець (Баранинці, Вучкове), волів і биків (Воловець, Воловиця, Бичків), коней (Кобилецька Поляна), наявних звірів-ссавців – ведмедів (Медведівці, Медвежий), видр (Видричка), вовків (Вовкове, Вовчий), лисиць (Лисичово), оленів (Оленьово), турів (Тур'я-Бистра, Тур'я-Пасіка, Тур'я-Поляна, Тур'ї-Ремети, Туриця, Турички), щурів-пацканів (Пацканьово), птахів (Голубине), риб (Коропець), рептилій (Зміївка (Кідьош), Ужок), членистоногих – раків (Раково, Раковець, Ракошино), комах (Жуково, Комарівці)¹.

Звісно, перелік наведених прикладів можна продовжити. Принаймні кольоровою гамою – кількома барвами: білою (Біла Церква, Біласовиця, Білин), жовтою (Золотарьово), синьою (Синяк), рудою (Мідяниця), червоною (Червеньово, Червоне), чорною (Негровець, Негрово, Усть-Чорна, Черна, Чорна Тиса, Чорний Потік, Чорноголова, Чорнотисів). Можна взяти до уваги види спорідненості (Батрадь,

---

¹ Так само тлумачив: Архимандрит Василий (Пронин). Собрание трудов. – Т. 1. – С. 383-384.

Братово, Дідово, Доробратово, Невицьке, Онок, Оноківці), вплив релігійного фактора (Дяково, Попово), осілості (Доманинці, Домашин), етнічної специфіки (Лохово, Ляховець (Лісковець), Ляхівці, Німецька Мокра, Сасово, Сасівка, Руське, Руська Кучава, Руська Мокра, Руське Поле, Руські Геєвці, Руські Комарівці, Циганівці) і т. п.

Це все звукові філологічні конструкції. Інколи вони не зовсім відповідають народним. І навпаки. Так, у селі Золотарьові не говорили про якість родючого шару (грунту), а про смачну воду чи знайдену першопоселенцем пивницю (льох) з виробами із золота. В Ізі своє поселення виводять від Ізабели, жінки хустського воєводи, а в Ізках – від мовленевого перекручення: іскри → іски → ізки. Лінгвісти переконують, що в назвах Іза, Ізки йдеться про давньослов'янський корінь – про іменник, що означав риболовні верші, сплетені з лози, нерідко у формі лійкоподібної корзини.

Інколи у народі щедро експлуатують звукову подібність слів із різних мов, зокрема перебирають омоніми. Це видно на прикладі переказів про місто Мукачево, коли його назву витлумачено через давньослов'янські антропоніми – імена Мукач (чоловік-першопоселенець) і Мокош (богиня врожаю), українське дієслово «мукати» та іменник «мука» (у значеннях «борошно» і «страждання»), угорський іменник «munka» (праця).

Зібраний матеріал дозволяє до групи персоніфікованих віднести топонімічні перекази про левову частку населених пунктів. Серед них села Білин (за першопоселенцем – пастухом Білином (Білинцем), Старе Давидково і Нове Давидково (за начебто похованим на найближчій гірці княжичем (королевичем) Давидком – сином угорського короля Андрія та київської княжни Анастасії), Іванівці (здавна держалися свята Івана Купала – як предтечі врожайного літа), Сойми і Пилипець (від братів-розбійників Івана і Пилипа Соймів), Велятино (у честь опришка-велета Пинті), Черногорова (від обгорілої голови убитого опришка Головатого чи Погань-дівки), Матачів – присілок Ізок (від опришка на прізвисько Метач, який влучно метав камінь і ніж), Ляховець (тепер Лісковець; од селянина Ляха з галицького (польського) боку), Салдобош (тепер Стеблівка; від силачів Добоша і Сала), Люта («жили дикі люди, що ходили красти на другі хутарі»), Комлуш (нині Хмільник; від фундатора), Гудя і Теково (воїнів чи слуг-конюхів барона Перені), Буштино (власника), Ірлява, Андрашівці (Андріївка) і Бачава (Чабанівка) (рідних братів Ірлява (Ілька), Бачі, Андраша), Луково (розбійника Луки), Ромочевиця (корчмаря Романа), Турянкивиця – присілок (чоловіка Турянина), Копинівці (офіцера Копиніва), Дешковиця (переселенця Дешка з Верховини), Іза (дружини хустського воєводи Ізабели чи господаря Ізая), Матійово (короля Матвія Корвіна), Нанково (ловця звірів чи злодія Нана), Бороняво (Бороная, кот-

рий боронив людей від панщини), Сокирниця (опришка Сокирки), Кошельово (опришка Кошеля), Біловарці (укріплення Бе[й]ли), Калини (дівчини Калини, вбитої розбійниками), Ганьковиця (жінки опришка чи дівчини Ганьки, котра загинула від розбійницького ножа), Чумальово (від Чумака), Білки та Ільниця (від імені дівчат-утоплениць), Келечин (від матері-одиначки, яка щороку ходила з келюхом (черевом), Оленьово і Павлово (від розбійників-засновників), Данилово (вівчаря, котрий знайшов поклади солі), Лохово (волохів), Циганівці («жило много циган-волохів»), Сасово, Сасівка, Берегсас (Берегово) (від першопоселенців-колоністів із Німеччини – Саксонії) і т. д.

Таким чином, серед персоніфікованих переказів про міста, села, присілки Закарпаття виділяються дві важливі підгрупи: за іменами, прізвищами, прізвиськами засновників (домінує розбійницька фабула) і за етнічною специфікою першопоселенців.

Серед топонімічних переказів займають чільне місце гідронімічні: про місто Іршава (від іржавої води у річці), села Ірлява (Гирлява чи Вирлява – на місці гирла, де у давнє русло Латориці впадала притока Стара), Золотарьово (від води на вагу золота, Золотої криниці, золотого скарбу), села Кваси (від квасної (мінеральної) води), Колочава (часто колоченої (каламутної) води), Кривчат Потік (метафорично – від крові татарських жертв), Сіль (джерела з ропою), Чорний Потік (річки, забарвленої вуглярами, котрі виготовляли деревне вугілля) та ін.

Особливості природного й антропоморфного (зміненого людиною) рельєфу акумулюють у собі назви Поляна, Нижні Ремети і Верхні Ремети («ремета» – пустельна рівна місцевість), Репинне («рипа» – обрив), Горінчово, Горяни, Пасіка, Посіч, Пастілки, Чертеж (посічене, розчищене, випалене від лісу й чагарів), Берегово, Велика Копаня і Мала Копаня, Округла, Широке, Широкий Луг тощо.

Деякі закарпатські села, згідно з переказами, виникли на вигідних комунікаціях – Брід (через млаку, болото), Веряця (ворота, прохід), Горонда («геренди» – дошки для навісних мостів), Загаття, Лавки («лавка» – колода через потік), Росішка (розвилка) і т. д.

Низку найменувань краєни свідомо почерпнули із зоології та ботаніки. З одного боку, це Вільхівці, Грушово, Дубове, Дубовинка, Дубрівка, Лозянський, Терново, Ясіня, а з другого – Баранинці, Великий Бичків і Малий Бичків, Волове (тепер Міжгір'я), Вучкове («вучки» – вівці), Голубине, Зміївка (Кідьош), Лисичово, Великий Раковець і Малий Раковець, Тур'ї-Ремети («долина турів») і т. п.

На відміну від мовознавців з їх оптимальним поясненням, часто місцеві мешканці мають декілька тлумачень походження свого поселення та його назви. Наприклад, у селі Загаття Іршавського району

розмірковували наступним чином¹. Назва села похідна від найближчої гори Гать, яку так, у свою чергу, назвали від багатьох гатей (загат, гребель), нароблених колись на ній опришками. Вкрадену худобу вони тримали в лісі та поїли у потічках, переснованих гатями, щоби трохи підняти рівень води. Тут же у кардинально іншій версії говориться про те, що на тій горі вельми плодилися гади (змії).

До окремої групи, що віддзеркалює специфічні нюанси, відносимо топонімічні перекази, в яких зафіксовані різновиди господарської діяльності – Дравці (драли, різали вівців), Колодне (займались сплавом лісу), Копашново (копали глину чи виготовляли дерев'яний посуд, домашнє начиння «копашем» – інструментом спеціальної конфігурації), Коритняни (виготовляли корита), Великі Лучки і Малі Лучки (робили луки і стріли для Мукачівського замку), Присліп (ставили мисливські «прислопи» – пастки), Стригальня (стригли овець), Рахів (рахували гроші), Чопівці (точили з дерева чопа – різьблені краники для винних бочок), Горінчово, Драчино, Пасіка, Пастілки, Чертеж (підсічно-вогневе землеробство).

Скотарство сприяло заселенню гірських районів, про це свідчать не тільки дуже давні назви поселень: Бачава (Чабанівка), Бичків, Волове, Воловець, Скотарське. Засновник Ясіня Іван Струк походив із галицької Гуцульщини (село Зелене). Випасаючи на закарпатському боці овець, він забарився, перевал засипало снігом. Оскільки отару неможливо було перегнати, вівчар збив їм кошару в ясеновій хащі, а сам повернувся додому. Навесні він виявив залишених овець живими та ще й з приплодом. Отож збудував на тому місці каплицю і хату з найбільшого ясеня, пень якого був такий широкий, що довкола могло сісти 12 людей. У долині ж Іван Струк заснував село. Знамениту дерев'яну церкву теж неофіційно звать на його честь – Струківською.

Ряд сюжетів засновано на фіксації жалобних сторінок минулого, зокрема всіляких пошестей та епідемій чуми і холери (по-народному: біла панія, умітка, болячка, корела). Йдеться про села Мирча (вимерле), Негровець (чорне, біда), Страбичово («стриблене» – винищене хворобою), Чома (варіант: від угорського «csomó» – багато), Чумальово, Фенеш («чума» угорською; присілок Вишкова).

Причини виникнення і розбудови значної кількості населених пунктів люди бачать у самотності історичного процесу – Ростока (люди розтікалися, втікали від місцевого пана), Імстичово (опришки мстилися панам), Завосино (продане за віз сіна), Подобовець (сподобався збіглим кріпакам), Серенчівці (Щасливе) (не було панщини), Урмезійово («панське поле», тепер – Руське Поле). Поодинокі зразки

---

¹ Загатя (Hátmeg) / Подавь Павелъ Данканичъ // Руська молодежь. – 1943/44. – Ч. 5. – С. 12-15.

свідчать про якісь незвичайні пригоди – Драгово (румунською «драк» – чорт), Зняцьово (знак на чолі), Кричово (кричали, перегукувались жителі під час повені) та ін.

Трапляються «кущові» народні перекази ☐ про назви двох-трьох і більше сіл. У 1941 р. Іван Гарайда зачитував переказ, записаний ним від 84-річного жителя села Циганівці, нині Ужгородського району: «Колись дуже а дуже давно в Цигановцях жило много циганов-волохов, які ходили виробляти корита до Коритнян. Вечером, як ішли додому, в Баранинцях крали барани, а сих крадених баранов драли в Дравцях. Тут в Дравцях звичайно набігли на них із Унгвара гайдуки, от котрих они повтікали в гори до Горян. От сего пошла назва сих п'ять сіл. Се мені так говорив мой небощик дідо»¹.

Аналогічно ведеться мова про заснування п'яти сіл Міжгірського району. Село Сойми походить від прізвища двох братів-розбійників Івана і Пилипа. Через сварку за дівчину з села Липча (нині Хустський район) Пилип, убивши брата, втік річкою вгору і заклав село Пилипець. Оскільки між Липчею та Соймами раніше не було поселень, тому вони спільно там випасали худобу. Де випасали волів – виникло Волове (Міжгір'я), де вівців – Вучкове, а де їх стригли – Стригальня².

Чотири села і присілки належать нині до Міжгірської селищної ради. «За народними переказами, [село] Запереділля одержало назву від пішохідного перевалу Переділля, за яким воно розташоване, [село] Стригальня – від того, що тут весною стригли овець; [присілок] Дешево – тому, що в його районі можна було дешево придбати високогірні пасовища, [присілок] Поточина – через те, що вона розташована вздовж двох гірських струмків, які називаються «потоками»³.

Назви чотирьох сусідніх сіл ☐ Данилово, Крайниково, Олександрівка (раніше ☐ Шандрово) Хустського району і Новобарово (Уйбарово) Тячівського району ☐ пояснено наступним чином. У давнину тут, серед буйних пралісів, осів й обжився розбійник Шандор із трьома синами: Данилом, Крайником, Уйбарі. В інших текстах мовиться або про трьох братів-розбійників Данила, Крайника, Шандора, або про рідкісну цілющу траву ☐ шандру і народного цілителя на похідне прізвисько Шандра, що рятував від отруень⁴.

У переказі про село Білки Іршавського району, котре у Закарпатській області належить до найбільших (понад 8 тисяч

---

¹ Гарайда І. Причинки до пояснення назв наших селъ. – С. 72-85.

² Чарівна торба. – С. 16.

³ Закарпатська область. – С. 339-340; У виданні російською мовою цей епізод скоротили: Закарпатская область. – С. 282-283.

⁴ Габор В. Мое Шандрово: історико-краєзнавчий нарис. – Львів: Піраміда, 2012. – С. 3-6.

мешканців), зафіксовані відомості про давнє поселення, спалене татарами (нині поле Церквище), первісну назву Комарварош («місто комарів» – від надокучливих комах) й остаточну ² від дівчини-утоплениці Білки, у пам'ять якої назвали спочатку річку, а потім і село¹.

Пояснено появу шести білківських присілків: Горб, Зовдуновиця, Ковбасово, Новоселиця, Пінковиця, Телятинець. У Новоселиці осіли зваблені підприємливим графом селяни-утікачі від інших панів, а на неврожайному підвищенні (Горбі), у лісі довкола осадника Завдуна (Зовдуновиця) та на полі, де пасли телят (Телятинець), – ті, що не бажали відбувати панщину. Крадії та різники худоби започаткували Ковбасово, а ті, хто покінчив із розбійницьким ремеслом (послідовники Пинті) – Пінковицю. В іншому переказі Ковбасово пішло від заможного чоловіка, котрий тримав багато худоби і виробляв смачні ковбаси, що мали значний попит².

Усі поселення, згідно з народними переказами, можна поділити на дві категорії: зниклі та існуючі. Приміром, є відомості про Німецьке Село, що колись було між Новоселицею, Підплешею і Нересницею Тячівського району. Через помилку солекопів його затопило водою, виникли два озера. Так само нерідкішими були переміщення і перезаснування населених пунктів. Уже говорилося про Стеблівку і Ворочово. Імстичово теж спочатку знаходилося інде – ближче до річки Боржава – в урочищі Млиновище, де стояли водяні млини. Інколи села у народі мали назви, відмінні від офіційних. Так, Малий Раковець уперто звали Лазами.

Раніше Драгово простягалось на 24 кілометри. Його ділили на Центр і присілки Бовцар, Вільшани, Забрідь, Поляна. Усього тут станом на 1924 р. налічили 851 житло і 4224 душі³. Нині це окремі села, що правда, через будівництво гідроелектростанції на початку 1950-х рр. Вільшани змістили на місце Бовцара. Крім того, з колишнього Драгова-Центру в останні десятиліття виділилися ще три окремі села – Кічерели, Становець, Жовтневе.

Таких прикладів безліч. Як і безглуздих перейменувань у радянську добу. Ось і гірське село Ізвор (за Петром Лизанцем, по-старослов'янському – «криниця», «джерельна вода», а за Кирилом Галасом – канцеляризм від народної назви «Звір» – гірська ущелина) після 1945 р. за намовою русофілів перейменували на Родниківку, взявши за основу російське слово «родник». У підсумку вийшов кумедний покруч.

---

¹ Ходили опришки. – С. 27-28.

² Українські закарпатські говірки. – С. 89.

³ В. Д. Драгово // Наш рідний край. – 1924. – Ч. 8 (апріль). – С. 13-14.

Нерідкісними є полемічні зауваги з приводу етимології того чи іншого ойконіма. Так, у 1942 р. Гядора Стрипського до дискусії спонукало коротке повідомлення Федора Потушняка, підписане криптонімом Th. B-s (це скорочення від його улюбленого тоді псевдо Theodorus Beregiensis), щодо назви рідного села Осій, нині Іршавського району¹. Перекладаючи на угорську, чиновники ототожили її за звуковою подібністю із пташкою «сойкою», а в народі – з комахою «оса».

Усе це Ф. Потушняк заперечив і підкреслив, що іменник «осій» у тих краях («на бережской верховинѣ») означає полянку серед лазів (лук), порослу ліском. На підтвердження він привів перекази про заснування села. Першопоселенці корчували і палили лісові нетрі під житла й ораницю. Інколи розчищена ділянка знову проростала молодняком, ставала полянкою серед лісу – осоем.

На це Гядор Стрипський відповів глибшим есе з ономастики. У народі для позначення розчищених від лісу місцевостей є значний синонімічний арсенал: голиця, копаниця, копанчина, копань, копашня, облаз, облязка, огарищі, палениця, палені ниви, пасіка, погар, погарьчина, пожарник, полянка, поруба, посіч, чертіж, черять, чищениця (угорською – орташ). Це відбито у численних ойконімах.

Для встановлення істини Г. Стрипський долучив ороніми – 35 гір, іменованих Осой, Осоїк, Осонь. Із них гора Осой була в 20 селах, у тому числі у 13, тобто здебільшого ☐ на південному сході сучасного Закарпаття: Верхнє Водяне, Вонігово, Данилово, Ділок, Дулово, Золотарьово, Ільниця, Крайниково, Крива, Новобарово, Олександрівка, Туриця, Хижа. Тут найбільше відчутний середньовічний вплив болгарського етносу (XI☐XIII ст.), на відміну від протилежної частини, заселеної вихідцями з Галичини. Як болгаризм, «осой» – затінь, тінисте від гори місце або гора, що кидає тінь. Таких топонімів у південних слов'ян (болгари, серби, хорвати) ціла низка.

Проте Федір Потушняк не погодився з метром порівняльної лінгвістики, наполягаючи у публікації наступного 1943 р. на нетотожності двох слів – «осій» та «осой». Він знову акцентував на безпосередньо народній семантиці. Одночасно Гядор Стрипський теж виявив непохитність, не змінив своєї позиції.

Зафіксовано кілька переказів про виникнення села Синевир Міжгірського району, що вперше згадується в документах 1604 р. Маємо

---

¹ V[eregiens]s Th. Назва села «Осой» // Литературна недѣля. – 1942. – Р. II. – С. 224; Стрипський Я. Путаниця около назвы Осой // Там само. – С. 246-248; П[отушняк] Ф. Пострѣл-устрѣлъ (Про болгарскѣ wpłyвы у насѣ) // Там само. – 1943. – Ч. 7 (1 апрѣля). – С. 79-81; Стрипський Я. Другий выпускъ про Осой // Там само. – С. 81-83.

чотири варіанти прочитання назви¹. Перший. У долині, де тепер село, зустрілися мисливці – батько і син, обидва голодні, бо нічого не вполювали. Синові здалося, що батько приховує їжу. У гніві він задушив батька, хоча той благав: «Сине, вір, у мене нічого нема». Злиття звертання «сине» з дієсловом наказового способу «вір» породило назву села.

Варіант другий. У бідняків народилися близнята: син Вір і донька Синь. Мати невдовзі померла. Хлопець залишився з батьком, дівчинку віддали бездітній сім'ї попа. Вір і Синь вирости, не знаючи, що є братом і сестрою. Між ними спалахнуло кохання, проте одружитись їм не дозволили. Кінцівка сюжету – як у переказі про Синевирське озеро. У давнину навколишні ліси і гори належали графу, який мав дочку Синь. Якось граф із нею відправився у свої володіння. Батька поглинули справи, а Синь почула сопілку і побачила молодого пастуха на ім'я Вір. Закохані зустрічались усупереч забороні графа, тому слуги вбили юнака. Синь прибігла до місця його загибелі, обняла величезний камінь-могилу. Дівочі сльози затопили усе довкіл. Утворилося озеро. Вода в ньому синя, як небо над Карпатами, як очі сині. Острівцець посередині – вершок могили закоханих. Отже, за народною версією назва «Синевир» утворилася способом складання двох твірних основ [и] власних імен Синь і Ві[и]р.

У третьому і четвертому варіантах назву виводять від словосполучень «синій вирьх» (верх) та «синій вир» (вода). «Синій вирьх» [и] погожої днини заліснені гори довкола аж синіють. «Синій вир» [и] першопоселенцям заболочена річкова долина віддавала синявою.

Як свідчать записи переказів, у Великих Ком[и]ятах Виноградівського району водночас оперують трьома рівноцінними варіантами тлумачення назви свого села. Один текст повідомляє про те, що в давнину на трьох пагорбах, де нині село, замешкали три працюючі сусіди. Зійшлися вони на березі річки і вирішили покумуватись. Своє поселення назвали Кум[и]яти, тобто від «Кум [и] я [и] ти», що видозмінилось у Ком[и]яти. В іншому переказі мовиться, що колись місцеві жителі виготовляли «ком[и]яги» [и] дерев[и]яні довбанки різного розміру, насамперед корита для худоби. Їх називали «ком[и]ягарі», а село [и] Ком[и]яги. Поступово тверде «г» замінило м[и]яке «т», відтак і село [и] Ком[и]яти. У третьому варіанті назву пов[и]язують з угорською графінею Елзою де Ком[и]яті, що втекла зі слугами від зрадливого чоловіка. Вона поселилася у віддалених володіннях чоловіка і заснувала село, що отримало назву від її прізвища.²

---

¹ Надав їх колега [и] доцент кафедри історії України Ужгородського національного університету Василь Міщанин, який походить із Синевира.

² Галас Тетяна. Історико-культурний розвиток села Великі Ком[и]яти Виноградівського району Закарпатської області: Дипломна робота спеціаліста / Ка-

Назву села Квасово Берегівського району помилково виводили від неіснуючих в околицях кременних скель (угорською кремень – «ково») чи пов'язували з квасцями (галунами) та мінералами, що використовуються при фарбуванні тканин, для очищення вод тощо. Насправді, наполягають учені, в основі назви слов'янське слово «квас» (напій)¹.

Хоча, як образно схоплено в одному з переказів, є «тут більше гір, ніж сіл» проаналізований підвид топонімічних переказів (про міста і села) – справді унікальний і барвистий. До цього слід долучити і те мізерне поки що число записаних текстів про закарпатські прізвища, урочища, криниці, що в цілому відображають загальну тенденцію.

ПРИМІТНІ ЛЮДИ І ПАМ'ЯТНИКИ

З давніх-давен закарпатські села й міста багаті на людей неординарної долі. Із різних причин і приводів про них згадували у наступних поколіннях. Ці колоритні постаті примітними були в найширшому сенсі, як-от: авторитетний лідер сільської громади Пластуняк (Ясіня), безталанна сирота-підкидьок Терешка (Терново Тячівського району), фігляр-жартівник Киртіс (Ворочово Перечинського району).

Зупинюся на типовому персонажі. Ясінянські гуцули виступили проти революційного режиму Л. Кошута через його шовіністичний настрій. Про це в деталях розповів лісовий службовець Ігнатій Ердеш у своїх спогадах «Ясіня в 1848–1849 роках» в угромовній газеті «Мараморош» (1898 р., ч. 20). Ясінянці бойкотували рішення угорського уряду, висунули зі своїх рядів народного трибуна Івана Пластуняка (Пластуна), котрий походив із заможної родини лісових підприємців. Маючи відважну натуру й ораторський хист, він у гуцульській ноші безупинно пересувався конем, устигав швидко гасити протидію таких мадярофілів, як греко-католицький парох Романець.²

Якось у неділю Пластуняк в'їхав верхи на коні в церкву під час богослужіння і перед односельцями закликав священника бути з рідним народом, а не служити чужинцям – мадярам. Згідно з переказом, він навіть у профілактичних цілях вивіз Романця на полонину Шису, де протримав у колибі три тижні.

Після відходу з Ясіня угорських гонведів (солдатів) у липні 1849 р. Іван Пластуняк повністю узяв у свої руки управлінські віжки: організу-

---

федра історії України істор. ф-ту Ужгород. нац. ун-ту. – Ужгород, 2015. – 102 с. Зокрема, с. 17-18.

¹ Кобаль Й. Квасово: Українська скеля в угорському морі // Срібна Земля та Фест; Закарпаття онлайн. 2010. 28 жовтня.

² Клочурак С. До волі. – Нью-Йорк, 1978. – С. 16-19; ...Ужгород, 2009. – С. 19-22.

вав охорону правопорядку і кордону, мобілізував населення на відбудову комунікацій. Також він співпрацював із російським військом, яке 19-24 липня 1849 р. перебувало в Ясіня і відступило перед угорським наступом. Вночі 25 липня Пластуняк зі своїми соратниками і російськими вояками роззброїв атакуючий підрозділ гонведів. Полонених і затриманих угорських державних службовців перевів через перевал і передав представникам російської армії, що прийшла на допомогу Габсбургам.

У 1850 р. Іван Пластуняк був на прийомі в австрійського імператора й отримав нагороду. Потім він неодноразово аж до 1887 р. обирався старостою Ясіня. Востаннє (1884 р.) його привели до присяги, незважаючи на терор жандармів, які відверто підтримували кандидата-угорця. Проживши 76 років, Пластуняк помер 16 січня 1891 р. Його поховали з почесними на кошти села на нижньому греко-католицькому цвинтарі.

Прижиттєва слава Івана Пластуняка відлунила у народній прозі. Недарма Іван Панькевич записав у Ясіня в липні 1932 р. переказ «За Пластуняка»¹. Мовиться про його сімейний стан (тричі одружений), вимогливість і суворий характер (платню підняв, але за партацтво грозив шибеницею), його комунікабельність і світський спосіб життя, про те, що він «три рази з царем у чоло говорив». Зрештою, самі жителі Ясіня переповідали в наступних поколіннях: «За Кошутової ребелії він був тут як цар. Мадярів замикав і висилав за границю у Русь».

На Закарпатті завше жили унікальні люди, наділені сильною біоенергетикою та екстрасенсорними здібностями. У селі Заріччя Іршавського району на могилі Анни-цілительки односельці навіть поставили каплицю. Про неї відомі два взірці народних переказів, що записані зі значним часовим інтервалом – 1933 р. у селі Заріччя та 1998 р. у селі Великі Ком'яти².

Йдеться про дивацький побут Анни, що постійно мешкала на горіщі. Дар зцілення і передбачення прийшов до неї після того, як дівчиною, у 18-річному віці, впала у нетривалий летаргічний сон – «умерла на короткий час». Перед смертю Анна заповіла відкопати її останки через сорок років, бо «вона знову буде допомагати людям». Проте заріччани про ексгумацію забули, натомість поставили каплицю.

У селі Затисівка Виноградівського району записано переказ про молодика Козаря, котрий ходив стежею благородних розбійників³. Він вивчився на священика, але перед одруженням украв у батьків нареченої чотири воли, усамітнився в лісовій глухомані, опришкував («у

---

¹ Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Руси... – С. 411-412.

² Зан М. Про Анцю-цілительку із Заріччя // Наш рідний край. – 1998. – № 4 (грудень). – С. 28; За Анцю Зарічку / Із монографії І. Панькевича подав І. Сенько // Там само. – С. 28-29.

³ Лизанець П. Українські південнокарпатські говірки... – С. 425.

багатих брав гроші і роздавав бідним»). Після тривалого переслідування його ввіймали, ув'язнили у Севлюші (Виноградіві). Туди довго носила Козарю продуктові передачі якась удовиця.

У пересічному закарпатському селі довго пам'ятали особу, яка вразила ганебним вчинком, психічною чи фізичною ненормальністю. Так, у селі Стройне Свалявського району оповідали про придуркуватого Гриця, прозваного Грицьовба, на Ужгородщині в 1930-х рр. ходив по селах блазень «Андрій з басами»¹. Із профілактичною і захисною метою на таке односельці реагували миттєво, наприклад, більше ніхто свою новонароджену дитину не називав скомпрометованими, знеціненими, «опоганеними» іменами.

Привертають увагу народні перекази про мистецькі пам'ятки, зокрема скульпурні композиції. Вже йшлося про те, як люди пояснили появу орла на стелі у Довгому на пошану загиблих у 1703 р. куруців чи барельєфу листоноші Фекеті на стіні церкви у Турґі-Реметах. Щоправда, подібних записів небагато. Закцентую на одному з них.

У ХІХ ст. в Ужку діяв бальнеологічний курорт, який місцеві називали «тридцятком» за кількістю будиночків біля мінерального джерела з цілющими ваннами. Вздовж Квасного потоку розбили липовий парк. При вході від 1842 р. стояв металевий Геракл, що душить величезну змію. Із статуєю (по-місцевому «Залізний Іван») пов'язаний переказ. Тут вилікувався важкохворий багатій з Америки, якому відняло ноги. Він зміг ходити, тож на радощах замовив і встановив «Залізного Івана» як символ оздоровчої сили ужоцьких джерел. Від 1947 р. статуя прикрашає замковий двір Закарпатського краєзнавчого музею в Ужгороді.

АНТРОПОНІМИ (прізвища і прізвиська)

Під науковим кутом зору – з погляду ономаста – ця проблематика на закарпатському матеріалі опрацьована доволі докладно². Нерідкісними є поклики на фольклорні джерела. Однак антропонімічна група народних переказів ніколи ще не була предметом осібного аналізу.

В оприлюднених переказах фігурують сотні антропонімів, та лише декілька десятків із них заслужили окремих сюжетних ліній. На-

---

¹ Чучка П. Антропонімія Закарпаття. – С. 82.

² Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – ХVІІІ + 702 с.; Його ж: Антропонімія Закарпаття. – Ужгород, 2008. – 671 с.

приклад, це стосується прізвищ Бабляк, Матяш, Пчолинський (Доманинці), Бинь, Бонь (Монастирець), Гафинець (Верхні Ворота), Джуган, Кубинець, Томинець, Томишинець, Тяско (Новоселиця Тячівського району), Добош (Стеблівка), Клепар (Студений), Лавкай (Лавки), Лукачина (Великі Лучки), Мідянка (Широкий Луг), Рац, Рацин (Осій), Коваль, Сегляник (Келечин), Грицак, Опаленик, Петрюк (Росішка), Добош (Стеблівка), Сабадош (Сокирниця), Чуп, Чупик (Чопівці)¹.

Аби простежити народну ономастичну логіку, варто розмотати причинно-наслідковий клубок. Бабляк – тому, що його предок любив поговорити; Бинь, Бонь – від монаха, котрий усе собі бринів (приспівував); Гафинець – від німої матері, котра у відповідь про ім'я сина промовляли: «Га! Га!»; Грицак – від Гриця, побратима Довбуша.

«Добош – то такий чоловік, котрий у війську бубнував», – спеціально пояснено в народному переказі². Клепар – безземельний селянин, який наймався молотильником за їжу і мізерну частку від намолоту. Коваль мав кузню. Кубинець із кругляка (кубового дерева) зводив сільські житла. Лавкай вартував лавку ☐ місток через річку. Лукачина міг чинити (виготовляти) луки й стріли.

Матяш служив лісником, тобто перебував на державній службі, тому в умовах мадяризації змінив прізвище із Щербанич, успадковане ним із села Люта, нині Великоберезнянського району. Мідянка, тікаючи від недругів, залишив мідяний котел, де варив їжу. Опаленик – від місця, де гончарі випалювали глиняний посуд, Петрюк – від Петра, побратима Довбуша. Пчолинський походив із села Пчолине (нині Словаччина). Рац і Рацин – нащадки сербських і хорватських мігрантів (раців). Сабадош – звільнений селянин-осадник. Сегляник жив під сиглою (лісом). Чуп і Чупик були майстрами, котрі точили з дерева краники до винних бочок.

Антропонімічні мотиви у таких переказах невід'ємні від ойконімічних. Приміром, опришки Гриць і Петро після загибелі свого ватажка Довбуша «украли собі дівок десь від Солотвина і межі двома потоками, що роблять росоху, поселилися»³. Тому село – Росішка (Рахівський район), де побутують прізвища Грицак і Петрюк.

У Монастирці Хустського району після розпуску василіянського монастиря наприкінці XVIII ст. один із ченців залишився жити в селі, покинув чернецтво й одружився. Позаяк він усе собі підспівував – бринів, то отримав прізвисько Бринь. Від нього пішли прізвища Бинь

---

¹ Басараб М. Відчароване підгір'я // Новини Закарпаття. – 1999. – 1 січня. – С. 12; Як то давно було. – С. 91, 103-105, 163, 224-225; Українські закарпатські говірки. – С. 131.

² Як то давно було. – С. 104.

³ Як то давно було. – С. 103.

і Бонь, а до нащадків його роду станом на 1926 р. відносили у Монастирці більше ніж півсотні родин¹.

За народними переказами з Новоселиці Тячівського району, піонерами (першими поселенцями) округи були соціальні розбійники – опришки. Вони ховались у важкодоступних місцинах, проживали в тимчасових хатинках – салашах. Між ними часто відбувалися криваві сутички. Сильніші проганяли слабших з обжитих обширів у лісисто-гірську глиб. Тікаючи у напрямку сучасного села Широкий Луг, один із нащадків першопоселенців Новоселиці в поспіху залишив мідяний котел, в якому готував їжу. Відтоді, за народною версією, у Широкому Лузі побутує прізвище Мідянка.

У народну пам'ять глибоко врізалися імена колоністів-осадників. Від них пішли родові лінії, що в Новоселиці не перервалися досі. Головний та найсильніший опришок Тома став пращуром на крислатому генеалогічному дереві Томишинців і Томинців. Міцний та тучний Тяско дав предовге життя численним Тяскам. До речі, слово «тяско» й досі позначає в притисянському діалекті румунської мови прикметникові форми «міцний, важкий, коренастий, тучний».

Своїм розгалуженим родоводом Джугани завдячують третьому за силою опришку, котрий постійно носив із собою холодну зброю – сокирку-кайло (чокан або джуган). Він любив споживати квасолю, з якою пов'язував свою фізичну міць. Вона родила тут щедро. Ось чому за деякими його нащадками закріпилось і сімейне прізвисько Фасоличі.

Часто між поясненнями лінгвістів і народними тлумаченнями закрадаються серйозні розбіжності. Так, носії прізвища Кубинець у згаданій Новоселиці виводять його не як ономасти – від імені Яків-Якуб (у зменшеній формі – Куба), а від майстрів з обробки дерева (теслярів, столярів, червонодеревників)². За родинними переказами, вони з кругляка (кубового дерева) зводили сільські житла.

У селі Рокосово Хустського району найпоширенішими є п'ять прізвищ: Рак, Поп, Келемен, Когут, Поляк, які налічують по декілька десятків носіїв. Прізвища односельців вказують на походження їхніх предків, які колись переселилися в Рокосово: Білецький та Довжанин [?] відповідно із сіл Білки і Довге, нині Іршавського району, Липчей [?] із с. Липча Хустського району, Буковецький [?] із с. Букове Виноградівського району, Лучкай [?] із с. Лучки Мукачівського району³.

Відзначу, що у народних переказах відлунили відомості про перший перепис населення, коли селяни масово отримували стабільні прізвища

¹ Горьнчово // Наш рідний край. – 1926. – Ч. 7 (март). – С. 109-111.

² Офіцинський Р. Новоселиця у минулому і сьогодні (1371–2009 роки). – С. 59.

³ Піняк Ю. Рокосово. Сторінки історії. – Ужгород, 2013. [?] С. 38-39.

(із кінця XVIII ст.). Такий текст записано у Келечині Міжгірського району¹. Свої прізвища келечинці отримали за місцем проживанням (під лісом-сиглою – Сегляник), родом занять (Коваль) або вуличного прізвиська. До того ж, першопоселенці та примітні люди, про котрих уже відомо мало що або зовсім нічого, часто увічнені в назвах урочищ – полів, ділянок лісу, стежок, джерел тощо.

ЕТНОРЕГІОНАЛЬНІ НАЗВИ І ПРОЗИВКИ

Етнонім (власна назва етносу) має низку номенклатурних термінів: аутоетноніми (самоназви), ектоетноніми (дані чужинцями). Розрізняють ще хороніми (назви країни та її населення), котойконіми (означення людей за місцем проживання).

Для Закарпаття характерне широке побутування різноманітних прізвищ за територіальною ознакою носія. Це явище нагадує павутиння, де різні точки сполучені хитромудро, проте в цілості творять досконалі пропорції.

Прозивками закарпатські поселення пересновані надійно. Їхні сіті розставлені для всіх, хто і де б не жив. Зокрема, волошином у Велятині Хустського району прозивали вихідця із сусідньої через гору Фрасин Новоселиці Виноградівського району. Споконвіку тут новоселицькі – волохи². Самих же велятинців, приміром, у Сокирниці дражнили лиликами (кажанами).

У сусідніх селах жителів Синевира Міжгірського району прозивають «драбеняшами». Домінують три сюжетні лінії: у Синевирі драбиною піднімалися на верх високої церкви; дивак переносив лісом чи вулицею драбину і кричав дати дорогу; господар, в якого не вистачило сіна дозимувати худобу, загнав драбиною бичка на стріху їсти солому.

Міжгірські лишаки – мешканці Міжгірського району, зокрема Новоселиці, прозивали чоловіків родом із Мукачівщини лемаками, а жінок – леманями. У Кальнику Мукачівського району прибульців із сусіднього, теж українського села Андріївка Ужгородського району іменували словаками.

Із точки зору етнологів, закарпатські українці належать до трьох субетносів – бойків (північно-східна частина Закарпаття – Великоберезнянський, Воловецький, Міжгірський райони), гуцулів (східна – Рахівський район), лемків (західна – низовина).

---

¹ Сенько І. Келечин – рідне село Августина Волошина. – С. 121.

² Чучка П. Антропонімія Закарпаття. – С. 193-195.

За одним із народних тлумачень, назва «гуцул» похідна від гуци (бруса, колоди, кльоци – на діалекті)¹. Через те що першопоселенці тих гірських країв рубали праліси на гуци, їх прозвали гуцаками (гуцулами). Так принаймні оповідали у Жаб'є (селище Верховина Івано-Франківської області), те ж переказували у закарпатській Гуцульщині – на Рахівщині.

Добре відома гуцульська солідарність. Попри те гуцули знали собі ціну, любили виділяти свої сільські громади від сусідніх, споріднених. У 1932 р. журнал «Наш рідний край» оприлюднив примовки про гуцульські села сучасного Закарпаття²:

*Світлий топір – ясінци,
Чесні люди – квасівці,
Білі волохи – білинці,
Писана тайстра – рахівці,
Сердиті люди – берлибашці [костилівці],
Закачай у воду – требушанці [ділов'яни],
Добра бринза – кобиляни,
Недовари гриби – росіщани,
Славний город – косівляни,
Дай дорогу – лужани,
Товсті люди – бичківці,
Та вже дале і не є!*

Утім, насправді випущено мешканців Богдана.

Одночасно за гуцульськими селами закріпилися прозивки, в яких відбиті соціокультурні враження, так би мовити, з першого погляду (заняття, побут, їжа, одяг тощо): Богдан (бринзяники), Великий Бичків (черешняники, ворвани – бо в них випинається воло), Ділове (боклагги), Кваси (буркутяни, сирюки, бо так звать малу грудку сиру), Косівська Поляна (пантофляники), Луг (ропляники, готури – від діалектної назви лісового птаха тетерева), Рахів (кружки), Росішка (грибляники – торгують грибами), Ясіня (яличани). До того ж, ясіняни богданців прозивали шишкарями і фостачами. Бичківці богданців дражнили губашами (губа – петек, вовняна куртка), ясінянців – гедзями і бобяниками (там біб дозрівав).

За вченою традицією субетноси бойки, гуцули, лемки зосереджені в гористій частині Закарпаття, а збірна етнографічна група долинян

---

¹ Отки походить назва «гуцуль» / Отъ Юри Гулюка записавъ Я. К. // Руська молодежь. – 1944/45. – Ч. 1. – С. 15.

² З уст народу. Прислів'я, приказки, закликання, примовки, загадки і приповідки Закарпаття / Склад та вступ написав Євгеній Недзельський. – Пряшів: Видво Культ. спілки укр. трудящих, 1955. – С. 333-335.

(долішнян) – у підгірній, низовинній. Народний поділ дещо інший, на це вказав ще у 1942 р. Федір Потушняк¹. Лемків у межах нинішньої Східної Словаччини – крайняків і спішаків – називали за специфічною вимовою ними окремих букв (ц, с): сотаки, цотаки, сеперяки або за відхожим промислом із ремонту гончарних виробів (дрітярі).

Власне, самі лем[а]ки, котрі освоїли частково Ужанську та Тур'янську долини у XVIII ст., отримали свою назву через уживання діалектизму – частки і сполучника лем. Серед долинян у народі виділяли дичок (грушу називали дичкою) – на захід від Мукачева і на схід (долішнянські лемаки-«дички»).

Верховинцями називали тих, хто жив у власне горах – вище умовної лінії, проведеної між точками біля Сваляви і Довгого. Тут їх класифікували на верховинських лемаків і бляхів (лишаків). Якщо опозиція лемак – лишак діалектно-фонетичного кореня (лем – лиш), то сказати складно, кому й чому завдячують бляхи (мешканці довкола сіл Березники, Керецьки, Кушниця, інколи Білок) за свою територіально-групову прозивку. Одні вчені бачили в ній відгомін часів волоської (пастушої) колонізації, дехто – окреслення темпераменту й характеру (тверді, непоступливі), інші – особливості сакральної архітектури (церкви покриті бляхою) чи моди (носили на голові у волоссі світлі гребені-обручі).

Верховинців – мешканців сучасного Міжгірського району – сусіди іменували ціпошами або бизнями. Бо вони часто ходили з ціпами в низовину на сезонні підробітки з обмолоту зібраного врожаю, а також через схильність до опишкування і розбоїв. Принаймні у 1920–1930-х рр. це засвідчили історії з Шугаєм і Липеєм.

У північній частині Хустського району (вище Кошельова і Горінчова) на узгір'ях розмістилися вавуни, котрі замість займенника «він» казали «вун». У свою чергу вавуни своїх горян-сусідів прозвали брижами.

Намуляники – мешканці Притисянської низовини від Грушова до Ділового, бо живуть на врожайному річковому мулі. Усіх від себе на захід вони вважали гайналями, бо ті радо йдуть на заробітки, а потім весело гуляють – гайнують, одночасно розтринькуючи зароблені гроші.

Тарабанці (через пістрявий одяг і вживання дієслова «витарабанився» – виліз) осіли вище Ділового. Інколи їх звали бойками, через те що носили довгі сорочки, звисаючі з-під череса аж до колін, і за те, що скорі до бійки. Самі ж себе вони означили гуцулами. Ф. Потушняк виводив назву «гуцул» від румунського іменника hoț – розбійник. Примітно, в Ясіня нерідко образливо кликали бойками тих, які проживали «за грани-

---

¹ Beregiensis Th. Якъ народъ дѣлитъ себе // Литературна недѣля. – 1942. – Р. II. – С. 185-189.

цею» – на північних карпатських схилах. Всіх інших гуцули називали гайналями.

Долиняни частину горян прозивали верховинцями, східних сусідів – гуцулами, західних – лемаками. Лемаки долинян вважали за гайналів, дичок.

Найчисельнішими є взаємні прозивки між сусідніми селами. Декілька прикладів. Папоротяники (жителі села Кибляри) прозивали сусідів через хребет Маковиця – мешканців долині річка Тур'я – тур'янами або няйкошами (через вислів «няй буде»), поселення нижче Середнього – долинянами. Із погляду киблярців, у заболоченому Худльові жили моркваші (мороква – мочар). Крім того, морквашем уважали похмуру людину-мовчуна, котрий нагадував водяника – того, що «в болоті сидить».

Перечинці на північ від себе всіх називали верховинцями, а на захід – товтами (словаками). У Тур'ї-Реметах поселенців-колоністів і словаків прозивали жаблярами. Село Сімер отримало прозивки воляші та жебраки через масові та часті ходіння на відпусту, де безоплатно пригощали. Бляхи сусідів із Довгого дражнили бемами за діалектну вимову «бем» замість «бим», а довжани житедів найближчого села Бронька – здерчаниками, бо ті ловили в гірських потоках рибу здерку (голян). У Довгому гордо рибалили тільки на головній річці – Боржаві.

Папоротяниками прозивали жителів не тільки Кибляр, але й сіл в інших місцевостях – Бабичі, Золотарьово, Осій. Чорноколінцями дражнили тих, хто жив у Білках і Заріччі.

Мали вишукані прозивки жителі сіл Верхня Апша, нині – Верхне Водяне (безики – мухи, метушливі люди), Вільхівка (хвостачі), Данилово (ропляники – від соляного промислу), Драгово (черепляники, бо місцеві гончарі колись виготовляли горшки на продаж), Задне, нині Приборжавське (цідолоші-пасуляники, бо варили на свята квасолу, старанно вимішуючи), Лецовиця (чонки – від місцевої назви свині з коротким задертим угору рилом, слова, що означає «куций, усічений»), Шандрово, нині Олександрівка (вакарьови – від вивареного з ропи великого шматка солі – вакарьова).

Із цього приводу серед народної прози на чільному місці перебувають анекдоти. Зрідка між ними трапляються сюжети у жанрі переказу. Один із таких записів про мешканців села Бронька (Іршавський район) оприлюднив Федір Потушняк під назвою «Здерка» [Риба голян]: «Святив поп паски на Великдень рано. Нагло ktось крикнув: «Здерка!». Броньчани лишили отправу, паски і попа, а самі побігли імати [ловити] здерку у потоці. Поп зато прокляв їх і от того часу они «прокляті»¹. А в очах сусідів – здерчаники.

---

¹ Beregiensis Th. Якъ народъ дѣлитъ себе. – С. 189.

Подібне у Келечині придумали щодо сусідів із Річки, прозваних копитниками. Начебто колись дорогою в Шандрово по ропу, заночувавши біля Нижнього Бистрого, неперебірливі річчани «лоша спекли та з'їли – лиш копита осталися»¹.

Нерідко жартівливі прозивки слугували агресивною словесною зброєю, провокували фізичні зіткнення. Ворожнеча між селами була у давнину звичною справою. Приміром, запекло ворогували Перечин і Тур'ї-Ремети². Недарма там, де сходились їхні землі, оселилися люди, чий староста мав ампула миротворця. З його уст не сходила фраза: «Усім – мир». І вона нібито породила назву села Сімер.

Згідно з переказами, войовнича розбійницька кров першопоселенців передалася нащадкам – мешканцям сіл Річка і Тюшка: «Річанський або тюшанський чоловік, якщо щось не по ньому, лізе відразу битися»; «Може, тому, що чортоваті били: у зворі каменистому жили, билися»³. Цікаво, ще двома поколіннями тому Келечин умовно ділився на дві половини: «Межа проходила коло Біланиної хижі»⁴. Жителі двох частин – верхньої та нижньої – не пускали до себе один одного. Бездумно, до каліцтва билися кіллям.

Поряд із тим незвично відлунювали інші рецидиви менталітету первісних часів. Ось чому на Закарпатті поширеними були обрядові рукопашні бійки і двобої, приміром, серед підлітків-пастухів на велике селянське свято Юрія – 6 травня.

Щодо цього можна лише пожалкувати. Соціальні норми і звичаєве право на Закарпатті належить нині не те, що до малодосліджених ділянок минулого, а взагалі не заслужило уваги чисельної когорти сучасних учених. У тому числі – юристів, неякісне перевиробництво яких було відчутним іще до світової економічної кризи 2008 р. Отож із цієї ділянки знань маємо лишень епізодичні здобутки інтелектуалів із попередніх поколінь – правника Тодота Галіпа й етнолог Федора Потушняка⁵.

ПІСЛЯСЛОВО

---

¹ Як то давно було. – С. 223.

² Як то давно було. – С. 105-106.

³ Як то давно було. – С. 109, 223.

⁴ Чарівна торба. – С. 10.

⁵ Галіп Т. Звичаєве право спадкове на Верховині як джерело діючого права // Науковий збірник Товариства «Просвіта» за 1928/29 рр. – Р. VI. – С. 259-275; Потушняк Ф. До вивчення правових звичаїв на Закарпатті // Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія історико-філологічна. – № 1. – Ужгород, 1957. – С. 124-125.

Про автентичні традиційні перекази як поетичну картину минулого, як розсипані перли масової історичної свідомості, як народну філософію історії, мовлено чимало. Успішне ведення польової експедиційної роботи, аналіз вагомих набутоків фольклористики, етнографії, краєзнавства дають шанс поглянути на регіон незашорено, нестандартно, унікально.

Звісно, народні коментарі щодо місцевих старожитностей у дечому або інколи дуже відрізняються від усталених фахових інтерпретацій, побудованих на специфічній джерельній основі. Вона любить абстрактну схематичність, бухгалтерську точність.

У центрі же народної концепції пізнання давнини стоїть емоційність (почуття), жива споглядальність (досвід) як перевірені засоби на шляху до конкретної істини. Узагалі ж люди, співвітчизники і сучасники, завше перебувають у полоні принаймні двох іпостасей. Вони, по-перше, об'єкт майбутнього виміру (предмет історичної науки), як дійові учасники поточної буденності. По-друге – «цензори» успадкованих од попередніх поколінь матеріальних і духовних цінностей.

Із таких міркувань виходжу, розглядаючи народні перекази. Проблема наразі вирішувалася під кутом зору особливостей жанру (теоретичний екскурс), збирацької та публікаторської діяльності на тлі конкретно-історичного часу, характерних рис окремих сюжетних типів, їх інформативної та художньої вартості.

Принагідно висловлювались припущення про пересічного носія (інформатора) того чи іншого прикметного зразка, надто, коли потребували коментаря героїко-романтичні та патріотичні мотиви.

У кінцевому підсумку вийшло доволі просторе спостереження над вельми строкатим корпусом текстів, історичних і топонімічних.

Перший висновок, що постав на тлі аналізу опрацьованого матеріалу, говорить про те, що переказознавство (врешті-решт – усна народна творчість у цілому) переконливо утвердилось як складова спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, причому навіть без офіційного закріплення статусу.

За своєю значимістю переказознавство заслуговує в історичній науці на осібне місце поряд з кількома десятками спеціальних дисциплін: антропологією, археографією, археологією, архівознавством, біографістикою (просопографією), вексикологією, генеалогією, геральдиком, географією, демографією, дипломатикою, епіграфікою, етнологією, картографією, керамологією, лінгвістикою (ономастикою), метрологією, нумізматиною, палеографією, палінологією, папірусоло-

гією, правом, статистикою, сфрагістикою, уніформологією, хронологією, фалеристикою тощо¹.

Нині вважається, що народні перекази і переказознавство раз і назавжди вписані у предметне поле фольклористики, котра в свою чергу є частиною етнології. Тому нема підстав виокремити переказознавство як спеціальну дисципліну, надто історичну, хоча народні перекази і слугують історичним джерелом, де відбито не стільки конкретні факти, а народну свідомість, світорозуміння, стереотипи, оцінки, прагнення.

Усну історію, до речі, так само нерідко розглядають як царину фольклористики². При цьому підкреслюється, що заглиблення в історичні реалії як джерела фольклорних сюжетів призводить до певної схематизації стосунків між історичним буттям і виявами усної традиції. Відчутна регіональна і часова специфіка. У певних регіонах «не бачать» подій, що мали місце на інших землях. Репертуар оповідачів змінюється в залежності від часу, має відмінності через призму поглядів різних поколінь.

Загалом же «жива історія» або усноісторичні студії отримали віднедавна «друге дихання» у світовій науці. Ідеться не просто про людину як унікального носія історичних відомостей, як містке джерело нестертої інформації про свій час. Ставляться на карб еталонні виміри об'єктивної істини про минуле, переломлене через призму суб'єктивної мозаїки.

У тих студіях історія як наука кооперується з фольклористикою. Доводиться оперувати, по суті, народними оповіданнями і переказами, шукаючи правдивих свідків чи їхніх пам'ятливих нащадків – скрупульозних оповідачів. Адже проминуло два-три покоління від умовної точки наукового інтересу.

Отримуємо нову якість історичних знань, здатних ламати історіографічні стереотипи і формувати власне національний погляд на доленосні сторінки. Нерідко народні судження про минуле розбігаються з усталеними науковими інтерпретаціями. Часто кабінетні вчені глухі до голосу «живої історії», що спростовує, уточнює чи доповнює писану версію, відбиту в підручниках. Аби їм довіряли, вони мусять відобра-

---

¹ Див.: Леонтьева Г., Шорин П., Кобрин В. Вспомогательные исторические дисциплины. – Москва: ВЛАДОС, 2003. – 367 с.; Специальные исторические дисциплины / Отв. ред. и сост. М. Кром. – Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2003. – 634 с.; Войцехівська І., Дмитрієнко М. та ін. Спеціальні історичні дисципліни. – Київ: Либідь, 2008. – 520 с.

² Бріцина О. ХХ сторіччя в усній історії українців (Нотатки до питання про історизм фольклору) // У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод і джерело / За ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків, 2010. С. 135-144.

жати набутий досвід пересічних учасників суспільних процесів, бачене ними і пережите.

Скажу про один із напрямів такого пізнання. Тривалий час усі понад 2,4 млн. українських оstarбайтерів знаходилися на периферії дослідницького інтересу. Лише протягом останнього десятиліття в ряді центральних і східних регіонів України проведені ґрунтовні усноїсторичні дослідження, що побачили світ у Києві, Запоріжжі, Полтаві, Харкові, Ужгороді¹. Загалом же українські оstarбайтери залишили трудовий слід на зарубіжній території, де нині існують 14 європейських держав. Офіційні архівні джерела не дають уявлення про їхні моделі поведінки і виживання. Учені налаштовуються на ефірні хвилі «живої історії», щоби вловити автентичні голоси й примусових робітників. Тут вагомим історичним джерелом є усне свідчення, передусім – інтерв'ю.

У джерелах усної історії переплітаються пригадані факти і події з особистісними інтерпретаціями й оцінками. Власне пригадування завше співвідноситься з колективною пам'яттю. Часто відбуваються наративні зрушення у вертикальній організації пам'яті, коли особистісні епізоди розкриваються в загальному контексті.

По-друге, найпотужніший ідейно-тематичний пласт закарпатських старожитностей, як видно з переказів, абсолютно суперечить усталеним у певних наукових колах і серед аматорів ілюзіям про повільний сумирний хід отут, на Закарпатті, історичного процесу, безконфліктний поміркований настрій, якусь виняткову заробітчансько-пацифістську ментальність закарпатських українців.

Поряд з історичним антиаргументом (для тисячолітнього протистояння з асиміляцією мав бути тоді, принаймні, велетенський підсвідомий запас міцності), «розбійницька романтика Верховини» (за В. Гренджею-Донським) може легко спростувати думки інтерпретаторів про несхильність місцевої людності до сміливих радикальних акцій протесту й самопожертви.

Опришківські стереотипи дуже довго у свідомості українців Закарпаття мали домінуюче становище, а головні герої та менш значні постаті соціального і чисто кримінального розбійництва увіковічені у численних власних і географічних назвах, передовсім як фундатори багатьох населених пунктів.

У діахронічному зрізі виразно простежується і ряд етнічних опозицій: українці та угорці, татари, турки, євреї, німці, цигани і т. д. У народних переказах Закарпаття яскраво відображені українські міграційні потоки з Поділля, Галичини, козацького степу й лісостепу. Зне-

---

¹ Офіцинський Р. Примусова праця на Закарпатті 1939–1944 років очима «живої історії» // У рабстві: усні історії примусових робітників Закарпаття 1939–1944 років / Упоряд. О. Грицак, Р. Офіцинський. – Ужгород: ІВА, 2013. – С. 8-34.

кровлений Карпатський край звідти заселяли люди енергійні, непокірні сваволі, волелюбні на манір центрально- і східноукраїнських першопрохідців Сибіру.

Третій висновок стосується народної манери відображення історичних феноменів. Минуле в устах народу – завжди антропологічно орієнтоване, закохане у просторову повсякденність, у героїчну святковість і врочистість.

Ось типовий ряд універсалій такого історичного мислення – загарбники і чужинці, розбійники й унікуми, хвороби і війни. Усе це у тісній сполуці з «вузликами на пам'ять» – строкатим різновидом географічних об'єктів.

У переліку першочергових завдань бачу підготовку порівняльного покажчика сюжетів автентичних народних переказів, хоча би Верхнього Потисся (Марамороський повіт Румунії, Саболч-Сатмарська область Угорщини, колишній Східнославацький край Словаччини, Закарпатська область України), Галичини (Східної та Західної) і Буковини (Північної та Південної). Він повинен віддзеркалювати самотність Східних Карпат, регіону одвічних барвистих міжетнічних контактів.

Сміливий зачин, перший крок у цьому напрямі зробив свого часу Юліан Кжижановський (1892–1976), котрий спробував групувати галицько-польські легенди і перекази за провідними мотивами (скарби, страхи, розбійники в Татрах, Яношик, пан Твардовський)¹. Кажучи образно, такий екуменічний рух учених-карпатознавців дасть прекрасну нагоду засвідчити набутки кожного народу наочно, у порівнянні із сусідами. Тим паче, що й досі найближчою метою Міжнародного товариства з вивчення народних оповідань є каталогізація сюжетів переказів.

На часі також звернути увагу на толерантне тлумачення певних епізодів пережитого, особливо періоду міждержавних і внутрішньополітичних суперечностей, що відкладені цілими пластами в усній народній творчості. Вікторіальні діяння не мають права затьмарити реалій сучасності. Це наше, але ми вже інші, живемо за цінностями досконалішого відбору.

Визначний польський учений Єжи Топольський (1928–1998) вважав, що міфи, або ж перекази, притаманні історіографії. Вони не піддаються верифікації, існують у свідомості дослідників та їхніх текстах, а з'являються з двох джерел: укорінених у суспільстві способів ро-

---

¹ Krzyżanowski J. Polska bajka ludowa w układzie systematycznym. – Wrocław – Warszawa: Wyd-wo Polskiej AN, 1962–1963. – Т. 1 (Wątki 1-999). – 316 s.; Т. 2 (Wątki 1000-8256). – 323 s. Наразі цитую: Т. 2. – S. 216-236.

зуміння світу і «знерухомлення» сформульованих тверджень¹. Такі перекази мають статус фактографічних або символічних істин, що служать еквівалентом містифікованого знання, перетвореного на догму.

Серед них виділяються чотири різновиди: 1) оповіді про походження світу, народів, племен, націй, держав, релігійні; 2) з певним баченням майбутнього: комуністичне суспільство, тисячолітній Рейх тощо; 3) історіографічні; 4) фундаментальні. Історіографічні міфи з'являються через потрапляння до історичної нарації відомостей, що не підтверджуються надійними джерелами, і через догматизацію фактографічних і теоретичних тверджень. Фундаментальні міфи (метафори) глибоко вкорінені у свідомості: еволюції (прогресу), революції, когерентності (цілісності), каузальності, активної дії, детермінізму.

У підсумку Є. Топольський визначив ставлення істориків до міфів (переказів) як до культури, коли не запитують, істинна вона чи хибна. Важко з цим не погодитись.

Класик української літератури Богдан Лепкий (1872–1941) у строфі, наступній за винесеною в епіграф до цього дослідження, майстерно відобразив імовірні прикінцеві почування від близького ознайомлення з окружинами народної пам'яті:

*Не від шкільних лавок
Я набрався гадок
Про минувшину рідного люду,
А з думок-співанок
Парубків і дівок
В чистім полі, в жнива, серед труду.*

---

¹ Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію / Пер. з польської. □ Київ: К.І.С., 2012. □ 400 с. Фрагмент звідти: Топольський Є. Що таке історичні міфи? // historians.in.ua. □ 2012. □ 31 травня.

СПИСОК НАРОДОЗНАВЧИХ ПРАЦЬ РОМАНА ОФІЦИНСЬКОГО

Окремі видання

Офіцинський Р. Сто вражень з Америки / Худож. оформ. М. Дем'яна. – Ужгород: Мистецька лінія, 2001. – 60 с.

Офіцинський Р. Дев'ять бокорашів і зрадлива Тиса: Щоденник експедиції / Худож. оформл. Г. Юречко. – Ужгород: Медіум, 2003. – 64 с.

Статті та рецензії

Офіцинський Р. Весняний народний календар у с. Хижа Виноградівського району // Тези народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Тиводара Легоцького. 26–27 жовтня 1990 р. / Гол. ред. кол. М. Тиводар. – Мукачево, 1990. – С. 70-72.

Офіцинський Р., Хланта М. Вчений світового діапазону і світової сили: [Філарет Колесса] // Закарпатська правда [Ужгород]. – 1991. – 23 липня. – С. 2.

Офіцинський Р. По дорозі з минулого в сучасне: [Рец.: Оскар Кольберг. Казки Покуття / Упорядк., підгот. текстів, вступ. ст., прим. та словник І. Хланти; худож. оформл. Е. Медведької. – Ужгород: Карпати, 1991. – 331 с., 8 л. іл.] // Сучасність [Київ]. – 1992. – № 6. – С. 164-166. *Скор. вар.:* З минулого в сучасність // Карпатський край [Ужгород]. – 1992. – № 7 (11 лютого). – С. 5.

Офіцинський Р. Марамороські євреї в тюрмах СРСР (1939–1941 рр.) // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича. 23-24 жовтня 1992 р. / Гол. ред. кол. П. Федака. – Ужгород, 1992. – С. 276-278.

Офіцинський Р. Словаки і нелегальний перехід угорсько-радянського кордону 1939–1941 років // Закарпатська правда. – 1993. – 3 серпня. – С. 2.

Офіцинський Р. Етнопсихологічна модель Закарпаття у працях Івана Франка та його послідовників // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: Матеріали науково-практичної конференції. 5-6 травня 1992 р. / Відп. ред. Б. Галас. – Ужгород, 1993. – С. 246-251.

Царівна-чарівниця; Як воскресла Настя; Про мельникову дочку і сина гайового; Вишиваний рушник: [Зап. І. Хланта у 1992 р. в с. Оглядові Радехівського р-ну Львівської обл. від Т. С. Офіцинської, Р. А. Офіцинського. Публ. вперше] // Мамине серце. Українські народні героїко-фантастичні казки / Упорядк., підгот. текстів, вступ. ст. та

словник І. Хланти, М. Хланти. – Ужгород: Патент, 1993. – С. 49-51, 155-157, 242-244, 265-267.

Офіцинський Р. Зимові та весняні народнотеатральні дійства у селі Округла Тячівського району Закарпатської області // Молодь – Україні [Ужгород]. – 1994. – Т. 2. – С. 6-10. *Газ. вар.:* На Андрія – у дівок одна надія // Соціал-демократ [Ужгород]. – 2000. – 9 грудня. – С. 15.

Офіцинський Р. Відображення життя і побуту закарпатських євреїв у творчості Івана Ольбрахта // Молодь – Україні. – 1994. – Т. 2. – С. 71-77.

Офіцинський Р. «Марійка-невірниця» та інші закарпатські жінки 1930-х років // Краянка [Ужгород]. – 1994. – Перше видання. – С. 53-57. *Доопрац. версія:* Марійка-невірниця та інші жінки Підкарпатської Русі // Екзиль [Ужгород]. – 2007. – № 7. – С. 17-21.

Офіцинський Р. «Руська молодежь» (1941–1944) з півсторічної віддалі // Молодіжна політика на Закарпатті: Матер. наук.-практ. конфер. 27-28 січня 1993 р. / Упорядк. та вступ. ст. Р. Офіцинського. – Ужгород: Закарпатський центр соціальних служб для молоді, 1994. – С. 61-70. *Газ. вар.:* З відстані півстоліття // Молодь Закарпаття – Реформа [Ужгород]. – 1994. – 1 жовтня. – С. 3; «Руська молодежь» (1941–1944) з півсторічної віддалі // Післямова [Ужгород]. – 2006. – 4 травня. – С. 4.

Офіцинський Р., Хланта І. Витоки і розвій закарпатоукраїнського вертепу // Закарпатський вертеп / Упорядк. І. Хланти; вступ. ст. Р. Офіцинського, І. Хланти. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – С. 3-42.

Офіцинський Р., Макара М. Німці на Закарпатті (X–XX ст.) // Німці на Закарпатті (X–XX ст.) / Упоряд. М. Макара, Р. Офіцинський. – Ужгород: Патент, 1995. – С. 5-21.

Офіцинський Р. Німецький фактор на сторінках карпатоукраїнської газети «Нова свобода» (1938–1939) // Німці на Закарпатті (X–XX ст.) / Упоряд. М. Макара, Р. Офіцинський. – Ужгород: Патент, 1995. – С. 56-64; *Газ. вар.:* ... // Соціал-демократ. – 2001. – 17 березня. – С. 10.

Офіцинський Р., Хланта І. Вечірня роса – живиця на казкові уста // Казкар. Народні казки Українських Карпат / Упорядк., підгот. текстів, приміт. та слов. І. Хланти; вступ. ст. І. Хланти, Р. Офіцинського; мал. В. Вовчка. – Вип. І. – Ужгород: Карпати, 1996. – С. 3-17.

Офіцинський Р. «Зоря–Најна!» – закарпатський науковий журнал 1941–1943 років // Історична школа Володимира Задорожного: Наук. зб. – Вип. 1 / Передм. В. Смолія; упоряд. Р. Офіцинський. – Ужгород: Патент, 1999. – С. 178-183.

Офіцинський Р. Український фольклор в Альбертському університеті: [Розмова з канадським ученим Андрієм Нагачевським, завідувачем кафедри української культури і етнографії ім. Гуцуляків Альберт-

ського університету] / Зап. І. Хланта // Соціал-демократ. – 2000. – 8 липня. – С. 12.

Офіцинський Р. Історія у контексті народних переказів // Дар служити науці: Наук. зб. на пошану д.і.н., проф. Володимира Задорожного / Упоряд. М. Зимомря. – Ужгород: Патент, 2001. – С. 549-556. *Газ. вар.:* Історія як літературний жанр // Соціал-демократ. – 2001. – 31 березня. – С. 10; 7 квітня. – С. 10.

Офіцинський Р. Сто вражень з Америки (Життя в автомашині; Де межа між містом і селом? Американська мрія; Дух регіоналізму; Обставини спонукають до порядку; Освіта понад усе; Боротьба рас; Земляки) // Соціал-демократ. – 2000. – 29 липня. – С. 10; 5 серпня. – С. 10; 12 серпня. – С. 12; 19 серпня. – С. 10. *Із фотоілюстр.*

Зарубіжні українці: Збірник наукових праць на допомогу учням шкіл і студентам / Упоряд. В. Мельник і Р. Офіцинський. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 2002. – 86 с.

Офіцинський Р. Участь галицьких і закарпатських українців у національно-політичних процесах незалежної України: західні інтерпретації // Carpathica–Карпатика [Ужгород]. – Вип. 33. – Ужгород: Вета-Закарпаття, 2005. – С. 180-189.

Офіцинський Р. Мандруючи етнічними пляями. 75 років тому, в липні 1931 року, чеський письменник Іван Ольбрахт уперше приїхав у Закарпаття // Післямова. – 2006. – 30 червня. – С. 12.

Офіцинський Р., Петрецький В. Закарпаття у міграційних процесах (1944–1955) // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія. – 2006. – Вип. 17. – С. 48-53.

Офіцинський Р. «Русинське питання» в сучасному Закарпатті // Науковий вісник [Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців]. – 2007. – Вип. 17 (54). – С. 154-165. *Вар.:* Русинське питання від Олександра Духновича до Віктора Балоги // Екзиль. – 2007. – № 10-12. – С. 28-31. *Газ. вар.:* Безплідна інтрига коштом держави: [Про рішення Закарпатської обласної ради про визнання національності «русин»] // Урядовий кур'єр [Київ]. – 2007. – 28 березня. – С. 20; Куди ведуть свіжі сліди «русинської інтриги»? // Трибуна [Ужгород]. – 2007. – 31 березня. – С. 1, 6; Репортер [Ужгород]. – 2007. – 1 квітня.

Офіцинський Р. Верецький котел. Білий прапор у «руках, що нічого не крали» // Трибуна. – 2008. – 29 березня. – С. 1, 12.

Офіцинський Р. Національно-культурна політика [розділ «Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944)»] // Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / Редколег. Ч. Фединець та ін. – Ужгород: Ліра, 2010. – С. 207-213.

Oficinszkij R. Etnikai-kulturális összefüggések // Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra / Főszerkesztő: Fedinec Csilla, Vehes Mikola. Szerkesztőbizottság: Cserniczkó István, Oficinszkij Román, Osztapec Jurij, Szarka László, Tokar Marian. – Budapest: Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. – O. 178-184.

Офіцинський Р. Соціальна і національна політика [розділ «Радянське Закарпаття (1944–1991)»] // Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / Редколег. Ч. Фединець та ін. – Ужгород: Ліра, 2010. – С. 284-286, 290-300.

Oficinszkij R. Társadalom- es nemzeti-nemzetiségi politika // Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra / Főszerkesztő: Fedinec Csilla, Vehes Mikola. Szerkesztőbizottság: Cserniczkó István, Oficinszkij Román, Osztapec Jurij, Szarka László, Tokar Marian. – Budapest: Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. – O. 245-247, 251-260.

Офіцинський Р. «Русинська політика» в сучасному Закарпатті // Від білих хорватів до українців. За матеріалами наукової конференції «Русини Закарпаття – хто ми?». 21 жовтня 2012 р. / Упоряд. В. Мулеса. – Ужгород: Патент, 2013. – С. 3-6.

Oficinszkij R., Fedinec Cs. A maradék közösség // Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig / Szerkesztette: Bányai Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel. – Budapest: Aposztróf Kiadó, 2013. – O. 265-290.

Офіцинський Р. Голокост на Закарпатті тривав 52 дні // Новини Закарпаття. – 2014. – 19 квітня. – С. 20.

Офіцинський Р. 12 відгуків на автореферати дисертацій 2004-2013 рр. // Тисячоліття – Millennia: Науковий щорічник. № Вип. 1. – Ужгород: Гражда, 2014. – С. 117-134.

Офіцинський Р. Князь Федір Корятович у народних переказах і наукових працях // РІО. № 2014. № 13 вересня. № С. 18.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА _____	3
ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРУ НАРОДНИХ ПЕРЕКАЗІВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ ПРОЧИТАННІ _____	4
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧЕ ТЛО НАРОДНИХ ПЕРЕКАЗІВ ЗАКАРПАТТЯ _____	14
ЗАКАРПАТСЬКЕ ПЕРЕКАЗОЗНАВСТВО _____	19
Нагромадження _____	19
Перелом _____	23
Популяризація _____	33
Систематизація _____	39
ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ ТА ДІЯЧІ: МОТИВИ, СЮЖЕТИ, ОБРАЗИ _____	48
Харизматичні володарі князь Лаборець, князь Федір Корятович, король Матвій Корвін, князь Ференц II Ракоці, правителька Марія Терезія, цісар Йосиф II, імператор Франц Йосиф, міністерський уповноважений Едмунд Еган _____	48
Благородні розбійники Григор Пинтя, Юрай Яношик, Іван Беца, Олекса Довбуш, Микола Шугай, Ілько Липей, опришківські скарби _____	68
Богатирі Павло Киниж, Іван Фірцак _____	85
Світочі культури листоноша Федір Фекета, єпископ Григорій Таркович, філософ Василь Довгович, винахідник Августин Єнковський, письменник Іван Франко _____	87

Військові та політичні потрясіння нашестья мадярів, монголів, кримських татар і турків; війна куруців (1703–1711), революція 1848–1849 рр.; Перша світова війна; Карпатська Україна; Друга світова війна; радянські часи _____	92
Етнічні, соціальні, правові та економічні відносини первісне суспільство; міграції: гуни, мадяри, раци, волохи, цигани, товти, татари, саси (шваби), греки, русини, французи, італійці, болгари, євреї; епідемії; привілеї; кріпацтво; верстви населення; індустрія _____	101
Антропонімія та топонімія: географічні, історико-культурні, етнорегіональні, родові назви _____	117
Гідроніми озера, стави, річки, болота, джерела, колодязі ____	120
Ороніми гори, горби, камені, печери, полонини _____	123
Замки і городища _____	126
Монастирі та церкви _____	136
Ойконіми (поселення) _____	144
Примітні люди і пам'ятники _____	154
Антропоніми (прізвища і прізвиська) _____	157
Етнорегіональні назви і прозівки _____	159
ПІСЛЯСЛОВО _____	164
Список народознавчих праць Романа Офіцинського _____	169

Наукове видання

Роман ОФІЦІНСЬКИЙ

НАРОДНІ ПЕРЕКАЗИ ЗАКАРПАТТЯ

Монографія

Редактор Наталія Ребрик
Художньо-технічна редакція Івана Ребрика

Підписано до друку 17.09.2015.
Формат 60x84/16. Гарнітура Cambria.
Папір офсетний. Друк офсетний. Облік.-вид. арк. 9,5.
Замовлення № 27.

МПП "Гражда"

Свідоцтво про державну реєстрацію видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції. Серія 3т № 22.
88000, м. Ужгород, вул. Орлина, 1, т./факс (0322) 61-51-81

Офіцинський Роман Андрійович

О 91 Народні перекази Закарпаття: Монографія / Відповідальний редактор Олександр Реєнт. – Ужгород: Гражда, 2016. – 176 с.

ISBN 978-966-176-135-2

У монографії розглянуто народні перекази Закарпаття під кутом зору особливостей жанру, збирацької та публікаторської діяльності на тлі конкретно-історичного часу, характерних рис окремих сюжетних типів, їх інформативної та художньої вартості. Народні перекази слугують вагомим історичним джерелом, де відбито не стільки конкретні факти, а народну свідомість, світорозуміння, стереотипи, оцінки, прагнення. Найпотужніший ідейно-тематичний пласт закарпатських старожитностей, як видно з переказів, абсолютно суперечить усталеним у певних наукових колах і серед аматорів ілюзіям про повільний сумирний хід отут, на Закарпатті, історичного процесу, безконфліктний поміркований настрій, якусь виняткову заробітчансько-пацифістську ментальність закарпатських українців. Водночас вікторіальні чи інші діяння предків не можуть затьмарити реалій сучасності. Це наше, але ми вже інші, живемо за цінностями досконалішого відбору.

Для всіх шанувальників духовної та матеріальної культури України.

ББК 82.3(4УКР-4ЗАК)